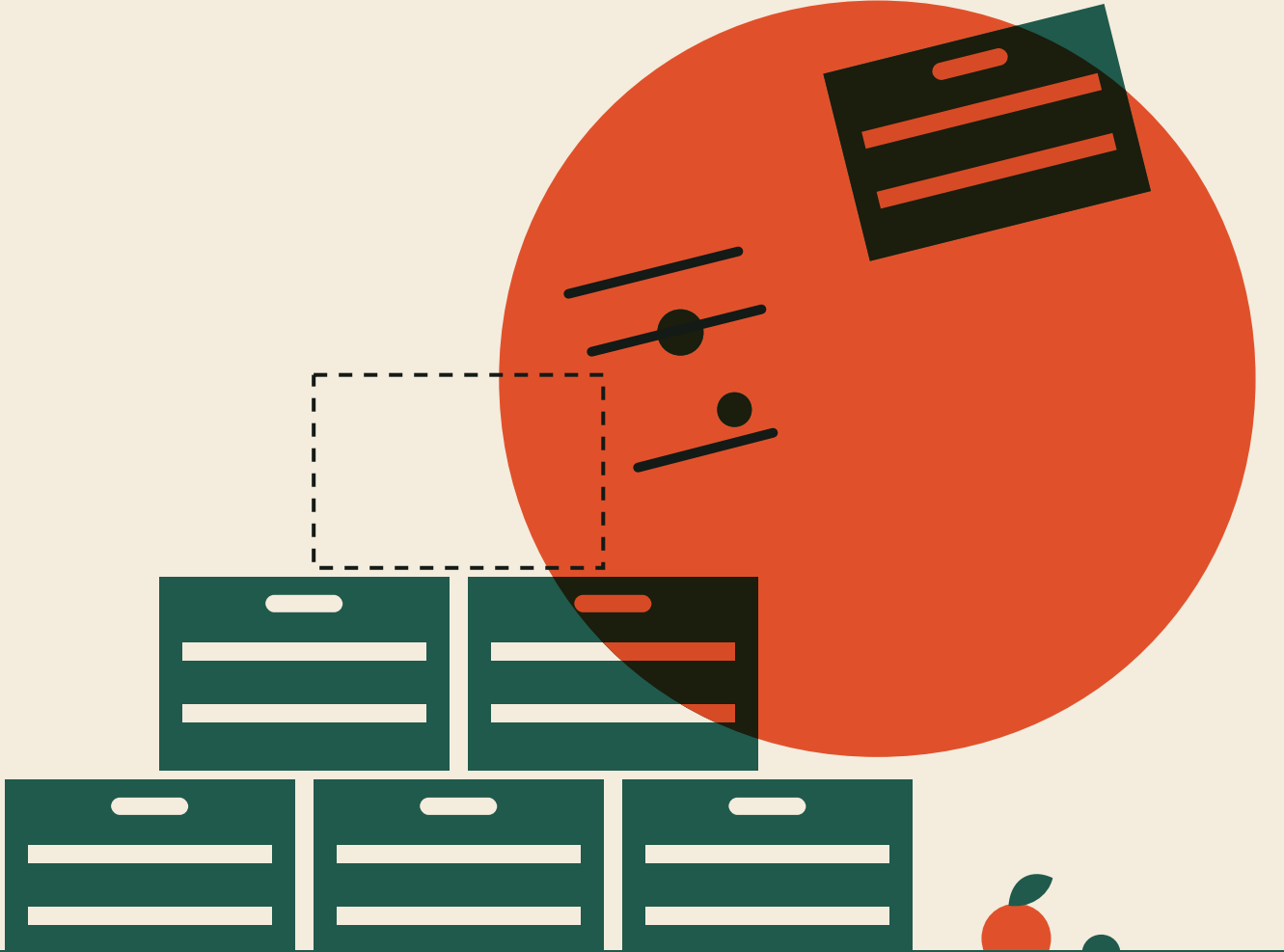


Ayakta Kalmak ile Hareket Olmak Arasında

İstanbul'da Gıda Toplulukları ve Tüketim
Kooperatiflerinin Çoklu Kriz Deneyimi



Ayakta Kalmak ile Hareket Olmak Arasında

İstanbul'da Gıda Toplulukları ve Tüketim Kooperatiflerinin Çoklu Kriz Deneyimi

Araştırma Raporu · İstanbul, 2026

YAZARLAR

Orkun Doğan
Doç. Dr. Oya İktil Selçuk
Doç. Dr. Candan Türkkan

PROJE

Bu rapor, Özyeğin Üniversitesi Toplumsal Etki Tohumlama Programı'nca desteklenen "Çoklu Krizler Karşısında Alternatif Gıda İnisiyatiflerinin Hikâyesi: Başarısızlık Deneyimlerinden ve Yaratıcı Örneklerden Dirençlilik İnşa Etmek" projesi kapsamında hazırlanmıştır.

PROJE ORTAKLARI

Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi
Özyeğin Üniversitesi Sürdürülebilirlik Platformu

ÖNERİLEN ATIF

Doğan, O., Selçuk, O. İ. ve Türkkan, C. (2026). Ayakta kalmak ile hareket olmak arasında: İstanbul'da gıda toplulukları ve tüketim kooperatiflerinin çoklu kriz deneyimi [Araştırma raporu]. Özyeğin Üniversitesi Sürdürülebilirlik Platformu.

<https://sp.ozyegin.edu.tr/istanbulda-gida-topluluklari-ve-tuketim-kooperatiflerinin-coklu-kriz-deneyimi/>

ETİK ONAY

Özyeğin Üniversitesi Etik Kurulu, Nisan 2025, onay kodu 2025/06/01.

YAPAY ZEKÂ KULLANIMINA İLİŞKİN NOT

Bu raporun hazırlanmasında veri derleme ve rapor tasarımı aşamalarında yapay zekâ uygulamalarından destek alınmıştır. Araştırmanın tasarımı, verilerin analizi ve yorumu ile raporda ileri sürülen değerlendirmelere ilişkin sorumluluk yazarlara aittir.

Raporda yer alan görüş ve değerlendirmeler yazarlara aittir; destekleyen ve ortak kurumların resmî görüşlerini yansıtmayabilir.

DESTEKLEYEN



PROJE ORTAKLARI



■ İçindekiler

	Özet	4
	Bir bakışta	5
1	Giriş	6
2	Araştırma Tasarımı ve Yöntem	10
2.1	Araştırmanın kurumsal çerçevesi	11
2.2	Masa başı çalışması	12
2.3	Saha araştırması	14
2.4	Çalıştay	14
2.5	Veri analizi yaklaşımı	15
2.6	Katılımcı geri bildirimi	16
2.7	Etik hususlar ve sınırlılıklar	16
3	Kavramsal Çerçeve ve Literatür	18
3.1	Alternatif gıda ağlarının ortaya çıkış bağlamı	19
3.2	Gıda topluluklarının ve tüketim kooperatiflerinin kavramsal özellikleri	22
3.3	Kriz, kırılma ve dirençlilik	24
3.4	Literatürdeki boşluklar ve bu araştırmanın konumlanması	27
4	İstanbul'da Gıda Toplulukları ve Tüketim Kooperatifleri	29
4.1	İstanbul nasıl besleniyor? Ölçek, altyapı ve kentsel dönüşüm	30
4.2	Tarihsel gelişim ve dönemselleştirme	31
4.3	Envanterin gösterdikleri	36
4.4	Örgütsel tipoloji ve işleyiş modelleri	38
4.5	Ortak ilkeler ve amaçlar	43
5	Çoklu Kriz Bağlamında Kırılma ve Dirençlilik Dinamikleri	46
5.1	İç içe geçen krizler	47
5.2	Çözölmenin beş örüntüsü	52
5.3	Kırılma üreten kapasite açıkları	54
5.4	Ayakta kalmanın mekanizmaları ve bedelleri	60
5.5	Başarı ve başarısızlığı yeniden düşünmek	67
6	Sonuç ve Tartışma	72
6.1	Temel bulguların özeti	73
6.2	Yapısal gerilim mi, konjonktürel kriz mi?	74
6.3	Çıkarımlar ve öneriler	76
6.4	Araştırmanın sınırlılıkları ve gelecek araştırmalar için öneriler	81
	Kaynakça	86
	Ekler	90
Ek-1	Görüşme Rehberi	91
Ek-2	Görüşmeciler Listesi ve Envanter	94
Ek-3	Oluşumlar İçin Öz-değerlendirme ve Erken Uyarı Aracı (Taslak)	100

■ Özet

Alternatif gıda ağları üzerine alan yazını ağırlıklı olarak kuruluş dönemlerine ve ayakta kalmayı sürdüren örneklerle yönelmiş; oluşumların zorlanma, geri çekilme ve dağılma süreçleri sistematik biçimde incelenmemiştir. Bu rapor, söz konusu boşluğa İstanbul örneğinden yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Yönlendirici sorusu şudur: son yıllarda gözlemlenen çözümler geçici bir kriz döneminin izi midir, yoksa bu örgütlenme biçiminin kendi kuruluş koşullarında tohumlanan yapısal bir gerilimin dışavurumu mudur?

Araştırma, kent ölçeğinde oluşturulan bir envanteri yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ve bir paydaş çalıştayıyla birleştiren nitel bir tasarıma dayanmaktadır. Araştırma evreni, İstanbul'da 2000 sonrasında faaliyet gösteren veya faaliyetini sonlandırmış gıda toplulukları, kooperatif girişimleri ve tüketim kooperatifleridir. Tasarımın ayırt edici yanı, faaliyetini sonlandırmış oluşumların örneklemenin kurucu bir bileşeni olarak kurgulanmasıdır. Kooperatiflerin kendi yayımladığı kapanış metinleri birincil kaynak olarak kullanılmış, böylece başarısızlığın aktörlerin kendi di- liyle nasıl çerçevelendiği görünür kılınmıştır.

Bulgular dört noktada yoğunlaşmaktadır. Süreklilik oranları örgütsel biçime ve çoğalma modeline göre ayrışmakta; dağılma en yoğun biçimde, yerel birimleri tek bir merkeze bağlı olarak çoğalan enformel gıda topluluklarında yaşanmıştır. Çözümle çoğu vakada finansal çöküşle değil işlevin daralmasıyla başlamakta; perakende rutini gönüllü enerjisini soğurdukça faaliyetin anlamı daralmakta, katılım çekilmekte ve iş yükü az sayıda kişide yoğunlaşmaktadır. Geliştirilen dirençlilik pratikleri ağırlıklı olarak şoku emmeye dayanmakta ve yenilenmeyen iki kaynağı tüketmektedir: bir üst kurumun desteği ile gönüllü emek. Son olarak, oluşumları mümkün kılan kentsel eksen aynı zamanda onları dağıtan eksendir; örgütlenme kapasitesinin yoğunlaştığı merkezî ilçeler, kira baskısının ve mahalle demografisindeki değişimin de en hızlı olduğu yerlerdir.

Rapor, konjonktürel krizin yapısal gerilimin nedeni değil onu açığa çıkaran koşul olduğunu savunmakta; dirençliliği bir erdem olarak değil, bedeli olan ve sürdürülebilirliğe dönüşemediğinde kendini tüketen bir kapasite olarak kavramsallaştırmaktadır. Kendi üretim tabanı marjinalleşmiş bir metropolde aracısızlık ilkesinin uzun mesafeli bir tedarik pratiğine dönüşmesi, kent ölçeğinin bu kapasiteyi nasıl sınırlandırdığını göstermektedir. Buradan iki yönelim çıkmaktadır: gıdaya erişimin bir sosyal politika alanı olarak tanımlanması ve ortak lojistik ile depolama altyapısının kamusal bir hizmet olarak kurulması. Bu iki yönelim, oluşumlar ile yerel yönetimler arasında ortak ilke, akran öğrenmesi ve arabuluculuk işlevlerini taşıyacak bir ağ düzeyinin kurulmasını ve bu düzeydeki koordinasyon emeğinin desteklenmesini de gerektirmektedir.

Anahtar kelimeler

alternatif gıda ağları

tüketim kooperatifleri

gıda toplulukları

kırılganlık

dirençlilik

çoklu kriz

kentsel gıda sistemi

İstanbul

Bir bakışta

60 oluşum Kent ölçeğinde envanter, 2004-2025	26 / 31 oluşum / kişi Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme, Mayıs-Aralık 2025	36 katılımcı Paydaş çalıştay, 14 Mart 2026
--	--	--

Envanterdeki 60 oluşumun Ekim 2026 itibarıyla durumu

18 faal	42 aktif değil ya da faaliyeti sona ermiş
----------------	--

Ayrıntı: Şekil 2.

Dört temel bulgu

1 Süreklilik oranları örgütsel biçime ve çoğalma modeline göre ayrılmakta; dağılma en yoğun biçimde, yerel birimleri tek bir merkeze bağlı olarak çoğalan enformel gıda topluluklarında yaşanmıştır.	2 Çözülme çoğu vakada finansal çöküşle değil işlevin daralmasıyla başlamakta; perakende rutini gönüllü enerjisini soğurdukça faaliyetin anlamı daralmakta, katılım çekilmekte ve iş yükü az sayıda kişide yoğunlaşmaktadır.
3 Geliştirilen dirençlilik pratikleri ağırlıklı olarak şoku emmeye dayanmakta ve yenilenmeyen iki kaynağı tüketmektedir: bir üst kurumun desteği ile gönüllü emek.	4 Oluşumları mümkün kılan kentsel eksen aynı zamanda onları dağıtan eksendir; örgütlenme kapasitesinin yoğunlaştığı merkezî ilçeler, kira baskısının ve mahalle demografisindeki değişimin de en hızlı olduğu yerlerdir.

Raporun önerdiği iki yönelim

Gıdaya erişimin bir sosyal politika alanı olarak tanımlanması	Ortak lojistik ile depolama altyapısının kamusal bir hizmet olarak kurulması
--	---

Bu iki yönelim, oluşumlar ile yerel yönetimler arasında ortak ilke, akran öğrenmesi ve arabuluculuk işlevlerini taşıyacak bir ağ düzeyinin kurulmasını ve bu düzeydeki koordinasyon meğinin desteklenmesini de gerektirmektedir.

Kaynak: Raporun özeti; sayılar Bölüm 2, 4.3 ve Ek-2.3'ten.

BÖLÜM

1

Giriş



Son yirmi yılda Türkiye’de ve özellikle İstanbul’da, endüstriyel gıda sisteminin ürettiği güvensizliğe, eşitsizliğe ve ekolojik tahribata karşı, literatürde alternatif gıda ağları (AGA) olarak kavramsallaştırılan geniş bir örgütlenme alanı belirdi ve yaygınlaştı. Bu alanın somut örneklerinin önemli bir bölümünü, en yalın tanımla, tüketicilerin küçük ölçekli ve örgütlü üreticilerden doğal ve sağlıklı gıdayı doğrudan ve adil koşullarda tedarik etmek üzere bir araya geldiği gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri oluşturdu. Hiyerarşik olmayan, gönüllülük esaslı ve demokratik yapılar olarak kurulan bu oluşumlar, gıda egemenliği, agroekoloji ve gıda hakkı gibi kavramların soyut tartışma düzeyinde kalmayıp gündelik pratik içinde sınındığı özgün bir deneyim alanı açtı. Bu oluşumlar, mahalle ölçeğinde dayanışma ağları kurarak üretici ile tüketici arasındaki mesafeyi kısaltmayı, gıdayı bir tüketim nesnesi olmaktan çıkarıp bir müşterekleştirme ve kolektif örgütlenme pratiğine dönüştürmeyi hedeflediler.

Ne var ki, son dönemde bu oluşumların önemli bir bölümünde belirgin bir geri çekilme yaşanmaya başladı. Kentin farklı mahallelerinde adil, sağlıklı ve doğal gıdaya kolektif biçimde erişmek için kurulan tüketim kooperatifleri, birer birer dükkânlarını kapatmaya, faaliyetlerini askıya almaya ya da tasfiyeye girmeye başladı. Bazıları kamuoyuyla kapanış metinleri paylaştı: Beşiktaş Kooperatifi “bu yola dayanışma ekonomisinin bir parçası olabilmek için çıkmıştık” diyerek veda etti. Kadıköy Kooperatifi “kooperatifimizi kapatıyoruz ama biliyoruz ki hikâyemiz burada bitmiyor” diye yazdı; Koşuyolu Kooperatifi ise dükkân modelini sorguladığı uzun bir değerlendirmeye “kooperatif olmak market olmaya indirgenemez” tespitini paylaştı. Bazıları ise sessizce kapandı: Temiz Hasat Kooperatifi’nin tasfiye duyurusu yalnızca iki cümleydi; Salkım Tüketim Kooperatifi ve Yeryüzü Kooperatifi dükkânlarını kapattı ancak bunu kamuoyuyla paylaşmadı. Faaliyetini sessizce sonlandıran, sosyal medya hesapları hareketsizleşen ve durumuna dair güncelleme yapmayan başka oluşumlar da mevcut.

Bu tablo, herhangi bir kooperatifin bireysel hikâyesine indirgenemeyecek kadar geniş bir eğilime işaret etmektedir. 2010’ların ortasından itibaren İstanbul’da hızla çoğalan gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri, toplu bir geri çekilme ve çözülme sürecine girmiş görünmektedir.

Bununla birlikte, İstanbul’daki gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri evreni türdeş değildir; bu raporun odaklandığı oluşumlar bu evrenin yalnızca bir kesitini oluşturur. Odaktaki kesit, yakın dönemde, belirli sorunlar etrafında, ortaklaşan ilkelerle bir araya gelen ve benzer zorlukları yaşayan; nihai amaçlarına ulaşmadan dağılmış olsalar bile önemli deneyim ve kazanımlar üreten, iyi gıdaya erişim odaklı inisiyatiflerdir; bir kısmı enformel gıda topluluğu olarak kalmış, bir kısmı ölçeklenerek yasal kooperatif statüsüne geçmiştir.

Bu kesitin yanında, aynı evrende başka türden yapılar da yer alır. Bir yanda, geleneksel tüketim kooperatifçiliğinin güncel uzantıları sayılabilecek, işyeri ve meslek örgütü temelli, ortaklarına gıda başta olmak üzere temel tüketim ürünlerini daha uygun koşullarda tedarik etmek üzere kurulmuş; kimisi yasal olarak faal görünmekle birlikte faaliyetleri kamuya pek görünür olmayan kooperatifler bulunur. Bir başka yanda, hemşehri dayanışmasının öne çıktığı, belirli bir kırsal bölgenin üreticilerini İstanbul’daki hemşehrileriyle buluşturmayı, kültüre uygun gı-

daya erişimi kolaylaştırmayı, bölgenin tanıtımını yapmayı ya da farklı dayanışma modellerini örgütlemeyi amaçlayan hemşehri temelli gıda örgütlenmeleri vardır. Üçüncü olarak, gıda tedarikinin yanı sıra alternatif gıda siyasetine alan ve mekân açan, bu ağların örgütlenmesine zemin sağlayan ve “gıda topluluğu” olarak anılan yapılar yer alır. Bu çeşitlilik içinde raporun odağı, yakın dönemde kurulan ve zorlanan, iyi ve adil gıdaya erişimi merkezine alan gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri olarak sınırlandırılmıştır.

Odaktaki bu oluşumlar, büyük ölçüde 2000’lerin sonlarından itibaren yükselen yeni toplumsal hareketlerin, kent hakkı mücadelelerinin ve özellikle 2013 Gezi Direnişi sonrası mahalle forumlarının yarattığı dayanışma kültürünün içinden doğdu. Kimi enformel gıda topluluğu olarak kaldı; kimi resmî olarak kooperatifleşti, dükkân açtı, tedarik zincirleri kurdu. Farklı örgütsel modeller denendi, farklı mahalle dinamikleriyle ilişkilendi.

Bu oluşumların önemli bir bölümünün kısa bir sürede faaliyetini sonlandırması ya da köklü biçimde dönüşmesi, yalnızca toplulukların iç dinamiklerini değil, onları hem var eden hem kırılanlaştıran daha geniş yapısal koşulları anlamayı zorunlu kılar. Ekonomik krizin derinleşmesi, pandeminin kalıcı etkileri, kentsel dönüşüm süreçleri ve politik iklimin sivil toplum alanını daraltması, ayrı ayrı incelenmeyi hak eden ama iç içe deneyimlenen kriz katmanlarıdır; bu rapor onları, çözülmenin kanıtlanmış nedenleri olarak değil, incelenecek koşullar olarak ele alır. Buna karşılık bu oluşumları var eden koşullar, yani gıda güvencesizliği, sağlıklı gıdaya erişimdeki adaletsizlik ve küçük üreticinin sürdürülemez hâle gelen geçim koşulları, ortadan kalkmak bir yana, birbiriyle ilişkili bu krizlerle derinleşmektedir. İhtiyacın büyüdüğü bir dönemde kolektif kapasitenin daralması, raporun merkezine aldığı gerilimi oluşturur ve tek bir soruyu öne çıkarır: bu geri çekilme, geçici ve konjonktürel bir kriz döneminin izi midir, yoksa bu örgütlenme biçiminin kendi kuruluş koşullarında ve işleyiş biçimlerinde şekillenen yapısal bir gerilimin dışavurumu mudur?

Bu rapor, tam da bu sorudan hareketle yürütülen bir araştırmanın çıktısıdır. Özyeğin Üniversitesi Toplumsal Etki Tohumlama Programı’nca desteklenen “Çoklu Krizler Karşısında Alternatif Gıda İnisiyatiflerinin Hikâyesi: Başarısızlık Deneyimlerinden ve Yaratıcı Örneklerden Dirençlilik İnşa Etmek” başlıklı proje, İstanbul’da gıda topluluklarının ve tüketim kooperatiflerinin ortaya çıkışını, gelişimini, örgütsel yapılarını ve çoklu kriz koşulları karşısındaki kırılabilirlik ile dirençlilik dinamiklerini nitel bir saha araştırmasıyla incelemiştir. Masa başı aşamasında kapsamlı bir literatür taraması yapılmış, İstanbul’daki gıda toplulukları ile tüketim kooperatiflerinin bir envanteri ve haritası oluşturulmuştur. Saha aşaması kapsamında 2025 yılı Mayıs ve Aralık ayları arasında 26 topluluk ve kooperatifi temsilen 31 kişiyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş. Ayrıca, 14 Mart 2026 tarihinde Postane’de görüşme yapılan oluşumlardan temsilcilerin davet edildiği ve alan araştırmacıları ile uygulayıcıların bir araya geldiği Gıda Toplulukları ve Tüketim Kooperatifleri Çalıştayı düzenlenmiş, araştırmanın ön bulguları çalıştay katılımcıları ile paylaşılmış ve alternatif gıda ağlarının mevcut durumu üzerine bir forum gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın İstanbul’la sınırlandırılması bir kapsam tercihidir; çalışma, kentteki tüm kooperatif türlerinin tam bir sayımını değil, yukarıda çerçevelenen kesitin derinlemesine incelenmesini amaçlar.

Bu inceleme, tartışmayı daha geniş bir sosyal ve dayanışma ekonomisi çerçevesine bağlar. Piyasa mantığıyla ve kâr amacıyla kurulmayan dayanışma ekonomisi modellerinin piyasa koşullarında ayakta kalabilmesi çoğu kez “sürdürülebilirlik” olarak tanımlanır; oysa bu değerlendirmenin konvansiyonel ölçütü büyük ölçüde piyasa başarısıdır. Rapor bu ölçüte eleştirel yaklaşır ve başarıyı ya da başarısızlığı piyasa odaklı, finansal bir çerçeveye sıkıştırmamaya özen gösterir. Kriz, dayanıklılık ve sürdürülebilirlik tartışmasını, siyaseti yalnızca devlet ve parti ölçeğine indirgemeyen; yerelin ve gündelik hayatın siyasetini de hesaba katan bütünsel bir politik ekonomi perspektifiyle ele alır. İstanbul gibi bir metropolde bu tartışmayı yürütmek, aynı zamanda kent siyasetine ilişkin tartışmayı da zenginleştirir. Meseleyi dar bir başarı/başarısızlık ikiliği içinde yargılamak araştırmacıların amacı olmamıştır; bu nitelermeler hem araştırma hem yazım sürecinde bilinçli olarak kullanılmaktan kaçınılmıştır. Bununla birlikte rapor, angaje ve aktivist bir konumdan uzaklaşmaz: iyi gıdaya erişimi temel bir gıda hakkı olarak benimser ve bu inisiyatifleri, söz konusu hakkın piyasa dışı, en hakiki, en güncel ve yerelden örgütleyicileri olarak görür.

Bu deneyimlerden ders çıkarmak öncelikle bir zorunluluktur. İyi ve adil gıdaya erişim ihtiyacı yakıcılığını sürdürdükçe, bu ihtiyacı hâkim piyasa kurallarının ötesinde, karşılıklılık, yeniden dağıtım ve dayanışma ilişkileri içinde yeniden kurulan bir mübadele düzeni aracılığıyla karşılamaya çalışan örgütlenmelerin birikimini anlamak ertelenemez. Bu örgütlenmeler alım satımı ortadan kaldırmaz; fiyatı, üreticinin geçimini ve tüketicinin erişimini birlikte gözetten bir müzakerenin, güveni ise üçüncü taraf belgelendirmesi yerine sürdürülen bir ilişkinin konusu hâline getirmeye çalışır. Bu birikim, çabayı hâlihazırda sürdüren uygulayıcılar açısından ayrıca değerlidir; dağılan, yeniden bir araya gelen ve yeni nesil örgütlenme biçimleri arayanlar içinse bu biçimlerin nasıl kurulabileceğine dair emareler barındırır. Rapor bu nedenle deneyimleri yalnızca “başarılı” ya da “başarısız” olarak sınıflandırmak yerine; kısmi başarılar, model dönüşümleri, dağılma ve yeniden örgütlenme süreçleri ve bir oluşum kapandıktan sonra bilgi ile deneyimin başka mecralara taşınması gibi ara kategorilerle çalışır. Bu hareketin birikiminin bir bölümü, oluşumların kendi yayımladığı ilke metinleri, değerlendirme yazıları ve kapanış metinleriyle kayıt altındadır; kimi oluşumlar bu belgeleri düzenli olarak kamusal erişime açmaktadır. Rapor, bu dağınık kaydı kent ölçeğinde bir envanterle bir araya getirerek ve kaydın hiç oluşmadığı yerleri görünür kılarak bu arşive katkı sunmayı amaçlar. Metin bu yönüyle hem alanın teorisyenlerine, hem uygulayıcılarına, hem de politika yapıcılara seslenen; hem bir araştırma raporu hem de öğretici ve tartışma açıcı bir deneme olarak kurgulanmıştır.

Giriş bölümü olan birinci bölümün ardından rapor şu sırayla ilerler. İkinci bölüm araştırmanın tasarımı ve yöntemini sunar. Üçüncü bölüm, alternatif gıda ağları ile kriz, kırılganlık ve dirençlilik kavramlarını tartışan kavramsal çerçeveyi kurar. Dördüncü bölüm, İstanbul’daki oluşumların tarihsel gelişimini ve envanter ile haritalamaya dayanan mevcut durumunu ortaya koyar. Beşinci bölüm, çoklu kriz bağlamında kırılganlık ve dirençlilik dinamiklerini saha bulgularıyla çözümler. Altıncı bölüm ise temel bulguları özetler, yapısal gerilim ile konjonktürel kriz sorusunu yanıtlar ve adil, sürdürülebilir ve dirençli bir yerel tarım-gıda sistemi için çıkarımları tartışır.

2

Araştırma Tasarımı ve Yöntem

- 2.1 Araştırmanın kurumsal çerçevesi
- 2.2 Masa başı çalışması
- 2.3 Saha araştırması
- 2.4 Çalıştay
- 2.5 Veri analizi yaklaşımı
- 2.6 Katılımcı geri bildirimi
- 2.7 Etik hususlar ve sınırlılıklar



İstanbul'daki gıda topluluklarını ve tüketim kooperatiflerini incelemek, araştırma nesnesinin doğasından kaynaklanan birtakım özgül güçlükleri beraberinde getirir. Bu oluşumlar çoğunlukla formel kurumsal yapıların dışında ya da sınırında konumlanan, enformel ilişki ağlarına dayanan, yazılı belgesi sınırlı ve gönüllülük esasıyla işleyen örgütlenmelerdir. Önemli bir bölümü faaliyetini sonlandırmış ya da dağılmış olduğundan, geriye kalan kurumsal iz ve belge oldukça kısıtlıdır. Bu koşullarda güvenilir ve derinlikli bir bilgi üretimi, yaygın nitel araştırma araçlarının yanı sıra sahaya yakınlığa, aktörlerle kurulan güven ilişkisine ve araştırma konusuna dair doğrudan deneyime dayanır. Araştırma bu nedenle, derinlemesine görüşme, belge analizi ve tematik çözümleme gibi standart nitel yöntemleri refleksif bir konumlanışla birleştiren bir tasarım benimsemiştir.

Bu tasarımın merkezinde araştırma ekibinin konumlanması yer alır ve bunu açıkça ifade etmek gerekir. Araştırmayı yürüten araştırmacılar, inceledikleri alana yalnızca akademik bir mesafeden bakmamaktadır. Araştırmacılar, İstanbul'daki alternatif gıda hareketinin farklı dönemlerinde, farklı topluluk ve kooperatiflerde gönüllü, aktivist ya da aktif katılımcı olarak yer almış; bu oluşumların hem yükselme hem de geri çekilme süreçlerine kısmen tanıklık etmiş, kısmen de bu süreçlerin doğrudan bir parçası olmuştur. Bu konum, araştırmaya hem bir avantaj hem de bir sorumluluk yükler. Avantaj açısından sahaya erişimi kolaylaştırmakta, görüşmecilerle güvene dayalı bir iletişim kurulmasını mümkün kılmakta ve toplulukların iç dinamiklerine, söylem ile pratik arasındaki mesafeye dair dışarıdan gözlemle elde edilemeyecek bir kavrayış sunmaktadır. Sorumluluk açısından ise araştırmacıların kendi deneyimlerinin ve politik angajmanlarının analizi biçimlendirme riskini gözetmeyi, betimleyici sadakat ile analitik mesafe arasındaki dengeyi bilinçli biçimde korumayı ve bulguları normatif bir savunuculuk diline kaydırmaktan kaçınmayı gerektirir. Bu nedenle araştırma boyunca düzenli bir öz-düşünümsellik pratiği benimsenmiş; araştırmacılar yorumlarını düzenli olarak birbirleriyle karşılaştırmış, analitik notlar aracılığıyla kendi önyargılarını ve angajmanlarının olası etkilerini görünür kılmaya çalışmıştır.

2.1 Araştırmanın kurumsal çerçevesi

Bu araştırma, Özyeğin Üniversitesi bünyesinde yürütülen Toplumsal Etki Tohumlama Programı kapsamında desteklenmiştir. “Çoklu Krizler Karşısında Alternatif Gıda İnisiyatiflerinin Hikâyesi: Başarısızlık Deneyimlerinden ve Yaratıcı Örneklerden Dirençlilik İnşa Etmek” başlığıyla sunulan proje, programın topluluk temelli bilgi üretimi, disiplinler arası araştırma ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'yla uyum kriterleri çerçevesinde desteklenmeye hak kazanmıştır.

Araştırmanın yürütücüleri Orkun Doğan, Doç. Dr. Oya İktil Selçuk ve Doç. Dr. Candan Türkkan'dır. Projenin ortakları Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi ve Özyeğin Üniversitesi Sürdürülebilirlik Platformu'dur.

Araştırma süreci üç temel aşamadan oluşmaktadır: masa başı çalışması (literatür taraması, envanter ve haritalama, belge analizi), saha araştırması (derinleme-

sine görüşmeler) ve paydaş çalıştayı. Bu aşamalar doğrusal bir sıralama izlemekle birlikte, pratikte birbirini besleyen ve zaman zaman eşzamanlı yürütülen süreçler olarak tasarlanmıştır.

2.2 Masa başı çalışması

Araştırmanın ilk aşaması, saha çalışmasına kavramsal ve olgusal bir zemin hazırlamak amacıyla yürütülen üç bileşenli bir masabaşı çalışmasından oluşmaktadır: literatür taraması, envanter ve haritalama ile belge analizi.

Literatür taraması kapsamında alternatif gıda ağları ve inisiyatifleri, gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri, dayanışma ekonomileri, gıda egemenliği, agroekoloji ve topluluk temelli örgütlenme modelleri üzerine Türkçe ve İngilizce akademik yazın taranmıştır. Tarama; bu inisiyatiflerin ortaya çıkış koşulları, örgütsel yapıları, ortak ilkeleri, krizler karşısındaki kırılganlık ve dirençlilik dinamikleri ile başarısızlık ve dağılma süreçlerinin analizi üzerine yoğunlaşmıştır.

Envanter ve haritalama çalışması, İstanbul'da 2000 sonrasında faaliyet gösteren veya göstermiş alternatif gıda inisiyatiflerinin sistematik bir dökümünü oluşturmayı amaçlamıştır. Envanter üç kanaldan beslenmiştir. Birincisi, araştırmacıların alandaki deneyimleri ve tanıklıklarıdır. İkincisi, oluşumların dijital ayak izinin, yani kendi internet sitelerinin ve sosyal medya hesaplarının izlenmesidir. Üçüncüsü, internet ve literatür taramasıyla elde edilen ikincil kaynaklardır; alandaki oluşumları haritalayan EkoHarita ile gıda topluluklarının sipariş döngülerine aracılık eden EkoTopluluk platformu bu kaynaklar arasındadır (EkoHarita, t.y.; EkoTopluluk, t.y.). Bunlara ek olarak, Ticaret Bakanlığı'ndan elde edilen ve İstanbul'da ticaret siciline kayıtlı tüketim kooperatiflerini içeren liste esas alınmıştır (bkz. 4.3). Hakkında bilgiye ulaşılabilen her oluşum için kuruluş yılı, varsa kapanış yılı, konum, oluşum türü ve faaliyet durumu derlenmiştir. Farklı kaynakların çelişen bilgiler içerdiği durumlarda kayıtlar, kaynaklar arası karşılaştırmayla ve görüşmecilerin aktarımlarıyla sınanarak envantere işlenmiştir. Ekim 2026 itibarıyla güncellenen envanter 72 kayıt içermektedir; tam listesi Ek-2.3'te sunulmaktadır.¹ Envanter, izleyen çözümlemenin olgusal temelini oluşturmaktadır.

Envanter, alternatif gıda inisiyatifleri ve ağları olarak anılan geniş küme içinde, adil ve doğal gıdaya aracısız erişimi, piyasa ilişkilerinin ötesinde bir kamusalılık, dayanışma ve mübadele ilişkisi kurarak örgütleyen oluşumlara odaklanmaktadır. Bu nedenle raporun sayısal çözümlemeleri, envanterde gıda topluluğu, kooperatif girişimi ve kooperatif olarak sınıflandırılan 60 kayıt üzerinden yapılmıştır. Slow Food konviviyumları, ekolojik pazar, dernek çalışma grupları ve kolektif mutfaklar gibi diğer biçimler alanın genel tablosunu betimlemek amacıyla envanterde yer almakta, ancak oranlara ve dönemselleştirmeye dâhil edilmemektedir. 2000 öncesinde kurulmuş klasik tüketim kooperatifleri ile İstanbul dışında faaliyet gösteren kooperatifler envanterin kapsamı dışındadır. Oluşum türlerine ilişkin sınıflan-

1. Envanterdeki kayıtlar hataya ve düzeltmeye açıktır. Oluşumların temsilcilerinin kuruluş, kapanış ve faaliyet durumuna ilişkin farklı bir değerlendirmesi olması durumunda, düzeltme önerileri araştırma ekibi tarafından değerlendirilecek ve envanterin sonraki sürümlerine yansıtılacaktır.

dırma araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Ticaret sicilinde tüketim kooperatifi olarak kayıtlı olan ve NACE sınıflandırmasına göre gıda ürünleri ticareti alanında faaliyet gösterdiği görülen kooperatifler, haklarında başka bilgiye ulaşılamasa da envantere alınmıştır. Alanda bilinen ancak hizmet ve sosyal işletme kooperatifi türünde kurulmuş iki kooperatif ise alan bilgisine dayanılarak eklenmiştir; bu türde kurulmuş başka kooperatiflere ilişkin veri başvurusu ilgili kurumda değerlendirme aşamasında olduğundan, envanterin bu kümeyi eksik temsil etmesi olasıdır.

Faaliyet durumu, üç kaynağın birlikte değerlendirilmesiyle araştırmacılar tarafından belirlenmiş ve “faal”, “aktif değil” ve “devam etmiyor” biçiminde üçlü bir sınıflandırmayla kaydedilmiştir. Birinci kaynak, görüşmecilerin değerlendirme-leri ile oluşumların dağılma, kapanma ya da tasfiyeye ilişkin kendi açıklamalarıdır. İkinci kaynak, tüzel kişiliği olan oluşumlar için ticaret sicili kayıtlarıdır. Üçüncüsü ise doğrulama işlevi gören dijital ayak izidir, yani oluşumun internette güncel bir varlığının bulunup bulunmadığı ve iletişim kanalları üzerinden erişilebilir olup olmadığı. Kooperatifler için kuruluş yılı olarak tüzel kişiliğin kazanıldığı yıl esas alınmıştır. Kapanış yılının belirlenmesi ise iki nedenle güçtür. Tüzel kişiliği olan oluşumlarda kapanışın tasfiye sürecine girişle mi yoksa tüzel kişiliğin resmen sona ermesiyle mi tarihlendirileceği ve ticaret odası kayıtlarındaki “terkin” ile “askı” durumlarının nasıl yorumlanacağı tek bir ölçüte bağlanamamaktadır. Enformel oluşumlarda ise faaliyetin sonu, örgütleyicilerin dağılması ve bunun kendi kanallarından duyurulmasıyla belirlenebilir; ancak saha çalışması, örgütleyicilerince faaliyetinin sona erdiği ifade edilen kimi oluşumların bunu kamuoyuna duyurmadığını, kimilerinin de yalnızca bir iki kişinin dönemsel çabasıyla ya da dijital paylaşımlarla varlığını sürdürdüğünü göstermiştir. Bu nedenle durum ve tarih tespitleri hataya ve düzeltmeye açıktır; oluşumların temsilcilerinin faaliyet durumuna ilişkin farklı bir değerlendirmesi olması durumunda araştırmacılar kayıtları düzeltmeye açıktır.

Belge analizi aşamasında, tespit edilen topluluk ve kooperatiflerin kendi ürettiği ya da haklarında yazılan şu gibi çeşitli belgeler derlenmiş ve incelenmiştir: kuruluş manifestoları ve ilke belgeleri, web sitelerinde ve sosyal medya hesaplarında yayımlanan yazılar ve güncellemeler, basında veya bağımsız medyada yer alan söyleşiler ve haberler, faaliyetini sonlandıran kooperatiflerin yayımladığı kapanış duyuruları ve değerlendirme metinleri. Bu belgeler, toplulukların kendi sesinden ifade ettikleri amaçları, ilkeleri, karşılaştıkları zorlukları ve kapanış süreçlerine dair kendi analizlerini doğrudan yansıtmaları bakımından araştırma için birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Özellikle kapanış metinleri, başarısızlık ve dağılma deneyimlerinin aktörlerin kendi perspektifinden nasıl çerçevelendiğini anlamak açısından değerli veriler sunmuştur. Bu belgelerin bir bölümü oluşumların kendi web sitelerinde ve yayınlarında kamusal erişime açılmıştır².

2. Bu kurumsal arşiv çalışmaları için Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi'nin [web sitesi](#), Yerdeniz Sosyal İşletme ve Hizmet Kooperatifi'nin [web sitesi](#) ve Kadıköy Kooperatifi'nin faaliyeti boyunca ürettiği dokümanların arşivlendiği [web sitesi](#) başvurulabilecek önemli mecralardır.

2.3 Saha araştırması

Araştırmanın temel veri toplama yöntemi, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerdir. Görüşmeler Mayıs–Aralık 2025 döneminde gerçekleştirilmiştir.

Örneklem seçimi, amaçlı örnekleme stratejisine dayanmaktadır. Görüşülecek topluluk ve kooperatiflerin seçiminde envanter çalışmasından elde edilen veriler esas alınmış; farklı örgütsel modelleri (enformel topluluk, resmî kooperatif), farklı faaliyet durumlarını (hâlâ aktif, dönüşmüş, faaliyetini sonlandırmış) ve farklı coğrafi konumları temsil eden bir çeşitlilik sağlanması hedeflenmiştir. Örneklem, envanterde belgelenen oluşumlar evreninden bu çeşitlilik ölçütleri gözetilerek oluşturulmuştur. Sonuç olarak 26 farklı topluluk ve kooperatifi temsilen görüşmeler gerçekleştirilmiş; beş görüşmeye ilgili oluşumdan iki kişi katıldığından toplamda 31 kişiyle görüşülmüştür³.

Görüşme formatı açısından hem yüz yüze hem de çevrimiçi görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin 13’ü ilgili topluluğun veya kooperatifin mekânında yüz yüze, diğerleri ise çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Mekânda yapılan görüşmeler; kooperatifin fiziksel ortamını, dükkân düzenini, mahalle ile ilişkisini ve gündelik işleyişini doğrudan gözlemleme olanağı da sağlamıştır.

Görüşme rehberi yarı yapılandırılmış bir formatta tasarlanmış olup şu tematik eksenleri kapsamaktadır: topluluğun veya kooperatifin kuruluş hikâyesi ve motivasyonları; örgütsel yapı, işleyiş modeli ve karar alma süreçleri; üretici ilişkileri ve tedarik zinciri yönetimi; üye/gönüllü profili, katılım dinamikleri ve emek örgütlenmesi; finansal sürdürülebilirlik ve ekonomik zorluklar; dış çevre koşulları (ekonomik kriz, pandemi, kentsel dönüşüm, politik iklim); karşılaşılan temel zorluklar ve bunlara karşı geliştirilen stratejiler; diğer topluluklar, kooperatifler ve belediyelerle ilişkiler; ve gelecek vizyonu ile beklentiler. Faaliyetini sonlandırmış topluluk ve kooperatiflerle yapılan görüşmelerde ek olarak kapanış veya dağılma sürecinin dinamikleri, alınan dersler ve deneyimin başka mecralara aktarılıp aktarılmadığı ele alınmıştır. Tüm görüşmeler katılımcıların izniyle ses kaydına alınmış ve ardından yazılı olarak çözümlenmiştir. Görüşme rehberinin tam metni ekte sunulmaktadır (bkz. Ek-1).

2.4 Çalıştay

Araştırma sürecinin üçüncü bileşeni olarak, saha bulgularının paydaşlarla paylaşılması ve kolektif bir tartışma ortamında derinleştirilmesi amacıyla “Gıda Toplulukları ve Tüketim Kooperatifleri Çalıştayı” başlığıyla bir toplantı düzenlenmiştir. 14 Mart 2026 tarihinde Postane’de gerçekleştirilen çalıştaya 36 kişi katılmıştır. Çalıştay araştırma ekibi tarafından Adil Gıda Topluluğu iş birliği ile düzenlenmiş, Postane mekân ev sahipliği yapmıştır. Katılımcılar arasında saha araştırması kap-

3. 26 görüşmeden ikisi, İstanbul dışında faaliyet gösterdikleri için envantere dâhil edilmeyen tüketim kooperatifleriyle yapılmıştır; söz konusu görüşmeler, iş yeri ve meslek örgütü temelli klasik tüketim kooperatifçiliğinin süreklilik koşullarını anlamaya yönelik karşılaştırma vakaları olarak tasarlanmıştır.

samında görüşme yapılan topluluk ve kooperatif temsilcileri, bu alanda çalışan araştırmacı ve akademisyenler, uygulayıcılar ve politika yapımıyla ilişkili aktörler yer almıştır.

Çalıştay iki aşamalı bir formatta tasarlanmıştır. İlk aşamada kavramsal çerçeveyle birlikte araştırmanın ön bulguları katılımcılarla paylaşılmış; ikinci aşamada ise açık bir forum tartışması gerçekleştirilmiştir. Forum tartışmasının merkezine, raporun yönlendirici sorusu yerleştirilmiştir: Son yıllarda gıda toplulukları ve tüketim kooperatiflerinde gözlemlenen çözümler, yalnızca ekonomik kriz, pandemi ve kentsel dönüşüm gibi konjonktürel gelişmelerin bir sonucu mudur; yoksa bu toplulukların mevcut örgütlenme ve işleyiş modellerinde daha yapısal bir gerilime mi işaret etmektedir? Bu soru, araştırmanın analitik çerçevesinin doğrudan sahadaki aktörlerle sınanması ve zenginleştirilmesi işlevini görmüştür. Çalıştay tartışma oturumu kaydedilmiş ve çözümlenmiş olup, bu kayıt analiz sürecinde saha görüşmelerini tamamlayıcı bir veri kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Çalıştay tartışmasından yapılan aktarımlar, saha görüşmelerinde izlenen anonimlik ilkesiyle tutarlı biçimde oturum düzeyinde referanslandırılmış ve “(Çalıştay, 1. oturum)” biçiminde gösterilmiştir. Katılımcıların bir bölümü çalıştaya aynı zamanda görüşme yapılan oluşumların temsilcisi olarak katıldığından, çalıştay aktarımları görüşme kodlarıyla eşleştirilmemiştir.

2.5 Veri analizi yaklaşımı

Araştırma kapsamında toplanan tüm veriler, yani görüşme çözümlemeleri, çalıştay tartışma kaydı, toplulukların ürettiği belgeler ve envanter verileri, tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Tematik analiz, nitel veri setlerinde tekrar eden örüntüleri, temaları ve ilişkileri sistematik biçimde tanımlayan, kodlayan ve yorumlayan bir analitik yaklaşımdır.

Görüşme dökümleri, MAXQDA nitel veri analizi yazılımının 24. sürümü (MAXQDA 24) aracılığıyla kodlanmış ve tematik olarak çözümlenmiştir. Yazılımın sunduğu kod sistemi ve erişim olanakları, kodların tutarlı biçimde uygulanmasını, veri bütünü içinde izlenmesini ve tematik kümeler hâlinde yeniden düzenlenmesini kolaylaştırmıştır. Kodlama süreci iki aşamalı olarak yürütülmüştür. İlk aşamada, veriden türetilen açık kodlama ile görüşme metinleri satır satır incelenmiş; tekrar eden ifadeler, kavramlar ve örüntüler kodlanmıştır. İkinci aşamada bu kodlar tematik kümelere ayrılarak daha soyut analitik kategoriler altında gruplanmıştır. Bu süreçte hem tümevarımsal (veriden çıkan temalar) hem de tümdengimsel (literatürden türetilen kavramsal çerçeveden beslenen kategoriler) bir yaklaşım birlikte kullanılmıştır. Alıntıların raporda anonim olarak referanslandırılabilmesi için oluşum düzeyinde G01–G26 ve kişi düzeyinde G08–K1 biçiminde iki kademeli bir kod sistemi tanımlanmış; metin içinde “(Görüşme 08)” gösterimi kullanılmıştır. Kod ile kişi adı eşleşmesi rapor dosyalarında tutulmamakta, erişimi sınırlı ayrı bir kayıta saklanmaktadır.

Araştırmanın inandırıcılığını güçlendirmek amacıyla veri üçgenlemesi stratejisi benimsenmiştir. Görüşmeler, çalıştay tartışmaları ve belge analizinden oluşan

üç veri kaynağı, birbirini tamamlama, karşılaştırma ve bulguların tutarlılığını sınamaya işlevi görecektir. Bir görüşmecinin dile getirdiği bir zorluk; başka görüşmecilerin ifadeleriyle, kapanış metnindeki tespitlerle ve çalıştay tartışmalarındaki yansımalarla karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Üçgenleme burada pozitivist bir doğrulamadan çok, bulguların bağlamsal derinliğini ve tutarlılığını artırmayı amaçlar.

2.6 Katılımcı geri bildirimi

Rapor taslağı yayımlanmadan önce görüşme yapılan oluşumların temsilcileri ve çalıştay katılımcılarıyla paylaşılmış ve geri bildirim istenmiştir (Eylül–Ekim 2026). Gelen geri bildirimler üç biçimde ele alınmıştır. Unvan, tarih ve atıf gibi olgusal düzeltmeler doğrudan metne işlenmiştir. Analitik yoruma itiraz eden ya da eksik bırakılan süreçlere dikkat çeken görüşler saha verisiyle karşılaştırılmış ve ilgili bölümlere farklı bir okuma olarak eklenmiştir. Üçüncü kişilere ilişkin doğrulanamayan aktarımlar ise etik ilkeler gereği rapora alınmamış, geri bildirim sahipleriyle doğrudan yazışma yoluyla yanıtlanmıştır. Geri bildirimlerden yapılan aktarımlarda da görüşmelerde izlenen anonimlik ilkesi gözetilmiştir.

2.7 Etik hususlar ve sınırlılıklar

Araştırma için Özyeğin Üniversitesi Etik Kurulu’nun Nisan 2025 tarihli toplantısında 2025/06/01 onay koduyla etik onay alınmıştır. Araştırma sürecinde bilgilendirilmiş onam ilkesine uyulmuş; tüm görüşmeciler araştırmanın amacı, verilerin nasıl kullanılacağı ve gizlilik koşulları hakkında bilgilendirilmiştir.

Kimlik gizliliği açısından iki düzeyli bir yaklaşım benimsenmiştir. Görüşmeler yoluyla elde edilen veriler anonimleştirilmiş; görüşmecilerin kimlik bilgileri raporun tamamında gizli tutulmuştur. Buna karşılık, toplulukların ve kooperatiflerin kamuya açık biçimde yayımladığı manifestolar, söyleşiler ve kapanış metinleri kamusal beyan niteliği taşıdığından, bu belgelere ilgili oluşumun adıyla atıf yapılabilir. Rapordaki adlı örnekler bu ikinci kategoriye, yani kamuya açık kaynaklara dayanır; görüşme verileri ise adsız olarak kullanılır.

Araştırmanın başlıca sınırlılıkları burada kısaca sıralanmakta, bulgularla ilişkileri içinde ayrıntılı olarak altıncı bölümde tartışılmaktadır. Çalışma İstanbul odağında yürütülmüş olup bulguların diğer kentlere doğrudan genellenebilirliği sınırlıdır. Faaliyetini sonlandırmış oluşumların temsilcilerine ulaşmak aktif olanlara kıyasla güç olmuş; özellikle kamuya hiçbir açıklama yapmadan sönmüş oluşumlar örneklemde zayıf temsil edilmiştir. Veri ağırlıklı olarak kurucu, yönetici ve aktif gönüllülerden, yani örgütleyici perspektifinden toplanmıştır; diğer kooperatif ortaklarının, topluluk üyelerinin ve tüketici konumunda faydalanıcıların ve bu kooperatif ve topluluklara ürün tedarik eden üretici tarafının sesi bu araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır. Son olarak araştırmacıların sahaya yakınlığı, yukarıda tartışıldığı üzere hem bir avantaj hem de analitik mesafe açısından sürekli gözetilmesi gereken bir dikkat noktasıdır. Bu boşluk yalnızca bir veri

eksikliği değildir: alternatif gıda ağları yazınının kurucu iddialarından biri, tüketiciyi pasif bir alıcı olmaktan çıkarıp üretim sürecine ortak olan bir “türetici” konumuna taşımaktır. Bu iddianın sahada ne ölçüde karşılık bulduğu, ancak bu konumdaki kişilerle konuşularak değerlendirilebilirdi; dolayısıyla araştırma, oluşumların faydalanıcılarını ne ölçüde topluluğun parçası hâline getirebildiğini doğrudan sınamamıştır.

3

Kavramsal Çerçeve ve Literatür

- 3.1 Alternatif gıda ağlarının ortaya çıkış bağlamı
- 3.2 Gıda topluluklarının ve tüketim kooperatiflerinin kavramsal özellikleri
- 3.3 Kriz, kırılganlık ve dirençlilik
- 3.4 Literatürdeki boşluklar ve bu araştırmanın konumlanması



3.1 Alternatif gıda ağlarının ortaya çıkış bağlamı

Alternatif gıda ağları (AGA) kavramı, endüstriyel ve şirket merkezli gıda sistemine yönelik çok katmanlı bir eleştirinin akademik karşılığı olarak biçimlendi. Alan yazınının sistematik bir derlemesini sunan Gori ve Castellini (2023), AGA'ların yerel üretim ve kısa tedarik zinciri nitelikleriyle tanımlandığını; bu tanımın hem mekânsal hem toplumsal yakınlık boyutlarını içerdiğini ve bu ağların konvansiyonel tarım-gıda işletmeciliğinin krizine bir yanıt olarak belirdiğini vurgular. Ne var ki bu tanım, alanı tek bir örgütsel modele indirgemez. Polonya, Portekiz ve Hollanda'daki on yedi oluşumu karşılaştıran Poças Ribeiro ve diğerleri (2021), AGA'ları tüketici öncülüklü, üretici öncülüklü, üçüncü sektör öncülüklü, topluluk destekli tarım, kamu öncülüklü ve işletme platformları olmak üzere altı tipe ayırır ve her tipin farklı kolaylaştırıcı koşullara ve farklı kısıtlara tabi olduğunu gösterir. Bu ayırım, bu raporun odağındaki oluşumların, yani tüketici öncülüklü, gönüllü emeğe dayalı ve mahalle ölçeğinde örgütlenen yapıların, genel AGA tartışması içinde özgül bir alt küme oluşturduğunu görmeyi mümkün kılar.

Bu ağların ortaya çıkışını açıklayan ikinci bağlamsal etken, perakende yoğunlaşmasıdır. Steinman (2020), gıda perakendesindeki mülkiyet yoğunlaşmasının market zincirlerini gıda sisteminin “kapı bekçileri” hâline getirdiğini; bu konunun hem tüketicinin daha az işlenmiş, doğal ve yerel gıdaya erişimini hem de küçük üreticinin pazara erişimini aynı anda kısıtladığını tartışır. Tüketim kooperatifleri tam da bu kapı bekçiliğini aşma iddiasıyla kurulur; ancak aynı yoğunlaşmış perakende alanının fiyat ve ölçek koşullarında faaliyet göstermek zorundadır. Kooperatiflerin karşılaştığı gerilimlerin bir bölümü bu yapısal konumdan doğar.

Bu kapı bekçiliğinin Türkiye'deki tezahürü, gıda perakendesinin uluslararası yazında betimlenen bileşimden farklılaşması nedeniyle ayrıca dikkate değerdir. Küresel kuzeyin süpermarketleşen gıda ekonomilerinde modern perakende kanalları taze ürün perakendesinin hacim ve değer olarak yarısından fazlasını karşılar (Şener ve Tomatis, 2024), Türkiye'de taze sebze-meyve talebinin yaklaşık üçte ikisi pazarcı, manav ve seyyar satıcıyı kapsayan küçük ve orta ölçekli “geleneksel araçlar” üzerinden karşılanmaktadır (Büke vd., 2021). Bu fark, İstanbul'daki tüketim kooperatiflerinin karşısında tek bir hâkim aktörün değil, biri yoğunlaşmış (organize perakende), diğeri dağınık ve düşük fiyatlı (geleneksel perakende) iki ayrı kanalın bulunduğu anlamına gelir. Bu ikili konumlanış, beşinci bölümde ele alınan fiyat ve erişilebilirlik gerilimlerinin hangi referansa göre deneyimlendiğini anlaşılır kılar: kooperatifler kalite iddiasında süpermarketle, fiyat iddiasında ise pazarla karşılaştırılmaktadır.

AGA yazınının normatif çekirdeğini ise gıda egemenliği ve gıda hakkı kavramları oluşturur. Kocagöz (2020), gıda inisiyatiflerini demokratik yurttaşlık tartışmasına bağlayarak, gündelik yaşam pratikleri üzerinden katılım ve ortaklaşma kapasitelerinin nasıl inşa edildiğini ele alır. Soysal Al (2020b), Türkiye'de tüketici öncülüklü ekolojik gıda inisiyatiflerinin genişleyen ağını gıda egemenliği mücadelesi bağlamında konumlandırır. Küresel ölçekte ise Motta (2021), gıda hareketlerini kesişimsel eşitsizliklerle mücadele eden toplumsal değişim aktörleri olarak okur; Pant ve diğerleri (2025) tarafından yürütülen kapsam derlemesi de alternatif

gıda hareketlerine ilişkin yazının giderek gıda adaleti eksenine kaydığını ortaya koyar. Bu kayma önemlidir: AGA’lar yalnızca “daha iyi gıda” arayışı olarak değil, gıda sistemine ilişkin karar alma süreçlerinin demokratikleştirilmesi talebi olarak kavranır.

2000 sonrası dönemde bu örgütlenme biçimlerinin coğrafi yayılımı, tek yönlü bir model ihracı değil, bağlama göre yeniden yorumlanan bir dolaşım olarak gerçekleşmiştir. Japonya’daki teikei hareketinin elli yıllık seyrini inceleyen Kondo ve diğerleri (2024), hareketin on ilkesinin zaman içinde nasıl dönüştüğünü ve sonraki kuşak gıda inisiyatiflerini nasıl etkilediğini gösterir. Wahn (2023), Tayvan’daki tüketim kooperatiflerinin Japonya deneyiminden ilham aldığını, ardından Çin’deki muadillerini etkilediğini izleyerek, ilkelerin ülkeler arası yorumlanma ve taşınma süreçlerine dikkat çeker. Çin bağlamında Zhong ve diğerleri (2022) “parçalı gömülülük” (fragmentary embeddedness) kavramıyla, AGA’ların yerel toplumsal ilişkilere gömülü olduğu varsayımının ampirik olarak sınanması gerektiğini savunur; Wu ve Zhang (2025) ise üretici odaklı ve tüketici odaklı AGA’ların birbirinden ayrılan yörüngeler izlediğini ortaya koyar. Latin Amerika bağlamında Maysels ve diğerleri (2023) ile Lizarralde ve diğerleri (2025), AGA kavramsallaştırmasının Kuzey merkezli tanımlarla sınırlandırılmayacağını gösterir. Katalonya örneğinde Espelt ve diğerleri (2018) tüketim kooperatiflerini teknopolitik bir aktivizm biçimi olarak ele alırken, Zakharov ve Maciejczak (2018) Polonya kooperatiflerini karmaşık uyarlanabilir ağlar olarak modeller. Bu çeşitlilik, İstanbul deneyimini uluslararası yazına bağlarken tek bir referans modelin ölçüt alınamayacağını hatırlatır.

Türkiye’de bu alan, iki farklı ancak kesişen kavramsal hatla ele alınmıştır. Birinci hat, gıda rejimleri ve politik ekonomi perspektifidir: Kalav Köken (2022), gıda rejimlerinin tarihsel krizler üzerinden anlaşılabilirliğini ve toplumsal hareketlerin rejim dönüşümlerinde potansiyel üretici aktörler olduğunu savunur. Oba ve Özsoy (2024) ise farklı dönemlerde izlenen tarım politikalarının küçük çiftçiyi sistemin çeperine iterek üretim ilişkilerini ve üretim-tüketim ağını nasıl dönüştürdüğünü inceler ve bu teşhisten alternatif gıda ağlarına uzanır. Yazarlar, gıda egemenliği hareketini ve ondan beslenen tüketici oluşumlarını Çeşitlilik Ekonomileri perspektifinden okuyarak bu ağları küçük üreticinin gıda tedarik sistemine yeniden katılmasının olanakları arasında konumlandırır. Ancak bu uygulamaların yaygınlaşmasının neoliberal politikaların iyileştirilmesiyle değil, verimlilik, kâr ençoklaması ve ölçek ekonomisi ilkelerine dayanan tarım politikası yaklaşımının değiştirilmesiyle mümkün olacağını vurgular.

İkinci hat, alternatif gıda örgütlenmelerini kentsel gıda sisteminin dönüşümü ve yurttaş temelli örgütlenme pratikleri üzerinden ele alır. Yıldırım (2023), Cumhuriyet dönemi kooperatifçiliğini üç evrede izleyerek 2000 sonrasında devletin gıda sistemindeki alıcı, destekleyici ve düzenleyici rollerinden çekildiğini, bu boşluğun zincir marketlerce doldurulduğunu ve 6360 sayılı Kanun’la büyükşehir belediyelerinin tarım-gıda politikası uygulayabilen yeni aktörler hâline geldiğini gösterir. Yazara göre bu dönemin kooperatifçiliği merkezî devletten görece bağımsızlaşmış, ancak kendi içinde ayrılmış bir alandır. Dayanışma ekonomisi ve gıda egemenliği perspektifiyle kurulan kentli tüketim kooperatifleri, belediyelerin sözleşmeli alımlarla desteklediği üretici kooperatifleri ve kamu kurumları ile sivil top-

lum desteğiyle yaygınlaşan kadın kooperatifleri aynı adla anılsa da farklı işlevler üstlenir. Kooperatiflerin çözüm potansiyeli konusunda neredeyse bütün aktörlerin uzlaştığı bir zemin oluşurken yazar, fiilî etkinin henüz sınırlı olduğunu öngörür ve modelin giderek bir sosyal politika aracı olarak gündeme getirildiğini kaydeder. Belediye–kooperatif iş birliğini yerel kalkınma çerçevesinde ele alan çalışmaların, İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin üretici kooperatifleriyle kurduğu ilişkiyi örnek model olarak öne çıkarması (Yalçın, 2022), yerel yönetim ilgisinin ağırlıklıla üretim ayağında yoğunlaştığını düşündürür. Soysal Al’ın (2024) Kadıköy Kooperatifi üzerine çalışması ise kentli tüketim kooperatiflerinin 2018’den bu yana dile getirdiği ortak depolama ve lojistik taleplerinin karşılıksız kaldığını gösterir.

Bu hattın ikinci bileşeni, yurttaş temelli gıda inisiyatiflerini haritalayan ve tipolojileştiren çalışmalardır. Web tabanlı bir taramayla 55 inisiyatifi inceleyen Kadirbeyoğlu ve Konya (2017), bu oluşumların üç süreçten beslendiğini gösterir: çevre mücadeleleri, sendikal aktivizm ve sağlıklı, erişilebilir gıdaya yönelik bireysel ya da kolektif talepler. Aynı çalışma, bu raporun merkezine aldığı kırılگانlıkların bir bölümünü erken bir tarihte kaydeder. Kentli gruplarda işler aynı küçük çekirdeğin omzunda kalmakta ve tükenmişlik üretmektedir. Uygun fiyat arayışı ile üreticiyi koruma ilkesi çatışmaktadır. Fiyat eşliği kentsel bağlamda kapsayıcılığı engellemekte, kooperatif mevzuatı da caydırıcı olmaktadır. Kadirbeyoğlu ve Konya (2017) bu yapıların etkisini ölçek büyütmede değil çoğalmada arar ve BÜKOOP’un, Kadıköy’deki mahalle forumlarının daveti üzerine deneyimini paylaşmasını bu çoğalmanın örneği olarak sunar. Uzun vadede ayakta kalıp kalmadıklarının ayrıca araştırılması gerektiğini de vurgular. Karakaya Ayalp (2021), 2016–2020 döneminde 80 inisiyatifi haritalar. Bu oluşumların neredeyse yarısı İstanbul’dadır ve kent içinde ağırlıklı Kadıköy ile Beyoğlu’nda kümelenir. İnisiyatif fiyatları market fiyatlarının üzerinde, organik pazar fiyatlarının altında seyreder. Alt gelir gruplarını hedefleyen oluşumlar hem sayıca az hem de görece görünmezdir. Yazar, üst örgütlenmenin yokluğunu, URGENCI gibi uluslararası ağlarla ilişkisinin sınırlılığını ve ilkesel ayrışmaları birlikte değerlendirir. Bu parçalılığın dayanışmayı zayıflatma ve inisiyatifleri olası yasal düzenlemeler karşısında kırılğanlaştırma riski taşıdığını belirtir. Kapanan inisiyatiflerin bir bölümünün gönüllü eksikliği ve yükün küçük bir çekirdekte toplanması nedeniyle dağıldığını da not eder.

Üçüncü bileşen, bu oluşumları sistem dönüşümü ve örgütlenme modeli açısından değerlendiren çalışmalardır. Karakaya Ayalp (2016), rejim kuramı ve çok-düzeyleli perspektif çerçevesinde İzmir’deki üç inisiyatifi stratejik nişler olarak inceler (ayrıca bkz. Hazar ve Alpaykut Bayrak, 2018). Üretici öncülüklü Gödence Kooperatifi, tarım politikalarındaki değişimler, fiyat dalgalanmaları ve yaşanan kırsal nüfus gibi yapısal nedenlerle yerleşik rejime uyumlandıkça yenilikçi kapasitesini yitirmiştir. Tüketici öncülüklü BİTOT ile Foça Yeryüzü Pazarı ise yeni nişlerin kuruluşuna kaynaklık etmiştir. Yazarın, tüketici öncülüklü nişlerde faydalanıcı sayısı arttıkça nişin ya durağanlaştığı ya da yeni pratikler geliştirme kapasitesini yitirdiği saptaması, ölçek ile dönüştürücü kapasite arasındaki gerilimi erken bir tarihte adlandırır. Özden (2019, 2020), her gıda grubunun bir topluluk destekli tarım grubu olmadığını belirtir ve ikincisini üretici ile tüketici arasında risklerin, so-

rumlulukların ve kazanımların paylaşılması üzerinden tanımlar. Türkiye’de üreticiyle risk paylaşımına ve üretim planlamasına olanak veren ön ödeme ve alım taahhüdü uygulamalarının yaygın olmadığını saptar. Aynı yazar, fiyatın üreticiyle birlikte maliyet üzerinden belirlendiği uygulamaları ve düşük gelirli üyeler için dayanışma fiyatı gibi düzenekleri Polanyi’nin piyasayı amaç olmaktan çıkarıp araç hâline getirme yorumuyla birlikte okur. Bu gruplarda alternatif bir piyasa kurma girişimi görür. Demircan Yıldırım (2024) ise BİTOT’u, inisiyatifin kendi metinleri üzerinden, dayanışma ekonomisi içinde ilham verici bir model olarak sunar; sınırlı finansman, sürekli gönüllü bulma güçlüğü ve beceri eksikliği gibi riskleri de kaydeder.

Bu hat birlikte okunduğunda iki nokta belirginleşir. Birincisi, bu raporun saptadığı kırılگانlıkların önemli bir bölümü 2020 öncesinde yürütölen çalışmalarda zaten kayda geçmiştir: gönüllü emeğin küçük bir çekirdekte yoğunlaşması, fiyat eşiğı ve dar sınıfsal profil, merkezî ilçelerdeki kümelenme, üst örgütlenme eksikliği ve mevzuatın caydırıcılığı. İkincisi, bu çalışmaların ağırlıklı yönelimi ortaya çıkış, potansiyel ve model üzerinedir ve zaman ufukları büyük ölçüde 2020’de kapanır. Sonraki dönem ya tekil vaka incelemeleriyle ya da pandemiye odaklanan çalışmalarla ele alınmıştır. Soysal Al (2024), Kadıköy Kooperatifi’nde gönüllü sayısının azalmasıyla rutin işlerin yürütölemez hâle geldiğini ve kapanışın tartışmaya açıldığını izler. Ankara’daki taban örgütlerini inceleyen Demirkol Colosio ve Colosio (2024), bu örgütlerin küçük ölçeğın sağladığı güçlü toplumsal bağ sayesinde pandemi koşullarında dirençli kaldığını gösterir. Ancak modelin gündelik hayatın olağan ritmi ve iş yükü geri döndüğünde sürdürölmesi zorlaşmakta; belediyeler bu pratikleri benimserken dönüştürücü içeriklerini boşaltma riski taşımaktadır. Bu iki hattın kesişiminde İstanbul, inisiyatiflerin neredeyse yarısını barındıran ve en yoğun kümelendiğı kent olarak (Karakaya Ayalp, 2021), hem örgütlenmenin en yoğun deneyimlendiğı hem de 2020 sonrasındaki geri çekilmenin en görünür biçimde yaşandığı gözlem alanıdır.

3.2 Gıda topluluklarının ve tüketim kooperatiflerinin kavramsal özellikleri

Gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri, tedarik işlevi ile siyasal iddiayı aynı örgütsel çatı altında birleştirmeleriyle diğör AGA biçimlerinden ayrışır. Aracısızlık, bu birleşimin en görünür ilkesidir; ancak literatür bunu bir lojistik tercih olarak değil, ilişkisel bir yeniden kuruluş olarak ele alır. İstanbul’daki tüketici öncülüklü kooperatifleri inceleyen Oba ve Özsoy (2020), bu yapıların üç pratik kümesi etrafında işlediğini öne sürer: gıdanın meta niteliğinin çözölmesi (defetishization), gelir-gider farkı olarak artığın üretimi ve paylaşımına ilişkin farklı bir düzenek kurulması ve önkurucu (prefigurative) pratikler yoluyla arzu edilen ilişki biçimlerinin bugünden denenmesi. Papadimitropoulos ve Malamidis (2023), Open Food Network örneğı üzerinden benzer bir önkuruculuk iddiasını “açık kooperatifçilik” kavramıyla tartışır ve bu iddianın neoliberal hegemonya karşısında bir karşı-hegemonya kurma potansiyelini tartışır. Bu çerçevede kooperatif dükkânı,

bir satış noktası olduğu kadar, alternatif bir toplumsal ilişki biçiminin prova edildiği mekândır.

Bu çerçevede “alternatif” nitelemesi piyasanın dışına çıkmayı değil, mübadele- nin hangi ilişkiler içine yerleştirildiğini anlatır. Polanyi’nin (1957) ekonomik bütünleşme biçimleri ayrımıyla ifade edilirse, bu oluşumlar piyasa mübadelesini karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilişkileriyle yeniden örür. Kırsal kalkınma yazını benzer yapıları, hâkim gıda piyasalarının içinde yer alan ancak kendine özgü kurallar, güven ilişkileri ve sınırlarla işleyen “iç içe geçmiş piyasalar” (nested markets) olarak kavramsallaştırmaktadır (van der Ploeg vd., 2012).

Aracısızlığın örgütsel biçimi ise bağlama göre farklılaşır. Avrupa’daki topluluk destekli tarım ve agroekoloji için yerel dayanışma ortaklıkları (Local Solidarity-based Partnerships for Agroecology, LSPA) ağlarında merkezde, üretici ile tüketici arasında önceden ödemeye ve risk paylaşımına dayanan bir sözleşme durur (URGENCE, 2026a, 2026d). Fransa’daki AMAP ağının uygulama analizlerinde, grupların bu sözleşme ilişkisinden bir “satın alma kooperatifine” kayması ve bir aracı üzerinden sağlanan sözleşme dışı ürünlerin yarattığı gerilimler modellenen sapma olarak tartışılmaktadır (URGENCE, 2026d). İstanbul’da ise baskın biçim dükkân temelli tüketim kooperatifidir; önceden ödemeye dayalı ilişki bu oluşumların yalnızca bir bölümünde görülür. Bu fark bir hiyerarşiye işaret etmez; tüketici öncülüklü kooperatifler kendi başına meşru bir örgütlenme biçimidir (Oba ve Özsoy, 2020). Ancak iki biçimin maliyet yapıları ve emek rejimleri farklıdır.

İkinci ayırt edici özellik, demokratik yönetişimdir. Yataylık, konsensüs, görev rotasyonu ve mali şeffaflık, bu yapıların kendilerini konvansiyonel işletmelerden ayırdıkları temel ilkelerdir. Ajates (2021), tarım kooperatiflerinin neoliberal dönemde ekonomikleştiğini ve geniş kooperatif hareketinden çekildiğini saptadıktan sonra, AGA’ların bir parçası sayılabilecek çok paydaşlı kooperatif modellerinin ve bu modellerin denendiği iş birliği mekânlarının kooptasyon riskini azaltabileceğini savunur. Bu tespit, demokratik yönetişimin yalnızca bir iç işleyiş meselesi olmadığını; oluşumun piyasa mantığına eklemlenme hızını belirleyen bir koruma mekanizması olduğunu gösterir. Ne var ki aynı ilkeler, karar süreçlerini ağırlaştıran ve operasyonel hızı düşüren bir yük hâline de gelebilir. Bu ikili karakter, saha verisinde yatay işleyişin aynı anda hem koruma hem yük ürettiği anlarda somutlaşmaktadır.⁴

Üçüncü özellik, emek rejimidir. Bu yapıların büyük bölümü ücretsiz gönüllü emeğe dayanır ve bu bağımlılık, hem kurucu enerjinin hem de yapısal kırılganlığın kaynağıdır. BÜKOOP deneyimini inceleyen Öz ve Aksoy (2019), idealler ile pratik zorunluluklar arasındaki gerilimi; kooperatif ruhunu sürdürme çabası, gönüllü emeğe bağımlılık ve gönüllü tükenmişliği üzerinden tartışır. Öz ve Aksoy (2024), bu tartışmayı Türkiye’deki gıda kooperatifleri genelinde alternatif ağ inşası

4. Kooptasyon (co-optation), bu raporda, kâr amacı gütmeyen bir örgütlenmenin biçimsel olarak varlığını sürdürürken kurucu amaç ve ilkelerinin baskın piyasa mantığı tarafından soğurulması ve içeriksizleştirilmesi anlamında kullanılmaktadır. Ajates (2021), tarım kooperatiflerinin performansının giderek yalnızca ekonomik ölçütlerle değerlendirilmesini ve kooperatif hareketinin bütününden kopmalarını bu sürecin göstergesi sayar. Kavram burada bir dış müdahaleye değil, alternatif yapının kendi işleyişi içinde gerçekleşen kademeli bir dönüşüme işaret eder; raporun beşinci bölümünde “dükkâncılığa sıkışma” olarak adlandırılan süreç, bu dönüşümün saha karşılığıdır.

sorunsalına genişletir. Gönüllülüğün yanı sıra, bu emek rejiminin önemli bir bölümü bakım emeği niteliği taşır: ilişki kurmak, aracılık etmek, güveni sürdürmek, çatışmayı yönetmek. Bu emek çoğunlukla görünmez kalır.

Dördüncü özellik, güven ve doğrulama rejimidir. Üçüncü taraf sertifikasyona güvenmeyen bu ağlar, üretici ziyaretleri, kolektif denetim ve Katılımcı Onay Sistemi (KOS) gibi mekanizmalarla kendi doğrulama altyapılarını kurar. Özden (2019), İzmir örneğinde bu mekanizmaların ağlar arası yayılımını izler. Doğrulanmanın kurumsal değil ilişkisel olması, güveni güçlendirdiği kadar ölçeklenmeyi de zorlaştırır: ilişki yoğunluğu arttıkça denetim maliyeti de artar. Bu mekanizmaların sahada ne ölçüde işlediği ise ayrı bir sorudur. Dördüncü ve beşinci bölümlerde görüleceği gibi ilişkisel doğrulama, emek daraldığında ve güveni zedeleyen vakalar çoğaldığında yerini kısmen beyana, kimi oluşumlarda ise laboratuvar analizine bırakmıştır.

Son olarak, literatür bu yapıların kapsayıcılık iddiasını da eleştirel bir incelemeye tabi tutar. Zitcer (2015), Philadelphia'daki iki tüketim kooperatifi üzerinden "dışlayıcılık paradoksu"nu tanımlar: güçlü bir kolektif kimlik yaratan pratiklerin, aynı anda bazı grupları istemeden dışarıda bırakması. Qi (2024), toplumsal gömülülük vurgusunun tek başına yeterli olmadığını, AGA'ların içindeki güç ilişkilerinin ve sınıf, toplumsal cinsiyet ile etnisite eksenlerindeki eşitsizliklerin doğrudan incelenmesi gerektiğini savunur. Stotten ve diğerleri (2025), farklı ulusal bağlamlarda alternatif gıda inisiyatiflerinin değerlerini gömülülüğün ifadesi olarak karşılaştırır ve değerlerin bağlama göre farklılaştığını gösterir. Bu üç çalışma birlikte okunduğunda, "kimin için alternatif?" sorusu kavramsal çerçevenin ayrılmaz bir parçası hâline gelir; bu soru saha verisiyle sınanmaktadır.

3.3 Kriz, kırılma ve dirençlilik

Dirençlilik (resilience) kavramı, ekoloji ve sistem kuramından gıda çalışmalarına aktarılmış ve zamanla üç farklı anlam katmanı kazanmıştır: şok anında işlevi sürdürme (soğurma), koşullara uyarlanma (adaptasyon) ve sistemin kendisini yeniden kurma (dönüşüm). Bu üçlü ayrım, sosyo-ekolojik sistemler yazınında dirençlilik, uyarlanabilirlik ve dönüştürülebilirlik olarak formüle edilmiş (Walker vd., 2004), kalkınma yazınında ise soğurucu, uyarlanabilir ve dönüştürücü kapasite terimleriyle yerleşmiştir (Béné vd., 2014). Ayrımın kullanımında bir uyarı gereklidir: bu üç kapasite gelişimsel bir sıra oluşturmaz, eşzamanlı ve etkileşimli işler. Bu raporda ayrım, bir aşama şeması olarak değil, sahadaki dirençlilik pratiklerinin hangi kapasiteye yaslandığını ve bu yaslanmanın hangi kaynağı tükettiğini görünür kılan bir okuma aracı olarak kullanılmaktadır; dirençlilik çözümlemesi bu araca dayanmaktadır.

Kavramın ilişkisel boyutu ayrıca vurgulanmalıdır. Kahiluoto (2020), pandemi deneyiminden hareketle, gıda sistemlerinin uyarlanma ve dönüşüm kapasitesinin diyalog, şeffaflık ve kolektif öğrenme yoluyla güçlendiğini savunur; bu vurgu, dirençliliği teknik bir sistem özelliği olmaktan çıkarıp ilişkisel ve kurumsal bir kapasite olarak tanımlar. Bu rapor da dirençliliği bu ikinci anlamda kullanır: bir olu-

şunun ayakta kalıp kalmadığı değil, hangi kapasitelerle ve hangi bedellerle ayakta kaldığı ya da dönüştüğü sorusu esastır.

Dirençlilik kavramı eleştirel bir okumayla dengelenmediğinde yanıltıcıdır. MacKinnon ve Derickson (2013), kavramın toplumsal alana aktarılmasına yönelik üç itiraz geliştirir ve üçü de bu raporun konusu açısından doğrudan bağlayıcıdır. İlk itiraz kavramın kökenine ilişkindir: ekolojiden devşirilen dirençlilik, toplumsal ilişkilere uygulandığında muhafazakâr bir işlev görür; bir sistemin şok karşısında kendini koruyabilmesini olumlu bir nitelik saymak, o sistemin kendisini sorgusuz bırakır. Bu itiraz, mevcut gıda sistemini dönüştürmek üzere kurulmuş oluşumları tam da o sisteme dayanabilme kapasiteleri üzerinden değerlendirme- nin çelişkisini işaret eder. İkinci itiraz ölçütün nereden geldiğiyle ilgilidir: dirençlilik çoğunlukla dışarıdan, kurumlar ve uzman bilgisi tarafından tanımlanır ve topluluklara bir performans ölçütü olarak dayatılır; bu da değerlendirmenin alanın kendi ölçütlerinden değil araştırmacının çerçevesinden gelmesi riskini taşır. Sonuncusu ise bir ölçek itirazıdır: yerel toplulukların dirençliliğini aramak, dirençliliği fiilen belirleyen süreçlerin çok daha geniş bir ölçekte, iktisadi ilişkilerin genel düzenlenişi düzeyinde işlediğini gölgeler.

Bu üç itirazın ortak sonucu, kavramın depolitizasyon riskidir: sorumluluk yapısal koşullardan alınıp yerel aktörün uyum kapasitesine devredildiği ölçüde, bir kooperatifin “dirençsizliği” enflasyonun, kira artışının ya da mevzuatın değil, o kooperatifin yönetim becerisinin sorunu gibi görünmeye başlar. Bu rapor, dirençliliği kırılganlıkla birlikte ve her ikisini de yapısal koşullarla ilişki içinde ele alarak bu riski sınırlamayı amaçlar. Ölçek itirazının kavramsal karşılığı sonuç bölümünde ayrıca geliştirilmektedir.

Bu depolitizasyon riskinin nasıl işlediğini gösteren yakın tarihli bir örnek, Türkiye bağlamından gelmektedir. COVID-19 pandemisinin İstanbul yaş sebze-meyve tedarik sistemlerine etkisini inceleyen Büke ve diğerleri (2023), sistemin şok karşısında gösterdiği dayanıklılığın iki etkene bağlanabileceğini savunur: salgın tedbirlerinin bu alanda etkin biçimde uygulanmaması ve tedarik aktörlerinin farklı kanal ve konumlar arasında geçiş yapabilme çevikliği. Yazarlar bu bileşimi “neoliberal dirençlilik” olarak kavramsallaştırır: sistemin ayakta kalması kamusal düzenlemenin varlığından değil yokluğundan, kolektif bir koruma düzeneğinden değil aktörlerin bireysel manevra kapasitesinden doğmuştur. Türkçe yayımlanan eşlik eden çalışmada aynı olgu “düzenlemeyerek düzenleme” ve “geçişlilik” kavramlarıyla ayrıntılandırılır; yazarlar geçişliliğin kendi başına olumlu bir nitelik sayılamayacağını, aynı zamanda üreticilerin ve küçük aracılardan piyasa koşullarıyla baş başa bırakılması anlamına geldiğini özellikle vurgular (Büke vd., 2021). Bu kavramsallaştırma rapor açısından iki sonuç doğurur. Bir gıda sisteminin şoku hasarsız atlatması, o sistemin adil ya da sürdürülebilir olduğunun kanıtı değildir; dayanıklılığın kaynağı, aynı zamanda korunmasızlığın adı olabilir. Daha doğrudan olanı ise şudur: dirençlilik ölçütü yalnızca alternatif oluşumlara değil, onların karşısında konumlandığı hâkim sisteme de uygulanmalıdır; aksi hâlde kavram tek yönlü işler ve yalnızca alternatifin kırılganlığı görünür hâle gelir.

Yozlaşma tartışması, dirençlilik ile sürdürülebilirlik arasındaki farkı görünür kılan ikinci bir kuramsal dayanak sunar. Kooperatif yazınının klasik tezi, koope-

ratiflerin büyüdükçe ve piyasa baskısı arttıkça demokratik niteliklerini yitirerek konvansiyonel işletmelere benzeceğini öne sürer. Cornforth (1995), uzun ömürlü işçi kooperatifleri üzerine yürüttüğü karşılaştırmalı incelemede bu sonucun kaçınılmaz olmadığını ve yeniden canlanma (regeneration) süreçlerinin mümkün olduğunu göstermiştir. Storey ve diğerleri (2014) ise tezin birbirinden ayrılması gereken iki boyutuna dikkat çeker: ticari başarısızlık ile demokratik niteliğin kaybı aynı şey değildir; bir yapı ikincisini yaşarken birincisinden kaçınabilir ya da her ikisini birden yaşayabilir. Bu ayrım, raporun beşinci bölümünde “dükkâncılaşma” olarak kaydedilen bulgunun tekil bir saha gözlemi olmadığını, kooperatifçiliğin kurucu gerilimlerinden birinin İstanbul’daki tezahürü olduğunu göstermektedir. Ajates’in (2021) tarımsal amaçlı kooperatiflerin ekonomik performansa dayalı bir büyüme patikasını benimsedikçe parçası olduğu kooperatif hareketinden uzaklaşabildiğine ilişkin saptaması da aynı tartışmanın güncel bir uzantısıdır.

Kırılğanlık, bu raporda dört boyutta işletilmektedir. Finansal kırılğanlık, sermaye yetersizliği, nakit akışı kısıtları, lojistik maliyetlerin birim fiyata yansımaları ve enflasyon karşısında fiyatlama yapamama olarak somutlaşır. Örgütsel kırılğanlık, gönüllü emeğin sürdürülemezliği, kurumsal hafıza kaybı ve karar süreçlerinin tıkanması biçiminde görünür. Politik kırılğanlık, mevzuatın getirdiği cezai sorumluluk, denetim riski ve yerel yönetim ilişkilerinin siyasal konjonktüre bağımlılığı olarak deneyimlenir. Toplumsal kırılğanlık ise üye tabanının daralması, mahalle bağının zayıflaması ve sınıfsal erişim boşluğu olarak belirir. Bu dört boyut analitik olarak ayrılabilir; ancak sahada iç içe geçmiş biçimde yaşanır ve birbirini hızlandırır.

Kırılğanlığın bu dört boyutlu işletimi, alanın kendi içinden geliştirilen değerlendirme çerçeveleriyle de karşılaştırılabilir. Topluluk destekli tarımın uluslararası ağı URGENCI’nin koordinasyonunda, sekiz Avrupalı ortağın katılımıyla 2023–2026 döneminde yürütülen ViVid projesi, ağların sürekliliğini (iktisadi ve örgütsel anlamda) İşlerlik (*viability*), kamusal görünürlük (*visibility*) ve örgütsel esenlik (*liveability*) olarak adlandırılan üç eksen üzerinden ele alır (URGENCI, 2026a). Projenin öz-değerlendirme aracı, bir oluşumun dönüştürücü iddiası, iktisadi işlerliği ve örgütsel esenliği arasındaki gerilimi görünür kılmayı amaçlar (URGENCI, 2026c). Bu çerçeve yukarıdaki dört boyutla büyük ölçüde örtüşür, ancak iki noktada ondan ayrılır. Çözümleme birimi tekil oluşum değil ağıdır. Çerçeve uygulayıcılara yönelik bir eğitim aracı olarak tasarlandığından, kırılğanlığı ağırlıkla örgütün kendi planlama, iletişim ve bakım kapasitesi üzerinden tanımlar ve bu yönüyle yukarıda tartışılan depolitizasyon riskine açıktır. Bu rapor, üç eksen arasındaki gerilim fikrini bir okuma aracı olarak kullanmakta, ancak her eksenindeki kırılğanlığı yapısal koşullarla ilişkisi içinde değerlendirmektedir.

Kırılğanlık ile dirençlilik arasındaki ilişkiyi süreçsel olarak kavramanın en verimli yolu, dağılmayı bir son nokta değil bir dönüşüm evresi olarak okumaktır. Yeni nesil bir tüketim kooperatifini vaka olarak inceleyen Varli ve Maffei (2025), AGA yazınının çoğunlukla zirve dönemi başarı hikâyeleri üzerinden kurulduğunu ve oluşumların tüm yaşam döngüsünün, yani dönüşümlerin, zorlukların ve yeniden yapılandırmaların, eksik incelendiğini saptar. Aynı çalışma, birbirine bağımlı ağların bu yapıları hem ayakta tuttuğunu hem de istikrarsızlaştırdığını; dağılma-

nın ise başarısızlığa işaret etmek yerine dönüşüme olanak tanıdığını, temel değerlerin ve operasyonel bilginin yeni bileşimlerde varlığını sürdürdüğünü öne sürer. Bu okuma, raporda geliştirilen “tohum saçma” yaklaşımının literatürdeki dayanaklarından biridir.

Son olarak, bu raporun kullandığı çoklu kriz (polycrisis) çerçevesi, krizleri ayrı ayrı sıralanabilir dışsal şoklar olarak değil, birbirini besleyen ve etkileri toplamalarının ötesine geçen iç içe geçmiş süreçler olarak ele alır. Türkiye bağlamında ekonomik kriz, pandemi, kentsel dönüşüm ve siyasal iklim, gıda inisiyatifleri açısından ayrı ayrı yönetilebilecek riskler olmaktan çıkıp bileşik bir baskı rejimi oluşturur.

Pandemi dönemine odaklanan Atalan-Helicke ve Abiral (2021), alternatif gıda dağıtım ağlarının kriz koşullarında kentsel gıda güvencesine katkısını ve aynı anda maruz kaldığı lojistik baskıyı birlikte gösterir; Ertekin ve Yıldızcan (2023) ise pandemi sonrası dönemde topluluk temelli dayanışma pratiklerinin gıda krizine verdiği yanıtları sosyo-tarihsel bir çerçevede ele alır. Farklı bir bağlamdan gelen ancak kavramsal olarak yakın bir örnek olarak García ve Lambert (2025), Şili’deki *ollas comunes* deneyimini topluluk gıda dirençliliğinin sosyo-teknik altyapısı olarak inceler ve kriz anlarında kurulan kolektif gıda düzeneklerinin nasıl kalıcı bir altyapıya dönüşebildiğini gösterir.

3.4 Literatürdeki boşluklar ve bu araştırmanın konumlanması

Yukarıda özetlenen literatür gövdesi, üç noktada belirgin bir boşluk bırakmaktadır. Birincisi ve en önemlisi, dağılma ve faaliyetin sonlandırılması deneyimlerinin sistematik biçimde incelenmemiş olmasıdır. Varli ve Maffei’nin (2025) doğrudan işaret ettiği bu boşluk, yalnızca bir konu eksikliği değil, aynı zamanda bir bilgi rejimi sorunudur: kuruluş dönemi anlatıları, manifestolar ve söyleşiler hareketin kurucu enerjisini kaydeder; akademik yazın ise erişilebilir ve ayakta kalan vakalara yönelme eğilimi taşır. Sonuçta “ne işe yaramadı?” ve “hangi koşullarda sürdürülemedi?” soruları büyük ölçüde yanıtsız kalır. Bu araştırma, faaliyetini sonlandırmış ve sönmüş oluşumları örneklemin kurucu bir bileşeni olarak tasarlayarak bu boşluğa yönelmektedir.

Başarı yanlılığı yalnızca akademik yazına özgü değildir; uygulayıcı ağların ürettiği bilgi de benzer bir seçicilik taşır. ViVid projesi kapsamında hazırlanan eğitim materyalleri, geçmiş başarısızlıkların titizlikle teşhis edilmesini gelecekteki eylemin koşulu sayar (URGENCE, 2026d). Buna karşın aynı materyallerdeki vakalar “başarı hikâyeleri” başlığı altında sunulmakta, dağılan ya da faaliyetini sonlandıran oluşumların süreçleri ayrı bir çözümlemeye konu edilmemektedir (URGENCE, 2026a). Alanın başarısızlıktan öğrenme ihtiyacını açıkça dile getirmesi ile bu ihtiyacı karşılayacak bilgiyi üretmekte zorlanması arasındaki mesafe, dağılma deneyimlerini örneklemin kurucu bileşeni yapan tasarımı ayrıca gerekçelendirmektedir.

İkinci boşluk, Türkiye bağlamının özgüllüğüne ilişkindir. Uluslararası yazında AGA’ların karşılaştığı zorluklar çoğunlukla piyasa rekabeti, ölçek sorunları ve ko-

optasyon riski üzerinden tartışılır. Türkiye’de ise bu zorluklara üç ek koşul eşlik eder: kronikleşmiş yüksek enflasyon ve bunun kolektif fiyatlama kapasitesini işlevsizleştirilmesi; kooperatif mevzuatının bir ticari şirketle eşdeğer idari ve cezai sorumluluk yüklerken karşılığında etkin bir destek mekanizması sunmaması; ve sivil toplum alanını daraltan siyasal iklimin, üniversite ve yerel yönetim gibi kurumsal korunakları öngörülemez hâle getirmesi. Bu koşullar, uluslararası literatürden devralınan kavramların Türkiye’ye doğrudan aktarılamayacağını; kırıl-ganlık analizinin kurumsal ve hukuki çerçeveyi de içermesi gerektiğini gösterir.

Üçüncü boşluk, ölçek ve kapsamla ilgilidir. Türkiye yazınındaki mevcut çalışmalar ağırlıklı olarak tekil vaka incelemeleridir; belirli bir kentteki oluşumların bütününe kapsayan, kuruluştan kapanışa uzanan bir envantere dayanan karşılaştırmalı çalışma sınırlıdır. Bu araştırma, kent ölçeğinde bir envanteri derinlemesine görüşmelerle birleştirerek bu boşluğa yönelmektedir.

Bu üç boşluk karşısında araştırmanın konumlanması şöyle özetlenebilir: rapor, kırıl-ganlık ile dirençliliği karşıt kategoriler olarak değil, aynı örgütsel özelliklerin farklı koşullardaki tezahürleri olarak ele alır. Gönüllülük, hem kurucu enerjiyi sağlayan hem de sürekliliği tehdit eden özelliktir; yataylık, hem kooptasyona karşı koruma hem de karar tıkanıklığının kaynağıdır; mahalle ölçeği, hem güven altıyapısını hem de sınıfsal daralmayı üretir. Bu ikili karakteri görünür kılmak, raporun kavramsal katkısının çekirdeğini oluşturur. Analitik çerçevenin ampirik olarak nasıl işletildiği beşinci bölümde gösterilecek; bundan önce dördüncü bölüm, İstanbul’daki oluşumların tarihsel gelişimini ve mevcut durumunu ortaya koyarak analizin olgusal zeminini kuracaktır.

4

İstanbul'da Gıda Toplulukları ve Tüketim Kooperatifleri: Tarihsel Gelişim ve Mevcut Durum

- 4.1 İstanbul nasıl besleniyor? Ölçek, altyapı ve kentsel dönüşüm
- 4.2 Tarihsel gelişim ve dönemselleştirme
- 4.3 Envanterin gösterdikleri
- 4.4 Örgütsel tipoloji ve işleyiş modelleri
- 4.5 Ortak ilkeler ve amaçlar



4.1 İstanbul nasıl besleniyor? Ölçek, altyapı ve kentsel dönüşüm

İstanbul'daki gıda topluluklarının ve tüketim kooperatiflerinin kırılabilirlik ve dirençlilik dinamiklerini anlamak, öncelikle bu oluşumların içinde çalıştığı tedarik sisteminin ölçeğini, altyapısını ve tarihsel dönüşümünü görmeyi gerektirir. Bu alt bölüm, izleyen çözümlemenin olgusal zeminini kurar; amacı İstanbul'u benzersiz bir vaka olarak sunmak değil, kent ölçeğinin ve tedarik sisteminin yapısının bu oluşumların hareket alanını nasıl sınırlandırdığını göstermektir.

Kentin gıdada kendine yeterliliği son derece düşüktür. İstanbul hiçbir üründe tüketim ihtiyacını kendi üretimiyle karşılayamamakta; başlıca yaş sebze ve meyvelerde kendi üretiminin tüketimi karşılama oranı genellikle yüzde birin altında kalmaktadır. Kentin yıllık bitkisel gıda tüketiminin ancak yüzde ondokuzunu üretecek bir kapasitesi bulunmakta, bu kapasite de mega altyapı projeleri ve kentsel dönüşüm süreçleriyle aşınmaktadır; İstanbul Havalimanı ve Kanal İstanbul projelerinin çevresel etki değerlendirme raporlarına dayanan hesaplamalar, sekiz bin dört yüz hektarı aşan tarım arazisinin, yani kentteki tüm tarım alanlarının yaklaşık yüzde dokuzunun geri dönüşümsüz biçimde yok olacağına işaret etmektedir (Yerküre, 2020). Marmara Bölgesi ölçeğinde tablo bir miktar iyileşse de, bölge sebze ihtiyacının ancak yarısından biraz fazlasını kendi sınırları içindeki üretimle karşılayabilmektedir.

Bu tablo, aracısızlık ilkesini benimseyen bir oluşum açısından doğrudan bir lojistik sonuç doğurur. Kısa tedarik zinciri kurma iddiası, kentin kendi üretim tabanı marjinal olduğu ölçüde, fiilen uzun mesafeli ve parçalı bir tedarik pratiğine dönüşür. Kargo maliyetlerinin ürün maliyetini aşması olarak kaydedilen bulgu, oluşumların ölçek küçüklüğü kadar bu menzile uzunluğunun da sonucudur.

Kentin toptan tedarik altyapısı bu menzili kısaltacak donanımdan yoksundur. Büyükşehir belediyesi yetkisindeki iki toptancı halinden Bayrampaşa, beş yüz yetmiş aşkın komisyoncu yazıhanesiyle Avrupa'nın en büyük hallerinden biri olmakla birlikte, bu ölçekteki bir hal için zorunlu sayılması gereken soğuk zincir sistemine sahip değildir; tasnifleme ve paketleme tesisleriyle laboratuvar olanakları da yetersizdir (Yerküre, 2019). Aynı çalışma, 2018 yılında iki hale ürün getiren araçların kat ettiği toplam mesafeyi yaklaşık yüz elli sekiz milyon kilometre olarak hesaplamakta ve bunun yaklaşık yüz kiloton karbondioksit salımına karşılık geldiğini belirtmektedir. Soğuk zincirin ve depolama kapasitesinin yokluğu, yalnızca kayıp ve atık üretmez; küçük hacimli ve düzensiz alım yapan aktörler için tedarik maliyetini yapısal olarak yükseltir. Tüketim kooperatiflerinin taze ürün tedarikinde neden marjinal kaldığı sorusunun yanıtı kısmen buradadır.

Perakende tarafında ise kooperatiflerin karşısında tek değil iki ayrı kanal bulunmaktadır. Son on yılda indirim marketlerinin agresif mağaza açma politikalarıyla zincir marketlerin sayısı üç katına çıkmış, perakende pazar payı bakkal, manav ve kasap gibi geleneksel aktörlerin aleyhine yükselmiştir (Yerküre, 2019). Buna karşılık Türkiye genelinde taze sebze-meyve talebinin yaklaşık üçte ikisi hâlâ pazarcı, manav ve seyyar satıcıyı kapsayan geleneksel aracılardan karşılanmaktadır (Büke vd., 2021). Kooperatifler bu ikili yapı içinde, kalite iddiasında or-

ganize perakendeyle, fiyat iddiasında ise semt pazarıyla karşılaştırılmakta; iki karşılaştırmayı aynı anda kazanamamaktadır.

Son olarak, bu koşulların tarihsel olarak nasıl oluştuğunu görmek gerekir. İstanbul'un tedarik sistemini uzun dönemli bir perspektifle inceleyen Türkkan (2021), kentin gıda tedarikini birbirini izleyen üç rejim üzerinden dönemselleştirir ve bugünkü kentsel gıda tedarik zinciri rejiminin 1980 sonrası yapısal uyum programıyla birlikte kristalleştiğini gösterir. Aynı yazarın kentsel dönüşümün tedarik aktörleri üzerindeki etkisini inceleyen çalışması ise bu raporun konusu açısından doğrudan bağlayıcıdır. Türkkan (2020), İstanbul'a gıda tedarik eden aktörleri altı kategoriye ayırır ve alternatif gıda ağlarını bunlardan biri olarak konumlandırır; kentsel dönüşümü ise bu aktörleri ya rekabette güçlendiren ya da daraltıp sektörden çıkararak bir güç olarak ele alır. Aynı çalışma, kent içi ve çeperdeki bostancılardan süpermarket rekabeti, yükselen arazi fiyatları ve değişen imar mevzuatı karşısında arazilerini satıp üretimden çekildiğini belgeler. Bu saptamanın bu rapor açısından sonucu şudur: İstanbul'un çeperindeki küçük üretici tabanı kendiliğinden zayıf değildir, tasfiye edilmiştir. Aracısızlık ilkesini benimseyen oluşumların yakın üretici bulmakta zorlanması, bir örgütlenme eksikliğinden çok bu tasfiyenin sonucudur.

4.2 Tarihsel gelişim ve dönemselleştirme

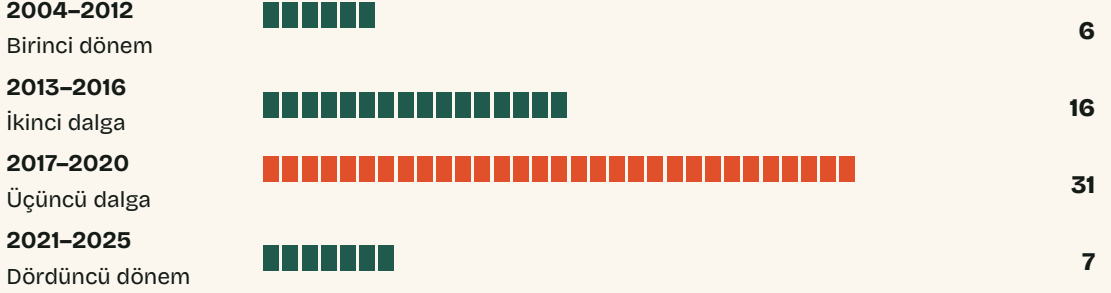
İstanbul'daki gıda topluluklarının ve tüketim kooperatiflerinin gelişimi, kesintisiz bir büyüme çizgisinden çok, birbirini izleyen ve her biri farklı bir toplumsal-siyasal momentle ilişkilenen dalgalar hâlinde okunabilir. Aşağıdaki dönemselleştirme, araştırma kapsamında oluşturulan envanterdeki kuruluş yılı verisine dayanmaktadır.⁵ Envanter, 2000 sonrasında İstanbul'da faaliyet gösteren veya göstermiş 72 alternatif gıda inisiyatifini kapsar (Ek-2.3). Raporun odağı doğrultusunda dönemselleştirme, bunlardan gıda topluluğu, kooperatif girişimi ve kooperatif olarak sınıflandırılan 60 kayıt üzerinden yapılmıştır. Dönemler arasındaki sınırların geçirgen olduğunu ve tek tek oluşumların yörüngelerinin bu şemaya her zaman uymadığını vurgulamak gerekir. Yine de dalgalar arasındaki farklar, yani kurucu aktörlerin profili, örgütsel biçim tercihi, mekânla kurulan ilişki ve siyasal iddianın yoğunluğu, hem bugünkü çeşitliliği hem de kırılğanlıkların farklılaşmasını anlaşılır kılmaktadır.

5. Kooperatiflerin hemen hepsi, resmî kuruluştan önce kooperatif girişimi olarak faaliyet gösterdikleri ve örgütlenme çalışmaları yürüttükleri bir hazırlık sürecinden geçmiştir. Örneğin Koşuyolu ve Beşiktaş kooperatifleri örgütlenme süreçlerine 2017'de kooperatif girişimi olarak başlamış, tüzel kişilik olarak ise sırasıyla 2019 ve 2020'de kurulmuştur (Soysal Al, 2020a, s. 147, 150). Kadıköy Kooperatifi'nin resmî kuruluşu 2016 olmakla birlikte örgütlenme çalışmalarının 2014'te başladığı ifade edilmiştir. Dönemselleştirme, envanterin kuruluş yılı verisini esas aldığından bu hazırlık süreçlerini yansıtmaz.

ŞEKİL 1

Kuruluş yılına göre dönemler

Her kare bir kaydı gösterir (gıda toplulukları, kooperatif girişimleri ve kooperatifler; 60 kayıt).
Dönem adları ve sayıları Bölüm 4.2'deki dönemselleştirmeden alınmıştır.



Kaynak: Araştırma envanteri, Ekim 2026 (Ek-2.3).

Envanter, alternatif gıda inisiyatiflerinin 2000 sonrasında belirginleşen yeni kuşağına odaklandığı için klasik tüketim kooperatifçiliğinin daha eski kayıtlarını kapsam dışında tutmaktadır. Ticaret sicilinde 1978 ve 1980 tarihli hemşehri ve iş yeri temelli tüketim kooperatifleri görünmekle birlikte, bu kayıtların fiilî faaliyetine ilişkin bir ize araştırma kapsamında rastlanmamıştır. Bu soy hattının süren örnekleri iş yeri ve meslek temelli kooperatiflerdir: İstanbul dışında, Gebze’de faaliyet gösteren Anadolu Isuzu Tüketim Kooperatifi (2000) ile envanterde yer alan Ecza Çalışanları Tüketim Kooperatifi (2022), ortaklarına temel tüketim ürünlerini uygun koşullarda tedarik etme mantığıyla işleyen, ekolojik ve siyasal bir iddiadan çok üyelik temelli ekonomik dayanışmaya dayanan yapılardır. Bu yapılar yeni kuşak oluşumlarla aynı hukuki biçimi paylaşırsa da farklı bir örgütlenme mantığını temsil eder; raporda karşılaştırma vakaları olarak ele alınmaktadır.

Birinci dönem (2004–2012, altı kayıt), yeni nesil gıda örgütlenmesinin kurucu evresidir. Anadolu’da Yaşam Tüketim Kooperatifi 2004’te Okmeydanı’nda kurulmuş; aynı yıllarda Bir Umut Derneği’nin doğal ürün çalışma grubu (2005), Buğday Derneği’nin ekolojik pazarı (2006) ve Slow Food konviviyumları gibi dernek ve pazar temelli girişimler de alanın erken aktörleri arasında yer almıştır. 2008 ve 2009 yılları bu evrenin dönüm noktası olmuştur: Beyoğlu’ndaki Kibele Ekolojik Yaşam Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi 2008’de, Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi (BÜKOOP) 2009’da kurulmuştur. 2012’de Yeryüzü Derneği öncülüğündeki ilk mahalle gıda topluluğu Küçükalyalı’da örgütlenmiştir (Alaboz ve Yıldız Sarı, 2017). Bu dönemin ayırt edici özelliği, kurucu aktörlerin ağırlıklı olarak akademi ve ekoloji hareketi çevrelerinden gelmesi ve örgütlenmenin üniversite kampüsü ya da dernek gibi bir kurumsal korunağın içinde biçimlenmesidir.

İkinci dalga (2013–2016, on altı kayıt), Gezi Direnişi sonrası mahalle forumlarının ve kent hakkı mücadelelerinin uzantısı olarak gelişti. Dayanışma Gıda Tüketim Kooperatifi 2013’te Avcılar’da, Direnen Üretici Tüketici Kolektifi (DÜRTÜK) 2015’te Beyoğlu’nda, Kadıköy Kooperatifi ise örgütlenme çalışmaları 2014’te başlamış olmakla birlikte tüzel kişilik olarak 2016’da kuruldu. Bu dalganın en hızlı bü-

yüyen bileşeni Yeryüzü Derneği öncülüğündeki gıda topluluklarıdır: Kadıköy (2014) topluluğunu Merter, Suadiye ve Ulus (2015) ile Taksim, Petekler, Momo ve Kuzguncuk (2016) toplulukları izlemiş; dalganın on altı kaydının sekizi bu ağa ait olmuştur.⁶ Bu dalganın kurucu enerjisi, forumlarda oluşan yatay karar alma kültürünün gıda alanına aktarılmasından beslendi: kooperatif, bir tedarik aracı olduğu kadar forum deneyiminin kalıcılaştırılma girişimiydi. Görüşmelerde bu bağ açıkça kurulmakta; bir görüşmeci Gezi sonrası park atölyelerini kooperatifin doğrudan öncülü olarak tanımlamaktadır.

Üçüncü dalga (2017–2020, otuz bir kayıt), envanterin en yoğun dönemidir: kayıtların yarısından fazlası bu dört yılda örgütlenmiştir. Yıllık dağılım 2017’de altı, 2018’de dokuz, 2019’da sekiz ve 2020’de sekiz kayıt biçiminde seyretmektedir; 2018, tüm dönemin en yüksek kuruluş sayısına sahip yıldır. Bu dönemde Temiz Hasat Kooperatifi ve Şişli Kooperatif Girişimi (2017); Halk-Bes, Arıköy ve Ovacık Doğal kooperatifleri, Yeryüzü Hizmet ve Sosyal İşletme Kooperatifi ile Silivri ve Bahçeşehir gıda toplulukları (2018); Divriği, Salkım, Koşuyolu ve Yerdeniz kooperatifleri, Büyükdere Gıda Topluluğu ve Maltepe Kooperatif Girişimi (2019); Beyoğlu Gıda Topluluğu ile Beşiktaş, Nardugan, Bayramiç Değişim ve Komşu Dayanışma kooperatifleri (2020) kuruldu. Önceki dalgadan farklı olarak bu dalgada kooperatif biçimi ağırlık kazanmıştır: otuz bir kaydın on sekizi kooperatif, beşi kooperatif girişimidir. Aynı dönemde hareket kendi ölçeğinde bir ortak zemin kurmayı da denedi: Yeryüzü Derneği’nin düzenlediği Gıda Toplulukları Çalıştayları (birincisi 2016, ikincisi 2017, üçüncüsü Aralık 2018 ve dördüncüsü Şubat 2020) toplulukların ilkeleri, doğrulama mekanizmaları ve iş birliği olanaklarını tartıştığı bir forum işlevi gördü (Alaboz ve Yıldız Sarı, 2017; Kocagöz, 2017; Yeryüzü Derneği, 2020). Bu çalıştaylar alanın ortak zemin kurma denemelerinin tek örneği değildir. Kentteki kooperatiflerle kırdaki üretici örgütlerini lojistik, satış ve üretim ekseninde bir araya getirmeyi amaçlayan Kır-Kent Ağı, kuruluş metni üzerinde dokuz kooperatifin uzlaştığı bir aşamaya ulaşmıştır. Ancak metnin ilkesel çerçevesine ilişkin anlaşmazlıklar ve sonrasında yaşanan ayrılıklar nedeniyle bileşenlerinin bir bölümünü kaybetmiştir (Görüşme 24). Tüketim kooperatiflerinin bir ilçe belediyesinin mekânında yürüttüğü üst örgütlenme toplantıları (bkz. 5.4) ve 2019 sonrasında büyükşehir belediyesiyle yürütülen üretici pazarı süreci (bkz. Kutu 1) de aynı arayışın parçalarıdır. Bu girişimlerin hiçbirinin kalıcı bir yapıya dönüşmemesi, “harekete evrilememe” sorunsalının bir çaba eksikliğinden değil, tekrar tekrar denenmiş ve her seferinde farklı bir noktada tıkanmış bir süreçten kaynaklandığını göstermektedir.

6. Yeryüzü Derneği öncülüğünde kurulan gıda topluluklarına ilişkin kayıtlar, toplulukların enformel yapısı nedeniyle geriye dönük olarak izlenebilecek tek bir arşive dayanmamaktadır. Bu toplulukların kuruluş ve kapanış yılları; adlarının farklı kaynaklarda anıldığı tarihler, gıda topluluklarına ilişkin çevrimiçi platformlar (Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği, t.y.; EkoHarita, 2018) ve dernek ile kooperatifin kurucularından bir temsilciyle yapılan görüşme karşılaştırılarak belirlenmiştir. Örneğin Momo ve Petekler topluluklarının ilk dağıtımlarını Aralık 2016’da yaptığı, Kuzguncuk topluluğunun Aralık 2016’da, Kartal topluluğunun ise Ocak 2017’de kurulduğu çalıştay raporunda kayıtlıdır (Alaboz ve Yıldız Sarı, 2017, s. 70–71); Petekler ve Merter toplulukları ise 2018’de aktif olmayan topluluklar arasında gösterilmektedir (EkoHarita, 2018). Diğer toplulukların 2020 olarak kaydedilen kapanış yılı, toplulukların Mart 2020’den sonra bir daha bir araya gelemediği yönündeki görüşme aktarımına dayanmaktadır. Bu tarihler düzeltmeye açıktır.

Bu dalga'nın son yılı olan 2020, pandeminin çelişkili etkisini görünür kılar. Bir yandan aracısız tedarik ağlarına ilgi artmış ve pandemi koşullarına karşın sekiz yeni oluşum örgütlenmiştir; öte yandan aynı yıl on dört kayıt faaliyetini sonlandırmış ve kapanışlar envanterde ilk kez kuruluşları geride bırakmıştır. Bu kapanışların on biri Yeryüzü Derneği öncülüğünde kurulan gıda topluluklarına aittir. Atalan-Helicke ve Abiral'ın (2021) pandemi dönemine ilişkin bulgularıyla uyumlu biçimde, envanter verisi de bu dönemi tek yönlü bir "fırsat" ya da tek yönlü bir "şok" olarak okumaya izin vermemektedir.

Aynı yılın İstanbul özelindeki tedarik tablosu bu çelişkiyi bir kez daha ölçeklendirir. Mart-Eylül 2020 arasında kentin iki büyük halinde ve perakende kanallarında saha çalışması yürüten Büke ve diğerleri (2021), pandeminin ilk haftalarındaki lojistik aksaklıklar dışında yaş sebze-meyve tedarikinde ciddi bir kriz yaşanmadığını; görüşmecilerin karşılaştıkları sorunların önemli bölümünü pandemi-den değil tedarik sisteminin yapısal sorunlarından kaynaklanan sorunlar olarak tarif ettiklerini kaydeder. Buna karşılık aynı dönemde görüşülen tüketici kooperatifleri normalin çok üzerinde bir talep dalgasıyla karşılaşmış; dükkân önlerinde sıralar oluşmuş, sosyal medya üzerinden çok sayıda yeni kişi ulaşmıştır. Bu iki gözlem birlikte okunduğunda, kuruluşların 2020'de de sürmesinin olası kaynağı belirginleşir: yeni oluşumları harekete geçiren şey, fiilî bir arz kesintisi değil; gıdanın kaynağına, üretim koşullarına ve aracılık zincirine ilişkin bir güven sorgulamasıdır. Kriz, arzda değil, gıdaya ilişkin bilgi ve güven rejiminde yaşanmıştır. Bu ayrım, aynı yıl yaşanan kapanış dalgasını da anlaşılır kılar: güven sorgulamasının ürettiği ilgi hızla yükselmiş, ancak bu ilgiyi kalıcı bir örgütlülüğe çevirecek örgütsel altyapı aynı hızda kurulamamış; yüz yüze buluşmaya dayanan enformel topluluklarda ise var olan altyapı da çözülmüştür.

Dördüncü dönem (2021-2025, yedi kayıt), yeni kuruluşların belirgin biçimde seyreklediği ve kapanışların hızlandığı evredir. Ataşehir Tüketim Kooperatifi ve Güvenli Gıda Dayanışma Kooperatifi (2021), Ecza Çalışanları Tüketim Kooperatifi (2022), Adil Gıda Topluluğu ve Trn Tüketim Kooperatifi (2023), Esenyurt Tüketim Kooperatifi (2024) ile İkiyaka Kooperatifi (2025) bu dönemin kayıtlarıdır. Yeni kuruluş sayısındaki düşüş raporun giriş bölümünde tanımlanan geri çekilme olgusunun envanter düzeyindeki karşılığıdır. Bu seyreلمeyi yalnızca kuruluş enerjisinin azalmasıyla açıklamak eksik kalır; aynı döneme gıdaya erişim kanallarının yeniden düzenlenmesi de denk gelmiştir. Pandemiyle yerleşen çevrimiçi alışveriş alışkanlığı, tüketicinin doğal ve sağlıklı gıdaya ulaşmak için bir mekâna gitmesini ya da bir topluluğa dâhil olmasını gereksiz kılan kanallar açmış; üreticiyle sosyal medya üzerinden doğrudan kurulan temas, gıda topluluklarının ve kooperatiflerin üstlendiği aracılık işlevinin bir bölümünü ikame etmeye başlamıştır. Bu kaymanın oluşumlar üzerindeki etkisi beşinci bölümde ayrıntılı olarak çözümlenmektedir.

Kapanışların zaman içindeki dağılımı bu tabloyu tamamlar. Faal olmayan 42 kaydın 36'sında bir kapanış yılı belirlenebilmiştir. Bu kapanışların sekizi 2020 öncesine, on dördü 2020'ye, on dördü ise 2021-2026 dönemine aittir; 2020 sonrasında kapanışların en yoğun olduğu yıllar 2022 (dört) ile 2023 ve 2025'tir (üçer). Giriş bölümünde kimi kapanış metinleri aktarılan Koşuyolu ve Beşiktaş (2023) ile Kadıköy

(2025) kooperatiflerinin yanı sıra Nardugan (2022), Salkım (2023) ve Temiz Hasat (2025) kooperatifleri bu tablonun en görünür örnekleridir; Arıköy Kooperatifi ile Yerdeniz ağına bağlı Kuzguncuk girişimi ise raporun yayım sürecinde, 2026'da faaliyetini sonlandırmıştır. Burada bir tanım ayrımı gereklidir: tüzel kişiliği olan oluşumlar için envanterdeki kapanış yılı, tüzel kişiliğin sona erdiği ya da tasfiye sürecine girildiği yılı gösterir; faaliyetin fiilen durduğu tarih çoğu kez bundan öncedir. Beşiktaş Kooperatifi kapanış metnini Aralık 2022'de, Koşuyolu Kooperatifi dükkân deneyimine ilişkin kapanış notunu 2022'de, Kadıköy Kooperatifi kapanış notunu 2024'te yayımlamış (Beşiktaş Kooperatifi, 2022; Koşuyolu Kooperatifi, 2022; Kadıköy Kooperatifi, 2024); resmî kapanışları ise sırasıyla 2023, 2023 ve 2025'te tamamlanmıştır. Bu ayrım, tasfiye sürecinin kendisinin aylarca sürebilen bir idari yük olduğunu ve kapanış kararının ardından da emek talep ettiğini hatırlatır.

Kapanışların nasıl tarihlendiği de bir bulgudur. Belirlenebilen kapanış yıllarının önemli bir bölümü, oluşumların kamuya yaptığı bir duyuruya değil; görüşmelere, oluşumların adlarının farklı kaynaklarda son anıldığı tarihlere ve dijital ayak izinin kesildiği noktaya dayanmaktadır. Kapanış yılı belirlenemeyen altı kaydın tamamı ise ticaret sicilinde faal ya da askıda görünen, ancak fiilî faaliyetine ilişkin güncel bir iz bulunamayan kooperatiflerdir. Araştırma kapsamında erişilebilen kapanış metnlerinin az sayıda olması, raporun giriş bölümünde işaret edilen bilgi rejimi sorununun somut karşılığıdır: çözülmenin kendisi çoğu kez kayıt altına alınmamaktadır.

Son olarak envanterde üç “çoğalma” ağı ayırt edilebilir; farklılaşan yörüngeleri, tek tek oluşumların değil örgütlenme modellerinin karşılaştırılması gerektiğini gösterir. Yeryüzü Derneği öncülüğünde kurulan on üç gıda topluluğu ile derneğin 2018'de kurduğu Yeryüzü Hizmet ve Sosyal İşletme Kooperatifi'nin tamamı faaliyetini sonlandırmıştır: toplulukların ikisi 2018'de, on biri 2020'de dağılmış; kooperatifin dükkânı 2025'te kapanmış ve kooperatif tasfiye sürecine girmiştir. Yerdeniz ağına Kadıköy Yeldeğirmeni'ndeki ana kooperatif ile Göztepe'deki kooperatif girişimi faaliyetini sürdürmekte, Kuzguncuk'taki girişim ise 2026'da faaliyetini sonlandırmıştır. Dayanışma ağına 2013'te Avcılar'da kurulan kooperatif faal iken, 2021'de Kartal'da, görüşmecinin ifadesiyle “fikri olarak aynı, işleyiş olarak bağımsız” biçimde örgütlenen ikinci birimin faaliyetine ilişkin güncel bir iz saptanamamıştır. Bu nedenle ağlar arasındaki fark keskin bir ikilikten çok bir derece farkıdır; ancak yön açıktır. Tümüyle çözülen ağ, yerel toplulukların yeni üreticilerle bağlantı ve ortak siparişlerin yönetimi bakımından dernek yönetimine bağımlı kaldığı (Soysal Al, 2020a, s. 158) ve sonrasında, saha görüşmelerine göre, siparişlerin merkezî bir kooperatif üzerinden toplandığı modeldir; çekirdek birimleri ayakta kalan iki ağda ise yerel birimler kendi işleyişlerini kendileri yürütmektedir. Bu gözlem, izleyen biçim ve dirençlilik çözümlemelerinin başlangıç noktasıdır.

4.3 Envanterin gösterdikleri

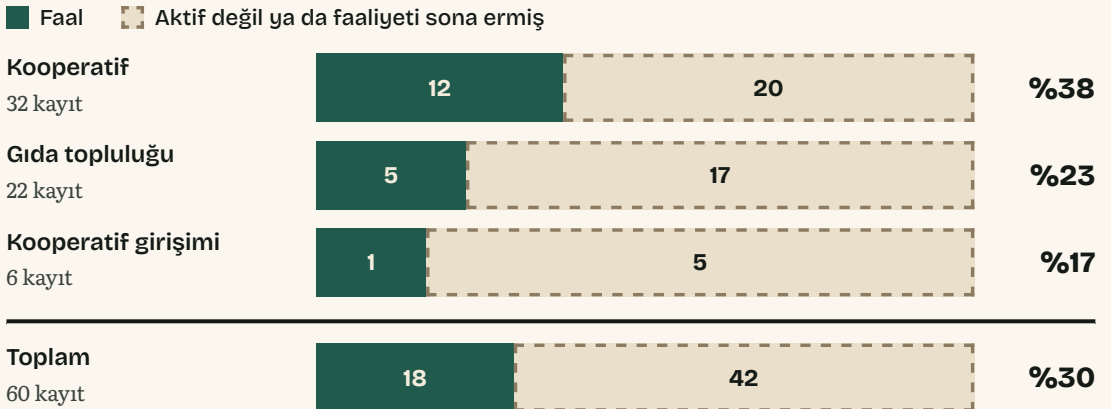
Envanter çalışması, İstanbul'da 2000 sonrasında faaliyet gösteren veya göstermiş alternatif gıda inisiyatiflerinin sistematik bir dökümünü oluşturmayı amaçlamıştır. Verinin niteliğine ilişkin bir uyarıyla başlamak gerekir: bu alanın önemli bir bölümü tüzel kişilik kazanmadığından resmî kayıtlar evreni eksik temsil eder; buna karşılık resmî kayıtlarda faal görünen kooperatiflerin bir kısmı fiilen faaliyet göstermemektedir. Envanter bu nedenle birden fazla kaynağın çapraz okunmasıyla oluşturulmuştur (bkz. 2.2). Ekim 2026 itibarıyla 72 kayıt listelenmiştir; bunların 60'ı raporun odaklandığı gıda toplulukları, kooperatif girişimleri ve kooperatiflerdir (Ek-2.3).

Bu 60 kaydın 32'si tüzel kişiliğe sahip kooperatif, 6'sı kuruluşunu tamamlayamadan dağılan veya hâlen faaliyetini sürdürürken bir vadede kooperatif olmayı değerlendiren kooperatif girişimi, 22'si gıda topluluğudur. Faaliyet durumu açısından tablo şöyledir: 18 oluşum faal, 11'i aktif değil ve 31'i faaliyetini sonlandırmış durumdadır. Başka bir deyişle, envanter kapsamındaki oluşumların yaklaşık üçte biri bugün faaldir; üçte ikisi ise ya kapanmış ya da işlemez hâledir. Kapsam dışında tutulan 12 kayıt, alanın daha geniş tablosuna ilişkin bir ipucu da sunmaktadır: dört kolektif mutfak ve kafe ile bir dernek temelli dayanışma girişimi 2019–2021 arasında faaliyetini sonlandırmışken, Buğday Derneği'nin 2006'dan bu yana süren ekolojik pazarı, bir dernek çalışma grubu ve Slow Food konviviyumlarından biri faaldir. Kayıt sayısı küçük olduğundan bu gözlem bir eğilimden çok bir sorunun işareti olarak okunmalıdır.

ŞEKİL 2

Gıda toplulukları ve kooperatiflerin örgütsel biçime göre faaliyet durumu

Her biçimin kayıtları içindeki pay; çubuk içindeki sayılar kayıt adedidir. Sağ sütun: faal oranı.



Kaynak: Araştırma envanteri, Ekim 2026 (60 kayıt; Ek-2.3).

Bu oran, örgütsel biçime göre farklılaşmaktadır. Kooperatiflerde 32 kaydın bugün 12'si (yüzde 38) faaliyetine devam etmektedir. Kooperatif girişimi olarak listelenen

6 oluşumdan yalnızca biri faaldir. Gıda topluluklarında ise 22 kaydın 5'i (yüzde 23) faaldir. Ne var ki bu farkın önemli bir bölümü tek bir ağdan kaynaklanmaktadır: gıda topluluklarının on üçü Yeryüzü Derneği öncülüğünde kurulmuş ve tamamı dağılmıştır; bu ağın dışında kalan dokuz topluluğun beşi faaldir. Bu tablo, enformelliğin tek başına sürekliliği zayıflattığı yönündeki yaygın okumayı doğrulamaktan çok onu koşullandırmaktadır. Enformel toplulukların kırılabilirliği, yerel birimlerin merkezî bir yapıya bağımlı biçimde çoğaldığı durumda belirginleşmektedir. Kayıt sayıları küçük olduğundan bu çıkarım bir eğilim olarak okunmalıdır.

Resmî kayıtlarla saha gerçekliği arasındaki mesafe, İstanbul Ticaret Odası (İTO) ve ticaret sicili verisiyle karşılaştırıldığında daha da belirginleşir. Araştırma kapsamında Ticaret Bakanlığı'na başvurularak İstanbul Ticaret İl Müdürlüğü ticaret sicil kayıtlarında bulunan İstanbul ili merkezli olan tüketim kooperatiflerinin listesi talep edilmiştir. 11 Şubat 2026 tarihinde Ticaret Bakanlığı Bilgi Sistemleri Dairesi Başkanlığı tarafında paylaşılan raporda İstanbul'da kayıtlı 34 kooperatifin bilgisi paylaşılmıştır. Bu listede meslek grubu ve Nace kodu bilgileri üzerinden gıdayla ilişkin ticari faaliyetin dışında kalan veya bir kooperatif şubesi olarak aynı listede yer alan 14 kuruluş envantere dâhil edilmemiştir. Sicilde kayıtlı 20 münferit kooperatiften 11'i aktif, 8'inin üyeliği askıda, 1 kooperatif ise terkin olarak oda kayıtlarında yer almaktadır. Ancak sicilde "faal" görünen bu kooperatiflerin önemli bir bölümü, yapılan internet araştırması ve saha görüşmelerine göre fiilen faaliyet göstermemektedir; envanterdeki Neda (2015), Trn (2023) ve Esenyurt (2024) kooperatifleri ile kapsam dışında tutulan 1978 ve 1980 tarihli iki kooperatif bu durumdadır. Fark iki yönlüdür: sicilde üyeliği askıda görünen Halk-Bes ve Ecza Çalışanları kooperatifleri ise fiilen faaliyetini sürdürmektedir. Hukuki statü ile fiilî faaliyet arasındaki bu boşluk, yalnızca resmî kayıtlara dayanan bir sayımın alanı ciddi biçimde yanlış temsil edeceğini göstermektedir.

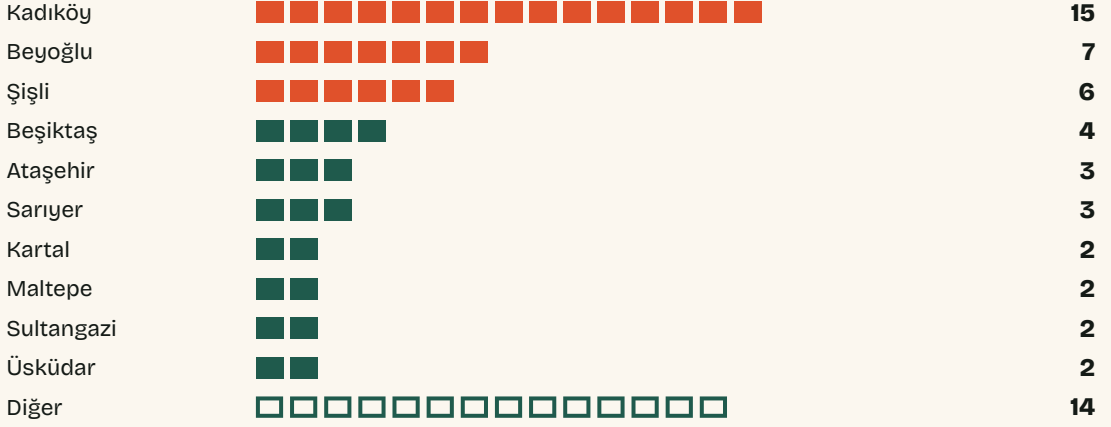
Mekânsal dağılım, saha verisinden çıkan gözlemi doğrulamaktadır. Mekânsal çözümlemenin birimi, envanterdeki konum bilgisidir; bu bilgi oluşumun mekânının, satış noktasının ya da merkez adresinin bulunduğu ilçeyi ya da semti gösterir.⁷ Konumu yalnızca "İstanbul" olarak kaydedilen bir kayıt dışarıda bırakıldığında, 59 kayıt 22 ilçeye ve Okmeydanı semtine dağılmaktadır. Dağılım son derece dengersizdir: Kadıköy'de 15, Beyoğlu'nda 7, Şişli'de 6, Beşiktaş'ta 4, Ataşehir ve Sarıyer'de 3'er, Kartal, Maltepe, Sultangazi ve Üsküdar'da 2'şer kayıt bulunmaktadır; kalan 12 ilçe ile Okmeydanı'nda birer kayıt vardır. Kadıköy, Beyoğlu ve Şişli birlikte kayıtların yaklaşık yarısını (60 kaydın 28'i), faal 18 oluşumun ise 10'unu barındırmaktadır. Kentin batı ve kuzey yakasındaki geniş nüfuslu Esenyurt, Beylikdüzü, Bahçelievler, Küçükçekmece ve Silivri ilçeleri envanterde yalnızca birer kayıtla yer almaktadır.

7. Ovacık Doğal Tohum Tüketim Kooperatifi envanterde merkez adresinin bulunduğu ilçeye (Sultangazi) tek kayıt olarak yer almaktadır. Kooperatifin İstanbul'un farklı ilçelerinde faaliyet gösteren yedi şubesi mekânsal çözümlemeye ayrı kayıtlar olarak dâhil edilmemiştir.

ŞEKİL 3

Alternatif gıda inisiyatiflerinin İstanbul ilçelerine göre dağılım

Her kasa bir kayıt: envanterdeki konum bilgisine göre gıda toplulukları, kooperatif girişimleri ve kooperatifler (60 kayıt). Koyu turuncu: Kadıköy, Beyoğlu ve Şişli. Not. Diğer: tek kaydın bulunduğu Adalar, Avcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beykoz, Beylikdüzü, Çekmeköy, Esenyurt, Fatih, Küçükçekmece, Silivri ve Tuzla ilçeleri ile Okmeydanı semti; konumu yalnızca “İstanbul” olarak kaydedilen bir kayıt da bu gruptadır. Birden fazla ilçede faaliyet gösteren Temiz Hasat Kooperatifi, ilk kaydedilen ilçede (Sarıyer) sayılmıştır.



Kaynak: Araştırma envanteri, Ekim 2026 (Ek-2.3).

Bu yoğunlaşma yalnızca bir konum tercihi değildir. İzleyen alt bölümdeki tipolojide de mahalle temelli örgütlenme en kalabalık küme olarak belirmektedir. Mahalle temelli örgütlenmenin baskınlığı ile merkezî ilçelerdeki kümelenmenin örtüşmesi, bu oluşumların belirli bir kentsel ve toplumsal kesitte kök saldığını gösterir. Kadıköy–Beşiktaş–Beyoğlu–Şişli eksenini, hem yüksek eğitimli ve politik olarak örgütlü bir nüfusu hem de görece yüksek kira düzeylerini barındırır. Bu iki özellik birlikte, oluşumları hem mümkün kılan hem kırılğanlaştıran koşulu oluşturur: örgütlenme kapasitesinin en yüksek olduğu yerler, aynı zamanda sabit maliyetlerin en hızlı arttığı ve mahalle demografisinin en hızlı değiştiği yerlerdir. Bu gerilim, sınıfsal erişim tartışmasının mekânsal karşılığıdır.

4.4 Örgütsel tipoloji ve işleyiş modelleri

Saha verisi ve envanter birlikte okunduğunda, İstanbul’daki oluşumların tek bir örgütsel modele indirgenemeyeceği görülmektedir. Bu bölümde önerilen beş biçimli tipoloji, oluşumları hukuki statülerine ya da faaliyet alanlarına göre değil, üzerine kuruldukları toplumsal ilişki ağına ve bu ağın sağladığı kaynak tabanına göre ayırmaktadır. Sınıflandırmanın ölçütü, bir başka deyişle, “ne satıldığı” ya da “hangi mevzuata tabi olduğu” değil, örgütlenmeyi ayakta tutan dayanışma ilişkisinin nereden geldiğidir: komşuluk, kurum ve iş yeri aidiyeti, hemşehrlik ve memleket bağı ya da bunların hiçbirine yaslanmadan kurulmaya çalışılan yeni bir ortaklık.

Bu ölçüt tercihi, raporun temel sorusundan türemektedir. Çalışma, oluşumların üst üste binen krizler karşısında nasıl ayakta kaldığını ya da neden dağıldığını sormaktadır; dolayısıyla anlamlı bir tipoloji, her tipin farklı bir kaynak tabanına, farklı bir maliyet yapısına ve buna bağlı olarak farklı bir kırılabilirlik profiline sahip olduğunu görünür kılmalıdır. Tipoloji bu haliyle betimleyici bir sıralama değil, analitik bir savın taşıyıcısıdır: kriz, bütün oluşumları aynı biçimde etkilememekte; her tipi kendi kaynak tabanının en zayıf halkasından vurmaktadır. Mahalle temelli bir kooperatif için bu halka kira ve gönüllü emeği iken, kurum temelli bir kooperatif için üst kurumun tutumu, üretici kooperatifi için lojistik ve iklimidir.

Bu ayrımların birbirini dışlayan, kesin sınırlarla ayrılan kümeler ürettiği düşünülmemelidir. Söz konusu tipler ampirik kategoriler değil, analitik yoğunlaştırmalardır; gerçek oluşumlar çoğu zaman birden fazla tipin özelliğini aynı anda taşır. Envanterin kendisi bu geçişkenliği açıkça göstermektedir. Beyoğlu Gıda Topluluğu mahalle ölçeğinde ve mahalle ilişkileri üzerinden örgütlenmesi bakımından birinci tipe, tüzel kişiliği bulunmaması ve dağıtım günü modeliyle çalışması bakımından ikinci tipe birlikte okunabilir. Maltepe Kooperatif Girişimi, hâlihazırda enformel bir gıda topluluğu olarak işlemesi yönüyle ikinci tipe, kooperatifleşme sürecinin tamamlanamamış olması yönüyle beşinci tipe aittir. Arıköy Kooperatifi ise iş yeri değil site temelli bir ortak mekân aidiyetine dayanmakla birlikte, üçüncü tipin ayırt edici özelliği olan “üst yapı desteği” mekanizmasını paylaşmaktadır. Bu örnekler tipolojinin zayıflığına değil, sınıflandırılan alanın niteliğine işaret eder.

Dahası, bir oluşumun tipolojideki yeri zaman içinde değişebilmektedir. Bu yer değiştirmeler kimi zaman içsel nedenlerle gerçekleşir: çekirdek kadronun genişlemesi ya da daralması, karar alma biçiminin ağırlaşması, ölçek büyümesinin kayıt dışı işlemeyi imkânsız kılması. Kimi zaman da dışsal nedenlerle: kira artışları, mevzuat ve denetim baskısı, üst kurumun tutum değiştirmesi, tedarik ve lojistik maliyetlerindeki sıçramalar. Bu nedenle aşağıdaki beş tip, oluşumların sabit kimlikleri olarak değil, kuruluş, örgütlenme ve faaliyet süreçleri boyunca içinde hareket ettikleri konumlar olarak okunmalıdır. Tipoloji, hareketin durağan bir fotoğrafı değil, dönüşme kapasitesinin haritasıdır; bu kapasitenin kendisi de bir dirençlilik biçimi olarak değerlendirilmelidir.

■ BEŞ ÖRGÜTSEL TİP

1	2	3	4	5
Mahalle temelli tüketim kooperatifleri	Tüzel kişiliği bulunmayan enformel gıda toplulukları	Kurum, iş yeri veya meslek temelli tüketim kooperatifleri	Bölge ve hemşehri temelli üretim-pazarlama kooperatifleri	Girişim aşamasında kalan ya da sönmüş oluşumlar

Birinci tip, mahalle temelli tüketim kooperatifleridir. Kadıköy, Beşiktaş, Koşuyolu, Salkım, Yerdeniz⁸, Anadolu'da Yaşam, Ataşehir, Dayanışma kooperatifleri ve Beyoğlu Gıda Topluluğu bu kümeye girer. Bu yapılar (Beyoğlu G.T. hariç) tüzel kişiliğe sahiptir, çoğunlukla bir dükkân işletir ve gönüllü emeğe dayanır. Kaynak tabanları büyük ölçüde mahalle içi ilişkilerle sınırlıdır; bu da onları hem en görünür hem de kira artışı, mahalle demografisindeki değişim ve gönüllü tükenmesi karşısında en korumasız tip hâline getirir.

İkinci tip, tüzel kişiliği bulunmayan enformel gıda topluluklarıdır. Yeryüzü Derneği öncülüğünde örgütlenen gıda toplulukları, Maltepe Kooperatif Girişimi ve DÜRTÜK bu kümededir. Bu yapılar ön sipariş ve dağıtım günü modeliyle çalışır, sabit maliyetleri düşüktür ve karar süreçleri esnektir. Enformellik burada bir eksiklik değil, bilinçli bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır: bir görüşmeci gıda topluluğu kurmayı “sevgili olmak”a, kooperatif kurmayı ise örtük biçimde evlenmeye benzeterek, hiçbir hukuki sorumluluk üstlenmeden dağılabilmek özgürlüğünü modelin ayırt edici özelliği olarak tanımlamaktadır. Bu esnekliğin bedeli, tüzel kişilik yokluğundan doğan denetim riski ve kurumsal sürekliliğin kişilere bağımlı kalmasıdır.

Üçüncü tip, kurum, iş yeri veya meslek temelli tüketim kooperatifleridir. BÜKOOP ve Ecza Çalışanları kooperatifleri ile site temelli örgütlenen Arıköy Kooperatifi bu kümeye girer; araştırma kapsamında ayrıca, İstanbul dışında faaliyet gösterdikleri için envantere dâhil edilmeyen Anadolu Isuzu ve Eğitimciler tüketim kooperatifleriyle, klasik tüketim kooperatifçiliğinin süreklilik koşullarını anlamaya yönelik karşılaştırma görüşmeleri yapılmıştır. Bu tipin ayırt edici özelliği, kira, personel, muhasebe veya lojistik gibi temel giderlerin bir üst kurum tarafından fiilen sübvansede edilmesidir. Saha verisinde bu düzenek tekrar eden bir dirençlilik mekanizması olarak belirmektedir; ancak aynı bağımlılık, üst kurumun tutumu değiştiğinde ani bir kırılmalıya dönüşür. BÜKOOP'un kampüs içindeki mekânsal güvencesini kaybetme süreci, kurumsal korunaklılığın aynı zamanda kurumsal bağımlılık anlamına geldiğini göstermektedir. Envanter bu tipin sürekliliğine ilişkin karma bir tablo sunmaktadır: iş yeri ve meslek temelli BÜKOOP (2009) ile Ecza Çalışanları (2022) faaliyetini sürdürürken, site temelli Arıköy Kooperatifi 2026'da tasfiye sürecine girmiştir. Envanter dışında kalan iki karşılaştırma vakası ise 1975 ve 2000 yıllarında kurulmuş olup bu geleneğin uzun soluklu örnekleridir.

Bu tipin sürekliliği, başka bir bağlamda farklı değerlendirilen bir gerilime de işaret eder. Fransa'daki AMAP ağının öz-değerlendirme aracı, bir AMAP'ın bir şirkete ya da dış bir yapıya bağımlı olmamasını, ağırlıklı faaliyetten yararlanan profesyonellerce yönetilmemesini ve ortaklıkların özel kâr üretmemesini “kırmızı çizgiler” arasında sayar (URGENCE, 2026d). İstanbul envanterinde ise faaliyetini sürdüren en eski kayıtlardan biri olan BÜKOOP (2009), tam da bir üst kurumun fiilen sübvansede ettiği bir yapıdır. Bu karşıtlık, özerklik ile korunaklılık arasındaki gerilimin bağlama göre farklı çözüldüğünü düşündürür.

8. Yerdeniz'in hukuki biçimi sosyal işletme ve hizmet kooperatifidir. Tipoloji oluşumları hukuki statülerine göre değil, üzerine kuruldukları ilişki ağına göre ayırdığından Yerdeniz mahalle temelli kooperatifler arasında değerlendirilmiştir.

Dördüncü tip, bölge ve hemşehri temelli üretim-pazarlama kooperatifleridir. Ovacık Doğal, DivKoop, Bayramiç Değişim ve Kibele kooperatifleri bu kümededir. Bu yapılar üretimin kendisinde konumlanır, İstanbul'da bir satış veya dağıtım ayağı kurar ve kentteki hemşehri ağlarını hem pazar hem destek tabanı olarak kullanır. Kırılganlıkları esas olarak lojistik maliyetlerde ve iklimsel risklerde yoğunlaşır; kentli mahalle kooperatiflerinden farklı olarak gönüllü emeği krizinden görece daha az etkilenirler, çünkü emek çoğunlukla üretim faaliyetinin bir parçasıdır. Ne var ki bu tipin içinde de belirgin bir farklılaşma vardır ve bu farklılaşma emek rejiminden kaynaklanır. Üretim ayağının ötesinde markalaşarak geniş bir destekçi kitlesine ulaşabilen ve bu güveni kent ölçeğinde bir dağıtım ağına dönüştürebilen örneklerde, üretim süreçlerinin dışında kalan işler, yani depolama, paketleme, sevkiyat ve satış, gönüllü emeğe değil standart işletme maliyetleri kapsamında karşılanan ücretli emeğe dayanmaktadır. Bu, bir yandan gönüllü tüketmesi riskini azaltan bir dayanıklılık kaynağıdır; öte yandan yapıyı ciro düzeyine ve piyasa koşullarına bağımlı kılarak kırılganlığın niteliğini değiştirir. Aynı tipin içinde, markalaşmayı başaramamış ya da bilinçli olarak tercih etmemiş kooperatifler ise lojistik maliyetlerini gönüllü emek ve kişisel fedakârlıkla karşılamayı sürdürmektedir.

Beşinci tip, girişim aşamasında kalan ya da sönümlenen oluşumlardır. Maltepe ve Şişli kooperatif girişimleri bu kümededir. Bu oluşumların analitik değeri, kuruluş varamadan tıkanan süreçlerin hangi noktalarda kilitlendiğini göstermeleridir: kurucu ekipler arasında amaç ve hedef kitle konusunda uzlaşamama, sabit mekân bulamama ve çekirdek kadronun dağılması. Diğer dört tipten farklı olarak bu küme, kalıcı bir örgütsel biçimi değil, bir eşikte durmayı tanımlar; bu nedenle içindeki oluşumların bir bölümü zaman içinde diğer tiplerden birine geçebilir ya da tümüyle sönümlenebilir. Bu tip envanterlerde çoğunlukla görünmez kalır; oysa hareketin gerçek genişliğini ve kayıp oranını anlamak için kaydedilmesi gerekir.

Bu beş tipin yanına, envanterde ve çalıştay tartışmasında ayrıca doğrulanan altıncı bir tip eklenmelidir. Bu tip, diğerlerini dışlamaz; onları keser. Söz konusu oluşumlar, bir siyasi parti, mahalle örgütü ya da tarım-gıda siyaseti alanında çalışan bir hareketin doğrudan desteğiyle, kimi durumda doğrudan kararıyla kurulmuştur. Kuruluş gerekçeleri çoğunlukla iç içedir: kendi siyasetini gıda alanında sınamak ve görünür kılmak; iç örgütlenmeyi gündelik bir pratik üzerinden güçlendirmek; üye tabanındaki üreticilerin ürünlerine kentte bir pazar açmak; ve tüketici konumundaki üyelerin doğal ve sağlıklı gıdaya, örgütün kendisinin güvence olduğu bir ilişki içinde daha uygun koşullarda ulaşmasını sağlamak. Bu tip, envanterdeki mahalle temelli kooperatifler ile bölge temelli üretim kooperatiflerinin bir bölümünü aynı anda kapsar; bu nedenle ayrı bir küme değil, diğer tiplerin üzerine binen bir örgütlenme mantığı olarak okunmalıdır.

Bu mantığın kırılganlık ve dirençlilik açısından belirleyiciliği iki yönlüdür. Dayanıklılık tarafında, alanın en yaygın kırılganlığı olan gönüllü emeğin sürekliliği bu oluşumlarda görece daha kolay sağlanmaktadır: gıda tedariki için gereken çalışma, siyasi örgütün kendi görevlendirme mantığı içinde dağıtılmakta; ayrıca örgütün üye tabanı hem emek hem de düzenli alıcı desteği sunmaktadır. Bu haliyle, üçüncü tipte kurumsal sübvansiyon olarak tanımlanan dayanıklılık kaynağı bu-

rada örgütsel destek biçiminde karşımıza çıkar. Kırılganlık tarafında ise iki risk belirir. Dışarıdan gönüllülük olarak görünen çalışma, örgütsel formasyon içinde bir yükümlülüğe dönüşebilmektedir; katılım bir bağlılık ifadesi olduğu ve kişinin kendi siyasetini gündelik karşılaşmalarda sınıdığı sürece emek anlamlı kalmakta, ancak yükümlülüğe indiğinde raporun beşinci bölümünde tarif edilen anlam kaybına bir yabancılaşma katmanı daha eklemektedir. Buna, gıda örgütlenmesinin siyasi yapının kendi performansına ve iç çatışmalarına bağımlı hâle gelmesi eklenir. Bir görüşmecinin, kendi ilçelerinde bir kooperatifin kurulamamasını kooperatifin “siyasi bir kaldıraç olarak” algılanmasına bağlaması (Görüşme 22), bu bağımlılığın kuruluş aşamasında bile engelleyici olabildiğini göstermektedir.

Envanter bu tipin karma bir tablo sunduğunu göstermektedir. Bu mantıkla kurulan oluşumların bir bölümünde siyasi örgütlenme zamanla gıda örgütlenmesi içinde çözülmüş, pratik teoriyi geçmiştir. Bir bölümünde ise gıda faaliyeti piyasa koşulları içinde geri plana düşse dahi, örgütsel devamlılık sayesinde düşük yoğunlukta da olsa sürdürülebilmektedir. Bu ikinci örüntü, dördüncü bölümün açtığı ve altıncı bölümde yanıtlanan soru açısından önemlidir: ayakta kalmayı sağlayan şey her zaman ticari başarı değildir; kimi durumda oluşumun tek başına taşıyamayacağı sürekliliği taşıyan, onu kuran örgütsel yapının kendisidir.

Yukarıda kavramsal düzeyde belirtilen geçişkenlik, saha verisinde somut hareketler olarak izlenebilmektedir. Enformel bir gıda topluluğunun ölçeklenerek kooperatifleşmesi ya da bir kooperatifin dükkânını kapatıp dağıtım noktası modeline dönmesi, tekrar eden örüntülerdir. Bu geçişlerin en kritik eşiği resmîleşme kararıdır ve bu karar saha verisinde net bir gerilim olarak görünür: tüzel kişilik, kurumsal süreklilik ve banka hesabı gibi olanaklar sağlarken; bir ticari şirketle eşdeğer idari yükler ve yöneticiler açısından kişisel cezai sorumluluk getirir. Bir görüşmecinin küçük bir muhasebe hatasının ağır ceza riski doğurabileceğine ilişkin ifadesi, bu yükün nasıl deneyimlendiğini özetler. Bu nedenle bazı topluluklar bilinçli olarak enformel kalmayı tercih etmekte; bir kısmı ise resmîleşmeyi ertelenmiş bir hedef olarak taşımaktadır. Geçişin yönü tek yönlü de değildir: kaynak daralması ya da kadro kaybı, kurumsallaşmış bir yapıyı daha enformel ve düşük maliyetli bir işleyişe geri döndürebilmektedir.

İşleyiş modelleri açısından da dört ana biçim ayırt edilebilir: sabit dükkân işletmeciliği; ön sipariş ve taahhüt temelli dağıtım; belirli günlerde kurulan dağıtım noktaları; ve çevrimiçi sipariş ile kargo. Bu modeller birbirini dışlamaz ve çoğu oluşum zaman içinde bunlar arasında geçiş yapmıştır; bu bakımdan işleyiş modeli, örgütsel tipten görece bağımsız bir değişken olarak ele alınmalıdır. Model tercihinin ardındaki gerekçeler saha verisinde açıkça izlenebilmektedir ve bu gerekçeler çoğunlukla maliyet ile siyasal iddia arasındaki dengeye dayanır. Dükkân modeli, görünürlük, mahalleyle süreklilik ve kamusal alan işlevi sağlar; buna karşılık kira, ruhsat, personel ve nöbet yükünü beraberinde getirir ve beşinci bölümde çözümlenen “dükkâncılığa sıkışma” riskini en çok bu model üretir. Ön sipariş ve dağıtım günü modeli, sabit maliyeti neredeyse tümüyle ortadan kaldırdığı için düşük hacimli oluşumlar açısından en dayanıklı biçimdir; nitekim alanda, bir gıda topluluğunun mekânsal gidere hiç girmeden yalnızca aracısız paket dağıtımından örgütlenmesi gerektiği yönünde açık bir işleyiş önermesi de savunul-

maktadır. Bu modelin bedeli, karşılaşma sıklığının ve dolayısıyla topluluk hissinin azalmasıdır. Çevrimiçi sipariş ve kargo modeli menzili genişletir; ancak kargo maliyetinin ürün maliyetini aşabildiği koşullarda kendi kendini kısıtlar ve teknik altyapı ile düzenli emek gerektirdiğinden çoğu oluşumda ücretli istihdam olmadan sürdürülememiştir. Dağıtım noktası modeli ise ikisinin ortasında durur: mekân maliyeti taşımadan düzenli bir karşılaşma ritmi kurar, buna karşılık ev sahipliği yapan kişi ya da kuruma bağımlıdır.

4.5 Ortak ilkeler ve amaçlar

Üçüncü bölümde kavramsal düzeyde ele alınan ilkelerin sahadaki karşılığı, bir uygulama listesi değil, ilkelerin gündelik pratikte nasıl yorumlandığına ve nerede zorlandığına ilişkin bir tablodur. Görüşmelerde bu ilkeler tekrar eden dört küme hâlinde belirmektedir.

■ SAHADA TEKRAR EDEN DÖRT İLKE KÜMESİ

1 Adil ve iyi gıdaya erişimin bir hak olarak tanımlanması	2 Aracısızlık ve üreticiyle doğrudan ilişki	3 Ekolojik üretim desteği ile güven ve doğrulama pratikleri	4 Mahalle temelli dayanışma ve kamusal alan işlevi
---	---	---	--

İlk küme, adil ve iyi gıdaya erişimin bir hak olarak tanımlanmasıdır. Görüşmecilerin kuruluş anlatılarında bu motivasyon üç farklı biçimde ifade edilmektedir: doğrudan siyasal bir konum olarak (Gezi sonrası forumların uzantısı olan oluşumlarda), kişisel bir kaygının kolektifleşmesi olarak (özellikle çocuk sahibi olduktan sonra endüstriyel gıdaya duyulan güvensizliğin örgütlenmeye dönüşmesi) ve kırsal üretimin sürdürülebilirliğine ilişkin bir sorumluluk olarak (üretim temelli kooperatiflerde). Bu üç giriş kapısı farklı olsa da, hepsi gıdayı bir piyasa tercihi değil bir hak meselesi olarak çerçeveler.

İkinci küme, aracısızlık ve üreticiyle doğrudan ilişkidir. Bu ilke sahada üç somut mekanizmayla işletilmektedir: tüketiciden önceden ödeme alarak üreticiyi üretim öncesinde finanse eden topluluk destekli tarım modelleri; ürün alım taahhüdü yoluyla üreticinin pazar riskini paylaşma; ve doğrudan hasat sürecine katılarak lojistik ve ürün maliyetini düşürme. Bu mekanizmalar aracısızlığı bir söylem olmaktan çıkarıp finansal bir düzenleme hâline getirir. Aynı mekanizmalar aynı zamanda en kırılgan noktalardır: yüksek enflasyon koşullarında önceden toplanan bedelin üretim maliyetini karşılayamaz hâle gelmesi, bu modeli işlemez kılabilmektedir.

Üçüncü küme, ekolojik üretim desteği ile güven ve doğrulama pratikleridir. Organik sertifika veya İyi Tarım Uygulamaları gibi üçüncü taraf sertifikasyon yerine üretici ziyaretleri, kolektif gözlem ve Katılımcı Onay Sistemi benzeri düzenekler kullanılmaktadır. Bu tercih, güveni kurumsal bir belgeye değil sürdürülen bir iliş-

kiye dayandırır; dolayısıyla doğrulama maliyeti, gönüllü emeğin bir başka kalemi olarak yapının üzerine biner.

Bu düzeneğin sahadaki soyağacı, alanın kolektif öğrenme kapasitesini göstermesi bakımından ayrıca kayda değerdir. Üretici bilgilerinin standart formlarla derlenmesi ve düzenli üretici ziyaretleriyle doğrulanması, alanın öncü oluşumlarının bir üniversite kooperatifi ve çiftçi örgütleriyle birlikte yürüttüğü denemeyanılma süreci içinde geliştirilmiş; topluluk içinde üretici sorumlulukları ya da çalışma grupları oluşturularak kurumsallaştırılmıştır. Sonradan kurulan pek çok oluşum bu modeli devralmış, kendi ölçeğine uyarlamıştır. Bu bakımdan doğrulama rejimi, tekil oluşumların icadı değil, alanın ortak birikimidir.

Ne var ki bu birikimin sürdürülmesi, kurumsallık ve süreklilik gerektirir; bu da doğrudan emek zamanı demektir. Saha verisi, kaynak daraldığında ilk feragat edilen alanlardan birinin tam da bu olduğunu göstermektedir: bir oluşumda beyana dayalı üretici formlarıyla işleyen doğrulama, gönüllü iş yükünü azaltmak ve kalan enerjiyi daha hayati işlemlere kaydırmak gerektiğinde kısmen terk edilmek durumunda kalmıştır. Bu, kavramsal çerçevede işaret edilen ölçeklenme sorununun somut biçimidir: ilişkisel doğrulama, ölçek büyüdükçe değil, emek daraldıkça çökmektedir. Buna bir de yaptırım sorunu eklenir. Güven ilişkisini zedeleyen bir vakayla karşılaşıldığında nasıl müdahale edileceği, hangi ölçütün uygulanacağı ve sonucun ne olacağı, çoğu oluşumda önceden tanımlanmamıştır; bu da her vakayı yeniden ve yoğun bir müzakereyle çözülmesi gereken bir gündeme dönüştürmektedir. Doğrulama rejiminin maliyeti bu nedenle yalnızca ziyaret ve form emeğinden değil, ihlal anında gereken karar emeğinden de oluşmaktadır.

Doğrulamanın hangi düzeyde örgütlendiği bu kırılganlığın derecesini belirleyen etkenlerden biri olabilir. Belçika'daki dayanışmacı alım grupları ağı, üyeleriyle yürüttüğü ortak teşhiste katılımcı güvence sistemini ağına güçlü yanları arasında saymıştır (URGENCE, 2026d). Fransa'daki AMAP ağı ise güven ilişkisini zedeleyen ya da ortak şarttan sapan durumları, bu durumlara müdahale eden kişilerin yılda birkaç kez bir araya geldiği bir uygulama analizi grubunda ele almaktadır (URGENCE, 2026d). Bu örnekler, doğrulama ve yaptırım işlevleri tekil oluşum yerine ağ düzeyinde üstlenildiğinde, bir oluşumdaki emek daralmasının doğrulama rejimini doğrudan çökertmeyebileceğini düşündürmektedir. İstanbul'da bu işlevlerin oluşum düzeyinde kalması, altıncı bölümde ağ düzeyine ilişkin önerilerin gerekçelerinden biridir.

Doğrulama rejimindeki aşınmanın bir başka yönü, ilişkisel doğrulamanın yerini teknik bir doğrulamaya bırakma eğilimidir. Görüşmeciler, beyana dayalı kabulün sahte ya da karışık ürün vakaları karşısında denetim kapasitesini zorladığını (Görüşme 05), bazı oluşumların ürünlerini laboratuvar analizine göndermeye başladığını ve büyükşehir belediyesiyle yürütülen pazar toplantılarında tartışmanın ağırlıklı belediyeden analiz laboratuvarı talep edilmesi üzerinde yoğunlaştığını aktarmaktadır (Görüşme 24). Bu talep, katılımcı onay sisteminin yerine üçüncü taraf bir teknik ölçütün konması anlamına geldiği gerekçesiyle bazı oluşumların itirazıyla karşılaşmıştır. Gerilim, alanın kurucu ilkelerinden biri olan ilişkisel güven ile kapasite daraldığında başvuru teknik güvence arasındadır. Laboratuvar analizi tüketiciye kolayca iletilen bir güvence sunar; buna karşılık

üreticiyle sürdürülen ilişkiyi ve ziyaret, form, ortak denetim gibi pratiklerin anlamını ikincilleştirme riski taşır.

Dördüncü küme, mahalle temelli dayanışma ve kamusal alan işlevidir. Kooperatif dükkânları ve topluluk mekânları, satış noktası olmanın ötesinde atölye, söyleşi ve buluşma alanı olarak kullanılmıştır. Kriz ve afet dönemlerinde bu işlev en görünür hâlini almıştır. Pandemi döneminde ve 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından oluşumlar askıda gıda düzenekleri kurmuş; kooperatif mekânları yardım toplama ve ayırıştırma noktasına dönüşerek mahalle temelli afet dayanışma inisiyatiflerinin ana bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönemde geliştirilen ikinci pratik, afet bölgesindeki ve çevresindeki üreticilerden yapılan toplu satın alımlardır: ürün, piyasa kanallarının kesintiye uğradığı bir anda doğrudan üreticiden alınmış, ödemeler aracısız biçimde üreticiye aktarılmış ve böylece afet bölgesine yardım ulaştırmakla üreticinin geçimini ayakta tutmak aynı işlemde birleştirilmiştir. Mevcut üretici ağlarının, güven ilişkilerinin ve lojistik bilgisinin hazırda bulunması, bu hızın koşuluydu. Bu pratikler, gıda toplulukları ve kooperatiflerin en yüksek koordinasyon kapasitesini gösterdikleri anlar olarak öne çıkmaktadır; aynı kapasitenin gündelik işleyişte neden bu düzeyde kurulamadığı ise beşinci bölümün konusudur.

Bu dört kümenin yanında, ilkelerle pratik arasındaki gerilimler de kaydedilmelidir; izleyen analiz bu gerilimler üzerine kurulacaktır. En derini, kapsayıcılık iddiası ile sınıfsal erişim arasındaki açıklıktır: temiz gıdanın maliyeti hedef kitleyi daralttığı ölçüde, oluşumlar kentin yoksul kesimlerine ulaşamamakta ve fiilen belirli bir orta sınıf kesimine hitap etmektedir. Bir görüşmecinin, ürünü piyasa fiyatının altına indirmenin bile alım gücü düşmüş bir kesim için anlam ifade etmediğini belirten ifadesi bu açıklığı özetler. Buna siyasal iddia ile perakende rutini arasındaki gerilim eklenir; görüşmelerde “dükkâncılığa sıkışma” olarak ifade edilen bu durum, misyon kaymasının en sık dile getirilen biçimidir. Yatay yönetim ilkesi de karar alma hızıyla sürekli bir gerilim içindedir. Dördüncü ve en geniş kapsamlısı, oluşumlar arası dayanışma ilkesinin pratikte kurulamamış olmasıdır: ortak lojistik ve depolama gibi teknik olarak çözülebilir sorunlar bile kolektif olarak ele alınamamış, her oluşum kendi maliyetine katlanmıştır. Bir görüşmecinin “biz bir harekete evrilemedik” saptaması, bu son gerilimin en yalın ifadesidir.

Bu bölüm, İstanbul'daki oluşumların tarihsel yörüngesini, sayısal görünümünü, örgütsel çeşitliliğini ve paylaştıkları ilkeleri ortaya koyarak analizin olgusal zeminini kurmuştur. Beşinci bölüm, bu zemin üzerinde çoklu kriz koşullarında ortaya çıkan kırılma ve dirençlilik dinamiklerini çözümleyecektir.

5

Çoklu Kriz Bağlamında Kırılganlık ve Dirençlilik Dinamikleri

- 5.1 İç içe geçen krizler
- 5.2 Çözülmenin beş örüntüsü
- 5.3 Kırılganlığı üreten kapasite açıkları
- 5.4 Ayakta kalmanın mekanizmaları ve bedelleri
- 5.5 Başarı ve başarısızlığı yeniden düşünmek

“bunlar hep iç içe ama parça parça da ayrı etkileri olan hikâyeler”

Görüşme 05



5.1 İç içe geçen krizler

Görüşmecilerin son beş yılı anlatma biçimi dikkat çekici bir ortaklık taşır: hiçbirini tek bir nedenden söz etmez. Zorluklar art arda sıralanan bağımsız olaylar olarak değil, birbirini tetikleyen ve etkisi toplamalarının ötesine geçen bir koşullar örgüsü olarak anlatılır. Bir görüşmecinin iklim krizi, maliyet baskısı ve üretim kaybını birlikte anlatırken kullandığı ifade bu kavrayışı özetler: “bunlar hep iç içe ama parça parça da ayrı etkileri olan hikâyeler” (Görüşme 05). Bu alt bölüm, dört kesişen eksenı ayrı ayrı çözümlemekte; ancak ayrımın analitik bir kolaylık olduğunu, sahada bu eksenlerin birlikte deneyimlendiğini akılda tutmaktadır.

■ İÇ İÇE GEÇEN DÖRT KRİZ EKSENİ

1 Kronikleşmiş enflasyon ve alım gücü kaybı	2 Pandemi	3 Kentsel dönüşüm, kira artışı ve mahalle demografisindeki değişim	4 Siyasal iklimin getirdiği koşullar
--	--------------	---	---

Birinci eksen, kronikleşmiş enflasyon ve alım gücü kaybıdır. Bu eksenı yalnızca bir maliyet artışı olarak okumak, mekanizmayı gözden kaçıır. Enflasyon, bu oluşumların işletme sermayesini doğrudan eritmektedir. Bir görüşmeci bunu, kooperativeciğin en temel işleyişinin kırılması olarak tarif eder: “aldığın malzemeyi yerine koyamıyorsun; sattığın malzemeyi yerine koyamıyorsun” (Görüşme 01). Kâr amacı gütmeyen, dolayısıyla fiyata yüksek bir marj koyamayan bir yapıda, satış ile yeniden alım arasındaki sürede maliyetin artması sermayenin her devirde küçülmesi anlamına gelir. Buna finansal sistemin dışlayıcılığı eklenir: bir kooperatif yöneticisi, bloke edilen tutarın üçte biri kadar bile kredi kartı limiti alamadıklarını, bankaların bunu “mevzuatımıza uygun değil” diyerek reddettiğini aktarır (Görüşme 03).

“aldığın malzemeyi yerine koyamıyorsun; sattığın malzemeyi yerine koyamıyorsun”

Görüşme 01

İkinci mekanizma, lojistik maliyetlerin ürün maliyetini aşmasıdır. Küçük hacimli ve dağınık tedarik yapan bu ağlar ölçek ekonomisinden yararlanamaz; bir üretici kooperatifi temsilcisi durumu “kargo ücretlerinin, taşıma ücretlerinin çok yüksek olması bizi tıkadı, çünkü zaten ürettiğin, tedarik ettiğin ürün çok fazla değil” biçiminde özetler (Görüşme 16). Bir başka kooperatif, artan kargo maliyetleri nedeniyle çevrimiçi satış kanalını tamamen kapatmak zorunda kalmıştır (Görüşme 03). Üçüncü mekanizma ise talep tarafındadır: aynı dönemde tüketicinin alım gücü de düşmüştür. Bir görüşmeci bu makası, kalite ile erişilebilirlik arasında bir

tercihe zorlanma olarak tanımlar: “enflasyonist ortamda, alım gücünün düştüğü bir dönemde fedakârlık gıda kalitesi üzerinden oluyor; kaliteyi yitiriyoruz” (Görüşme 04). Maliyetin arttığı ve alım gücünün düştüğü bir ortamda model, sermaye birikimi, kurumsal destek ya da kamu desteği gibi bir tampon bulunmadığı sürece işlemez hâle gelmektedir.

İkinci eksen pandemidir ve etkisi tek yönlü değildir. Kısa vadede pandemi, aracısız tedarik ağlarına ve doğal, sağlıklı, organik gibi niteliklerin öncelikli olduğu gıda tedariki yapan oluşumlara talebi belirgin biçimde artırmıştır; bir kooperatif temsilcisi 2020’de “birden talep patlaması” yaşandığını, hem çevrimiçi alışverişe yönelimin hem de kolektif bir şeyin parçası olma arzusunun bunu beslediğini aktarır (Görüşme 23). Envanter bu ilginin yeni kuruluşlara da yansıdığını gösterir: pandeminin ilk yılında sekiz yeni oluşum örgütlenmiştir. Ancak orta vadede pandemi, bu oluşumların en temel kaynağını, yani yüz yüze bir araya gelmeyi, kesintiye uğratmıştır. Bu kesinti, özellikle mekânsız ve gönüllülük temelli yapılarda telafi edilememiştir. Bir görüşmecinin anlatımı bu kırılmanın ölçeğini gösterir: dernek çatısı altında örgütlenmiş on üç gıda topluluğu, “Mart 2020’den sonra bir daha toplanamadı” (Görüşme 25). Envanterde de 2020, on dört kaydın faaliyetini sonlandırdığı ve kapanışların ilk kez yeni kuruluşları aştığı yıldır. Kurumsal bir mekâna sahip yapılarda da benzer bir aşınma yaşanmış; bir görüşmeci, yılbaşı buluşmaları ve söyleşiler gibi bir araya gelme geleneklerinin pandemiyle birlikte koptuğunu ve bunun “örgütlülüğün önemli bir parçası” olduğunu belirtmiştir (Görüşme 08). Talebin arttığı ancak örgütsel dokunun zayıfladığı bu eşzamanlılık, pandemiye ne bir fırsat ne de yalnızca bir şok olarak okumaya izin verir; pandemi, var olan kırılmanlıkları görünür kılan ve hızlandıran bir eşik işlevi görmüştür.

Pandeminin bu ikili etkisi, yalnızca oluşumların iç dinamiğiyle değil, aynı anda gıda perakendesinde yaşanan yapısal kaymayla birlikte okunmalıdır. Pandemi, gıdaya erişimin hangi kanallardan sağlandığına dair alışkanlıkları kısa sürede yeniden düzenlemiştir. Şener ve Tomatis (2024), 2019–2021 arasında küresel gıda ve içecek e-ticaretinin değerinin yüzde seksen altı arttığını ve 2021’de çevrimiçi alımların toplam perakende alımlarının yüzde on sekizine ulaşarak o güne dek görülen en yüksek payı oluşturduğunu aktarır. Türkiye’de aynı kırılma sektör temsilcilerinin ifadeleriyle de kayıtlıdır: çevrimiçi ticaret, pandemi öncesinde yerel market zincirleri için isteğe bağlı bir kanalken, süreçle birlikte sektörde ayakta kalmanın zorunlu bir bileşeni hâline gelmiş; altyapısını önceden kurmuş zincirler talep artışını doğrudan ciroya çevirebilmiştir (Büke vd., 2021).

Belirleyici olan, bu eşiğin herkes için aynı anda aşılmamış olmasıdır. Gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri aynı geçişi ne teknik altyapı ne de emek kapasitesi bakımından karşılayabilmiştir. Saha verisi bu asimetriyi iki yönde göstermektedir: bir kooperatif pandemiyle birlikte çevrimiçi satışa geçmiş, ancak bunu yalnızca tam zamanlı ücretli istihdamla, yani gönüllü emek rejiminden kısmen çıkarak sürdürebilmiştir (Görüşme 23); bir diğeri kurduğu satış sitesini, gönüllü nöbet sistemi aynı anda hem dükkânı hem kargoyu hem paketlemeyi taşıyamadığı ve kargo maliyetleri ürün maliyetini aştığı için kapatmak zorunda kalmıştır (Görüşme 03). Dijitalleşme bu yapılar için bir fırsat penceresi olduğu kadar, gönüllü emek rejiminin sınırlarını görünür kılan bir sınav olmuştur.

Aynı dönemde organize perakende hem hacim hem de meşruiyet bakımından güç kazanmıştır. Büke ve diğerleri (2021), pandeminin ilk döneminde hijyen ve paketlenmiş gıda algısının, stoklama eğiliminin ve kapalı mekânda müşteri sayısının denetlenebilmesinin süpermarketlere yönelimi artırdığını; süpermarket temsilcilerinin ise yerelliğini öne çıkardıkları ürünlere talebin arttığını ve bu alanda daha önce marka iletişimi yatırımı yapmış zincirlerin bu ilgiden daha fazla yararlandığını aktardıklarını kaydeder. Şener ve Tomatis (2024) aynı eğilimi modern perakendecilerin pandemiye verdiği yanıtların bileşenlerinden biri olarak tanımlar: ürün portföyünü hem uygun fiyatlı hem premium seçenekleri kapsayacak biçimde yeniden düzenlemek ve tedarik zincirini daha yeşil ve yerel ürünlerle çeşitlendirmek. Bu iki saptama birlikte okunduğunda, pandeminin ürettiği yerel, sağlıklı ve kaynağı bilinen gıda talebinin önemli bir bölümünün alternatif ağlar tarafından değil, organize perakende tarafından karşılandığı sonucu çıkarılabilir. Talebin içeriği alternatiflerin gündemini doğrulamış; ancak bu talebi karşılayacak lojistik, sermaye ve iletişim kapasitesi karşı tarafta bulunmuştur. Bu asimetrinin üretim ucundaki karşılığı da saha verisinde görünür: bir üretim ve pazarlama kooperatifi temsilcisi, ilaçsız ve kimyasalsız üretim yapan kimi üretici kooperatiflerinin büyük perakende zincirlerine ürün vermeye başladığını, garantör alıcının varlığının üretim kararlarını da belirlediğini ve bu yapıların artık benzer bir yola çıkmak isteyenler için “örnek model teşkil edemediğini” aktarmaktadır (Görüşme 05).

Şener ve Tomatis (2024) bu tabloya bir bölüşüm boyutu ekler: pandemi ve sonrasında gelir farklarının açılması ve gıda fiyatlarındaki oynaklık, tüketim örüntülerinde bir ikilik yaratmış; bir kesim indirim marketlerinden ve geleneksel perakendeden düşük fiyat ararken, ödeme gücü olan bir kesim süpermarketlerden ve özel gıda mağazalarından premium, daha sağlıklı ve sürdürülebilir seçenekler talep etmiştir. Bu ikilik, raporda sınıfsal erişim boşluğu olarak ele alınan bulgunun kent ölçeğindeki karşılığıdır ve alternatif gıda oluşumlarını yapısal olarak ikinci kümeye, yani ödeme gücü olan kesime iten bir baskı üretir. Saha verisinde bu baskı doğrudan dile getirilmektedir: bir kooperatif girişimi temsilcisi, tüketimi örgütlemenin giderek zorlaştığını ve “belli bir noktada marketler, zincir marketler avantajlı hâle geliyor çünkü insanlar kampanya kovalıyor, indirim kovalıyor mecburen” diyerek özetler (Görüşme 18).

Bu kaymanın ikinci ve daha az görünen boyutu, üretici tarafındaki kapasite artışıdır. Son yıllarda sosyal girişimcilik kavramsallaştırması etrafında yürüyen politika ve program alanı, dezavantajlı kesimlerin ve küçük üreticilerin kendi ürünlerini doğrudan pazara sokmasını açık bir hedef olarak tanımlamış; eğitim ve mentorluk programları yoluyla üretici kooperatiflerinin kendi markalarını kurma, sosyal medya hesaplarını yönetme ve e-ticaret kanallarını kullanma kapasitesi belirgin biçimde artmıştır. Bu gelişme kendi başına olumludur ve üreticinin pazarlık gücünü yükseltir. Ne var ki gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri açısından sonucu, faaliyet alanının daralmasıdır: aracısız ilişki, artık bu oluşumlar üzerinden kurulmak zorunda değildir.

Bu daralma, alanın kendi konumunu yeniden düşünmesini gerektiren bir soru açar. Gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri, ne kadar alternatif olurlarsa olsunlar, nihayetinde bir aracılık işlevi görürler. Onları konvansiyonel araçlardan ayı-

ran şey, taşıdıkları ürün ya da kâr marjının düşüklüğü değil; gıdanın güvenliğine, üretimin ekolojik niteliğine ve emek süreçlerinin adilliğine ilişkin karşılıklı ve katılımcı bir denetim-onay işlevini üstlenmeleridir. Bu işlev silikleştiğinde, geriye yalnızca fiyat ve lojistik üzerinden yürüyen bir rekabet kalır; oluşumların bu rekabette dezavantajlı olduğu ise raporun dördüncü bölümünde ortaya konmuştur.

Meselenin arka planında, güvenin nasıl üretildiğine ilişkin daha geniş bir düzenleme sorunu vardır. Gıda güvenliği ve geniş anlamda gıda adaleti bakımından kamusal bir güvence sistemi kuramayan devlet, bu işlevi büyük ölçüde piyasaya devretmiştir; organik sertifikasyonun ücretli denetim şirketleri eliyle yürütülmesi bunun en belirgin örneğidir. Tüketicinin gıdaya duyduğu güvensizlik böylece bir kamu politikası sorunu olmaktan çıkıp satın alınabilir bir hizmete dönüşmüştür. Alternatif gıda ağlarının katılımcı doğrulama girişimi, tam da bu boşluğa piyasa dışı bir yanıt üretme çabasıdır; ancak bu çaba, aynı ihtiyaca yanıt veren ve çok daha güçlü kaynaklara sahip sermaye kuruluşlarıyla eşitsiz bir rekabet içinde yürütülmektedir. Oluşumlar bu işlevi üstlenemediği ya da siyasallaştıramadığı ölçüde, üretici ile tüketici arasındaki boşluk bireysel girişimcilik, markalaşma ve ölçeklenme yoluyla doldurulmakta; güvenin kurumsallaştığı yer piyasa ilişkileri olmaktadır. Sonuç, aracısızlık görüntüsü altında yeni bir aracılık düzeninin kalıcılığıdır: maliyet yine üretici ve tüketiciye yansırken, aradaki değer güçlü ya da tekel konumundaki aktörlerde toplanmaktadır.

Üçüncü eksen, kentsel dönüşüm, kira artışı ve mahalle demografisindeki değişimdir. Bu eksen oluşumları iki koldan sıkıştırır. Doğrudan olanı maliyettir: bir görüşmeci kira artışının genel enflasyonun çok üzerinde seyrettiğini, “bir enflasyon yüzde 100 iken kiraya bu yüzde 200, 250 olarak yansiyordu” diyerek 2021 sonundan itibaren artışın “üstel” hâle geldiğini aktarır (Görüşme 08). Sabit maliyeti dükkân kirasından ibaret olan yapılar için bu tek başına belirleyici bir baskıdır. Daha az görünür olanı ise mahallenin toplumsal bileşiminin değişmesidir. Merkezi ilçelerde soylulaştırma, kooperatifin dayandığı komşuluk ağını seyreletmektedir; bir görüşmeci kendi mahallesini “kalicıların uzaklaştığı” ve dolayısıyla gıda tartışmasının yürütülemez hâle geldiği bir yer olarak tarif eder (Görüşme 06). Bu tespit, dördüncü bölümdeki mekânsal bulguyla doğrudan örtüşür: örgütlenme kapasitesinin en yüksek olduğu Kadıköy–Beşiktaş–Beyoğlu–Şişli eksenini, aynı zamanda kiraların ve demografik değişimin en hızlı olduğu eksendir.

Kentsel dönüşüm burada yalnızca bir maliyet sorunu olarak değil, bir hak sorunu olarak da dile getirilmektedir. Bir görüşmeci, rezidans ve alışveriş merkezi yatırımlarının mahalleyi dönüştürmesini anlatırken meseleyi bir yerinde kalma sorusuna bağlar: “ben kirayı ödeyecek olsam bile ben buradan gıda alışverişi yapabilir miyim? Ben burada barınabilir miyim?” (Görüşme 22). Aynı gerilim, bir kooperatifin yeni bir mahallede açılma girişiminde yerel dernek tarafından “soylulaşma” kaygısıyla mesafeli karşılanmasında da görülür (Görüşme 24). Bu, alternatif gıda oluşumlarının kendilerinin de soylulaştırma sürecinin bir bileşeni olarak algılanabildiğini gösteren ve üzerinde durulmayı hak eden bir bulgudur.

Dördüncü eksen, siyasal iklimin getirdiği koşullardır ve etkisi diğer üçünden farklı biçimde, çoğunlukla dolaylı işler. En doğrudan biçimi, kurumsal korunakların öngörülemez hâle gelmesidir: bir üniversite kooperatifi, üniversite yönetimi-

nin değişmesiyle yıllardır sahip olduğu mekânsal güvenceyi kaybetmiş, ardından kampüs içindeki fiziksel mekânı ortadan kalkmıştır (Görüşme 08). İkinci biçim, yerel yönetimlerle kurulan ilişkilerin istikrarsızlaşmasıdır; bir görüşmeci bunu, kooperatiflerin muhalif belediyelere bel bağlamaması gerektiği yönünde bir çıkarımla birlikte aktarır: “her gün bir tanesine bir operasyon, gözaltılar, tıkamalar, kayyumlar... muhalif belediye dediğimiz yönetim birimleri de büyük oranda kırılmış” (Görüşme 21). Üçüncü biçim, riskin bireyselleşmesidir. Kooperatif mevzuatı, yönetim kurulu üyelerine ticari bir şirketle eşdeğer, kimi durumda daha ağır bir cezai sorumluluk yükler; bir görüşmeci bunu “benim her türlü yargılanmam ağır cezada” diyerek özetler ve sonucu şöyle bağlar: “kimse girmez yani; herkes şu anda aldığı nefeste korkuyor” (Görüşme 03). Bu üç biçim birlikte, siyasal iklimin oluşumları doğrudan bir baskıyla değil, çoğunlukla caydırıcılık ve öngörülemezlik üzerinden zayıflatıldığını gösterir.

Bu dört eksenin yanına, hiçbirine tam olarak yerleşmeyen ancak hepsiyle kesişen bir olay girer: 6 Şubat 2023 depremleri. Depremi alandaki etkisi çift yönlüdür ve raporun başka yerlerinde aktarılan seferberlik anlatısı tabloyu tek başına tamamlamaz. Dayanışma tarafında deprem, oluşumları bir araya getiren, aralarındaki iletişimi hızlandıran ve kapasitelerini görünür kılan bir eşik olmuştur. Zorlayıcı tarafında ise üç ayrı yük üretmiştir. Bunların ilki emek kaybıdır: gönüllülerin bir bölümü afet bölgesine gitmiş, kimi aylarca orada kalmış; bu süre boyunca kendi oluşumlarındaki iş yükü geride kalanlara binmiştir. Zaten dar olan bir gönüllü havuzunda bu, kalıcı bir aşınmaya yol açmıştır. Seferberliğin kendisi de yorucudur; kriz koordinasyonu yüksek yoğunluklu ve duygusal olarak ağır bir çalışmadır ve ardından gelen dönemde katılım kapasitesini düşürmüştür. Üçüncü yük üretici tarafındadır: afet bölgesindeki ve çevresindeki üreticilerin üretim koşulları ağırlaşmış, tedarik ilişkileri kesintiye uğramış ve bu kesinti kentteki oluşumlara ürün akışının düzensizleşmesi olarak yansımıştır. Deprem bu nedenle, alanın kriz anında ne yapabildiğini gösteren bir kapasite sınavı olduğu kadar, aynı kapasiteyi tüketen bir yüküdür.

Bu dört eksenin kesişiminde, raporun merkezine aldığı paradoks belirginleşir. Gıda toplulukları ve tüketim kooperatiflerini var eden koşullar, yani gıda güvencesizliği, sağlıklı gıdaya erişimdeki eşitsizlik ve küçük üreticinin geçim krizi, ortadan kalkmamış, aksine derinleşmiştir. Bir görüşmeci, hiçbir ekolojik ölçüt gözetmeyen ancak yüksek enflasyon nedeniyle örgütlenen enformel toplu alım gruplarının yaygınlaştığını aktarır (Görüşme 15); yani ortak alım ihtiyacı azalmamış, biçim değiştirmiştir. Aynı dönemde bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuş kolektif yapıların kapasitesi daralmıştır. Bu eşzamanlılık rastlantı değildir: enflasyon hem kolektif alımı daha gerekli kılar hem de kolektif yapının sermayesini eritir; kentsel dönüşüm hem mahalle dayanışmasını daha değerli kılar hem de mahalleyi dağıtır; siyasal daralma hem örgütlenmeyi daha anlamlı kılar hem de örgütlenmenin bedelini yükseltir. İhtiyaç ile kapasitenin ters yönde hareket etmesi, konjonktürel bir talihsizlik değil, yapısal bir örüntüdür. Bu örüntünün ne ölçüde geçici, ne ölçüde bu örgütlenme biçiminin kendi kuruluş koşullarına içkin olduğu sorusu, raporun izleyen bölümlerinin konusudur.

5.2 Çözülmenin beş örüntüsü

Faaliyetin sona ermesi, saha verisinde tek bir olay olarak değil, farklı hızlarda ve farklı biçimlerde işleyen süreçler olarak görünür. Bu alt bölüm, görüşmelerden ve envanterden türetilen beş örüntüyü tanımlamaktadır. Bunlar birbirini dışlayan kategoriler değildir; kimi oluşum birden fazla örüntüyü ardışık olarak yaşamıştır. Örüntülerin analitik değeri, “neden kapandılar?” sorusunu tekil nedenlerden çıkarıp süreç tiplerine taşımasındadır.

■ ÇÖZÜLMENİN BEŞ ÖRÜNTÜSÜ

1 İşlev daralmasıyla anlam kaybı	2 Kurucu kadronun aşınması	3 İç bölünme ve karar tikanıklığı	4 Dışsal şokla kesintinin kalıcılığı	5 Kuruluşa varamayan girişimler
--	--------------------------------------	---	--	---

Birinci örüntü, işlev daralmasıyla anlam kaybıdır ve saha verisinde en sık tekrar eden süreçtir. Bir dükkân açma kararının ardından, perakendenin gündelik rutinleri, yani stok, muhasebe, nöbet ve vergi işleri, sınırlı gönüllü enerjisini soğurur; siyasal ve toplumsal faaliyetler önce seyrekleşir, sonra durur. Bir görüşmeci bu dönüşümü, önceki repertuarını sayarak anlatır: yürüyüşlere ortak pankartla katılmak, grevlere destek olmak gibi işler yapılabilirken “dükkânla birlikte, o perakendeyle birlikte, dükkâncı olduk maalesef” (Görüşme 17). Süreç buradan bir motivasyon kaybına ilerler: “önüne koyduğu iş yalnızca dükkân açmak, yalnızca orayı maddi olarak sürdürmeye çalışmak gibi kısırlaştıkça insanlar da ilgisini yitirdi; geriye kalan insanlar için bu gittikçe bir külfete dönüştü” (Görüşme 07). Buradaki nedensellik dikkatle kurulmalıdır: kapanışa götüren şey doğrudan finansal başarısızlık değil, faaliyetin anlamının daralmasıyla gönüllü katılımın çekilmesi, katılımın çekilmesiyle iş yükünün az sayıda kişide yoğunlaşması ve bu yoğunlaşmanın sürdürülemez hâle gelmesidir. Bu örüntüde bir kooperatif, mali olarak batmadan önce anlam olarak tükenir.

“dükkânla birlikte, o perakendeyle birlikte, dükkâncı olduk maalesef”

Görüşme 17

İkinci örüntü, kurucu kadronun aşınmasıdır. Bu süreçte oluşum, kuruluşundaki çekirdek grubun kapasitesini aşan bir yapıya dönüşemez ve o grubun yorulmasıyla birlikte durur. Bir görüşmeci bunu sayısal bir eşik olarak formüle eder: “öncü kadro üç kişiyle beş kişiyle bu iş kesinlikle olmuyor, çünkü onların omzunda yıkılıp kalıyor; diğerleri bu işe angarya gibi bakıyor” (Görüşme 16). Aşınmanın nedeni

yalnızca iş yükü değildir; gönüllülüğün kişisel hayat üzerindeki maliyeti de belirleyicidir. Bir kooperatif yöneticisi, dışarıdan görülen takdirin somut destek olmadan yıprattığını anlatırken bu maliyeti açıkça adlandırır: “bravo, tebrikler, başarılar, harika... ama arka planda somut bir destek olmayınca mental olarak ben de yoruldum. Çünkü ben de ailemden fedakârlık ediyorum, çocuğumun ihtiyaçları var, onu karşılayamıyorum” (Görüşme 11). Bu örüntüde kapanış kararı çoğu kez alınmaz; faaliyet, karar verilmeksizin durur.

Üçüncü örüntü, iç bölünme ve karar tıkanıklığıdır. Burada belirleyici olan, kooperatifin ne olduğuna dair kurucu bir uzlaşmazlığın stres altında çözülmemesidir: pragmatik bir tedarik işletmesi mi, yoksa siyasal bir proje mi? Bu gerilim ürün karmasında, hedef kitlede ve fiyat politikasında somutlaşır ve karar süreçlerini kilitler. Ön analiz notlarında aktarılan bir örnekte, konsensüs yöntemiyle çalışan bir kooperatifte “kararları uygulayacak mıyız” tartışmasının altı saat sürdüğü belirtilmektedir. Görüşmelerde bu tıkanıklığın ikinci bir biçimi de görünür: sorumluluğun belirli kişilerde toplanması ve diğerlerinin soru sormaktan çekinmesi. Bir görüşmeci, koordinasyon içindeki kişilerin bile sormaktan kaçındığını, sonuçta “hep üç kişi konuşuyor” hâline geldiğini aktarır (Görüşme 15). Yatay yapı, bu durumda hesap verebilirliği güçlendirmek yerine belirsizleştirmektedir⁹.

Dördüncü örüntü, dışsal şokla kesintinin kalıcılığıdır. Burada oluşum kendi iç dinamiği nedeniyle değil, dışarıdan gelen bir kesinti nedeniyle durur ve kesinti sona erdiğinde yeniden kurulamaz. En belirgin örneği, dernek çatısı altındaki gıda toplulukları ağının pandemiyle dağılmasıdır (Görüşme 25). Bu örüntü, dördüncü bölümdeki ağ karşılaştırmasıyla birlikte okunduğunda açıklayıcı hâle gelir: söz konusu ağda gıda topluluklarının lojistik ve idari yükü merkezî bir kooperatife devredilmiş, topluluklara ise bir araya gelme işlevi kalmıştı. Bir araya gelme kesildiğinde, toplulukların kendilerini yeniden üretecek bağımsız bir işleyişi kalmamıştır. Buna karşılık her yerel birimi kendi tüzel kişiliği ve kendi işleyişiyle kuran ağlar aynı şoku atlatabilmiştir. Merkezîleşmenin verimlilik kazancı, kriz anında bir kırılana dönüşmüştür.

Beşinci örüntü, kuruluşa varamayan girişimlerdir. Envanterdeki altı kooperatif girişiminden üçü kooperatifleşmeden dağılmıştır. Burada belirleyici olan, kurucu ekipler arasında amaç ve hedef kitle konusunda uzlaşma sağlanamamasıdır; bir girişimde kent yoksulluğuna odaklanan uygun fiyatlı temel ürün yaklaşımı ile nitelikli ürün yaklaşımı arasındaki gerilim, ne hedef kitlenin ne de ürün karmasının netleşmesine izin vermiş, girişim tek seferlik bir dağıtımla sınırlı kalmıştır (Görüşme 22). Bu örüntünün kaydedilmesi önemlidir, çünkü kuruluşa varamayan girişimler resmî kayıtlarda hiç görünmez; oysa hareketin gerçek genişliğini ve kayıp oranını gösterirler.

Bu beş örüntü birlikte okunduğunda iki genel çıkarım belirir. Kapanışların büyük bölümünde finansal çöküş nihai neden değil, önceden başlamış bir çözü-

menin son halkasıdır; mali tablo bozulmadan önce katılım, anlam ve karar kapasitesi aşınmıştır. Örüntülerin görünürlüğü de eşit değildir: kapanış metni yayımlayan oluşumlar çoğunlukla işlev daralmasını açıkça adlandırabilenlerdir; kurucu kadronun aşınması ile kuruluşa varamayan girişimler ise kamusal hiçbir iz bırakmaz. Faaliyeti sona ermiş kayıtların yarısından fazlasında bir kapanış yılının belgelenememesi, bu görünürlük eşitsizliğinin doğrudan sonucudur.

5.3 Kırılğanlığı üreten kapasite açıkları

Çözülmenin nasıl işlediğini gördükten sonra, hangi kapasite açıklarının bu süreçleri mümkün kıldığını sormak gerekir. Aşağıda dört tematik küme ele alınmaktadır; kümeler kavramsal çerçevede tanımlanan kırılğanlık boyutlarına karşılık gelir; ancak sahada bunlar ayrıışmaz, birbirini besler.

Çözümlemeye bir ayrımla başlamak gerekir. Yukarıda tarif edilen dört kriz ek-seni, alandaki oluşumların tamamına aşağı yukarı aynı biçimde etki etmiştir: enflasyon, kira piyasası, mevzuat rejimi ve siyasal iklim bakımından oluşumlar arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur ve bu koşullar tekil bir oluşumun müdahale alanının dışındadır. Dolayısıyla maruziyetin kendisi, neden bazı yapıların ayakta kaldığını bazılarının ise çözüldüğünü açıklamaz. Farkı üreten, aynı baskının farklı yoğunlukta etki etmesine yol açan örgütsel özelliklerdir. Aşağıdaki dört küme bu nedenle bir dış koşullar dökümü değil, oluşumları söz konusu koşullara karşı duyarlı kılan iç yapı özelliklerinin çözümlemesidir. Bu ayrım, raporun yönlendirici sorusuna verilecek yanıtın da dayanağını oluşturur.

■ KAPASİTE AÇIKLARI: DÖRT KÜME

1	2	3	4
Finansal ve örgütsel kapasite	Gönüllülük, bakım emeği ve tükenmişlik	Düzenleyici çerçevenin ürettiği engeller	Topluluk içi karar alma ve gerilimler

Birinci küme, finansal ve örgütsel kapasitedir. Bu oluşumların çoğu, kuruluş sermayesi olmadan ve nakit akışını üye-ortak katkılarıyla döndürerek kurulmuştur. Bu yapı, düşük enflasyon koşullarında işleyebilir; ancak fiyatların hızla değiştiği bir ortamda iki noktada kilitlenir. Önceden ödeme almaya dayalı modellerde toplanan bedel, üretim maliyetini karşılayamaz hâle gelir. Bir kooperatif bu soruna esneme yoluyla yanıt aramış, “çeyreklik enflasyon ayarlamaları” uygulayarak fiyatları üretici fiyat endeksinde bağlamış ve bu değişikliğin onayını ortaklardan almıştır (Görüşme 23); ancak bu tür ayarlamalar maliyet artışının hızına yetişeme-

9. Benzer örüntüler, farklı kurumsal koşullarda örgütlenen Avrupa’daki topluluk destekli tarım ağlarının kendi teşhislerinde de kayıtlıdır. Belçika’daki dayanışmacı alım grupları ağının üyeleriyle yürüttüğü atölyelerde sepet fiyatlarının üreticiyi desteklemeye yetmemesi, koordinasyon yükünün aşırılığı, görev rotasyonunun eksikliği ve işlerin sürekli aynı gönüllülerde toplanması tekrar eden sorunlar olarak saptanmış, kimi üyelerin projenin daha siyasal olmasını istediği de kaydedilmiştir; Fransa’daki ağın uygulama analizinde ise on iki eş başkanlı bir grubun karar almakta zorlanması ele alınan durumlar arasındadır (URGENCE, 2026d).

miştir. İkinci kilit noktası ölçek yetersizliğidir: küçük hacimli alım hem üretici karşısında pazarlık gücünü düşürür hem de birim lojistik maliyetini yükseltir. Ne var ki bu oluşumların hemen hepsi üretici karşısında böyle bir pazarlık gücüne zaten yaslanmaz, hatta bunu ilkesel olarak reddeder. Örgütsel tarafta buna kurumsal hafıza kaybı eklenir. Gönüllü devridaimi, işleyişe dair bilginin yazıya dökülmediği durumlarda her ayrılıştan yeniden öğrenme maliyeti yaratır; bu, özellikle yıllık ortak değişiminin yüksek olduğu kurum temelli kooperatiflerde beliren bir risktir.

Bu ölçek yetersizliğinin dışarıdan nasıl görüldüğünü kaydetmek, raporun kendi konumunu ölçmek açısından yararlıdır. İstanbul yaş sebze-meyve tedarik sistemini bütünüyle inceleyen Büke ve diğerleri (2021), tüketici kooperatiflerinin soğuk zincir ve depolama altyapısından yoksun oldukları, ağırlıklı olarak kargo yoluyla ve önceden toplanan siparişler üzerinden çalıştıkları için taze ürün tedarikinde “oldukça marjinal” kaldıklarını saptar. Bu saptama bir değer yargısı değil bir ölçek ölçümüdür ve ölçek uyumsuzluğu kavramının ampirik dayanaklarından birini oluşturur: oluşumların üstlendiği normatif yük ile kent gıda tedarikindeki fiilî payları arasındaki mesafe, tekil örgütsel becerilerle kapatılabilecek bir mesafe değildir. Aynı mesafe saha verisinde rekabetin imkânsızlığı olarak dile getirilir; bir üretim ve pazarlama kooperatifi temsilcisi, “ne yaparsak yapalım Migros’la, A101’le, Bim’le, Carrefour’la... rekabet etme ihtimalimiz yok” derken bunu bir yenilgi beyanı olarak değil, faaliyet alanının doğru tarifi olarak kurar (Görüşme 05).

Bu kapasite açığının bir bölümü, oluşumların kendilerini kurarken iktisadi boyutu ne ölçüde gündeme aldıklarıyla ilgilidir ve bu konu çalıştayda açık bir tartışma yaratmıştır. Bir katılımcı, Türkiye’deki alternatif gıda ağlarının kurucu ilkelerini karşılaştırdığı çalışmasından hareketle, bu ilkelerin toplumsal ve ekolojik hedefler bakımından zengin, iktisadi hedefler bakımından ise neredeyse boş olduğunu; Avrupa’daki muadillerinde ise işletmenin kârlı olması gerektiğinin açıkça yazıldığını belirtmiştir. Bir başka katılımcı aynı noktayı daha keskin biçimde ifade etmiş, alternatif ekonomiden söz edilirken ekonomik ayağın sürekli atlandığını ve meselenin her seferinde bir dayanışma sorununa indirgendiğini söylemiştir. Uzun deneyimli bir tüketim kooperatifi yöneticisi ise sorunu doğrudan bir işletme sorunu olarak tanımlamış, gönüllülüğün belirli bir süreden sonra taşımadığını ileri sürmüştür (Çalıştay, 2. oturum). Buna karşılık faaliyetini sonlandırmış bir kooperatifin temsilcisi, ciro ve büyüme kavramlarının kendileri açısından reddedilen kavramlar olduğunu, hedefin büyümek değil çoğalmak olduğunu belirtmiş ve ciro hedefinin devreye girmesiyle birlikte yapının kendisini piyasaya göre biçimlendirmeye başladığını aktarmıştır (Çalıştay, 2. oturum). Bu karşıtlık, kapasite açığının teknik bir eksiklik olmadığını göstermektedir: iktisadi sürdürülebilirliğin bir hedef olarak benimsenip benimsenmeyeceği, alanın kendi içinde çözülmemiş normatif bir sorudur.

Bu tartışma, iktisadi sürdürülebilirliğin kâr hedefiyle özdeşleştirilmesinden doğan bir kavramsal düğüm de taşır. Avrupa’daki dayanışmacı tarım ağlarının özdeğerlendirme aracı iktisadi işlerliği kâr ya da büyümeyle değil; bütçenin giderleri karşılaması, çalışanlara geçim ücreti ödenebilmesi, nakit akışının güvence altında olması, bütçenin belirli bir oranında yedek oluşturulabilmesi ve tek bir finans-

man kaynağına bağımlı olunmaması gibi göstergelerle tanımlar (URGENCE, 2026c). Aynı ağların eğitim materyalinde, siyasal motivasyonun baskın olduğu girişimlerde iktisadi boyutun ikincil sayılarak ihmal edildiği ve alternatif ekonomi kurmanın sıklıkla güvencesizliğe razı olmakla karıştırıldığı açıkça kaydedilir (URGENCE, 2026b). Bu ayrım çalıştaydaki karışıklığı ortadan kaldırmaz, ancak yeniden konumlandırır: tartışılması gereken, oluşumun kâr edip etmeyeceği değil, kendi yeniden üretiminin maliyetini, yani mekânı, emeği ve üreticiye ödenecek adil fiyatı kimin ve hangi kaynakla karşılayacağıdır. Ciroyu ve büyümeyi reddeden tutum ile iktisadi ayağın atlandığı eleştirisi bu soru etrafında ortak bir zemin bulabilir.

İkinci küme, gönüllülük, bakım emeği ve tükenmişliktir; saha verisinde en yoğun işlenen ve raporun en dikkatli ele alması gereken alandır. Gönüllülük bu yapıların kurucu ilkesi olduğu kadar, sürekliliklerinin de eşiğidir. Görüşmeler, sorunun basitçe “yeterince gönüllü bulunamaması” olmadığını gösterir. Sorun, gönüllü emeğin niteliğinin zaman içinde değişmesidir: kuruluş döneminde ortak bir kurma heyecanına bağlanan emek, dükkân rutinine geçildikçe rutin bir hizmet üretimine dönüşür ve karşılığında sunduğu anlam azalır. Bir görüşmecinin ifadesiyle, faaliyet kısırlaştıkça kalanlar için “külfete” dönüşmektedir (Görüşme 07). Bu emeğin önemli bir bölümü, görünmez kalan bir bakım emeğidir. Nitekim dağılmış bir kolektifin temsilcisi, dağılmanın nedenini iş yükünden çok bir bakım eksikliğine bağlar: “ben bir öz bakım eksikliğinden kaynaklandığını düşünüyorum. Yani birbirimizin ihtiyaçlarını göremedik dava uğruna” (Görüşme 12). Aynı görüşmeci, öz bakımın “hor görülmemesi” gerektiğini ve bunun kolay olmadığını ekler. Buradaki bulgu, tükenmişliği bireysel bir dayanıklılık sorunu olarak değil, kolektif bir bakım rejiminin kurulamaması olarak okumayı gerektirir.

“ben bir öz bakım eksikliğinden kaynaklandığını düşünüyorum. Yani birbirimizin ihtiyaçlarını göremedik dava uğruna”

Görüşme 12

Bu okumanın bir sonucunu açıkça kaydetmek gerekir. Bu yapıların ayırt edici özelliklerinden biri olarak tanımlanan önkuruculuk, yani arzu edilen ilişki biçimlerinin bugünden denenmesi (Oba ve Özsoy, 2020), dikkate alındığında, örgüt içi bakım ilişkisinin kurulamaması operasyonel bir aksama olmanın ötesine geçer. Araçların aynı zamanda amacın parçası olduğu bir siyaset anlayışında, örgütün kendi içinde karşılıklılık ve bakım ilişkisi kuramaması, iddianın merkezine doku- nan bir kayıptır. Görüşmelerde bu farkındalık açıkça dile getirilmektedir: iyi bir hayat kurma arzusu, birlikte olmanın hazzı ve kolektif keyif kuruluş motivasyonunun parçasıyken, zamanla ödevin ve yükün altında kalmıştır. Tükenmişlik bu çerçevede bir moral sorunu değil, örgütün kendi yeniden üretim koşullarının çözülmesidir; dolayısıyla bakım, faaliyetlerin arasında kalan bir konu değil, lojistik

ya da muhasebe gibi tasarlanmayı ve sorumlusu belirlenmeyi gerektiren ayrı bir çalışma alanıdır. Bu tespitin daha genel bir uzantısı, alanın kendi içinden gelen bir değerlendirmeye formüle edilebilir: alternatif gıda ağları altında yürütülen işin neredeyse tamamı, toplumsal yeniden üretim ve bakım emeği kapsamına girmektedir. Gıdanın tedariki, hazırlanması, dağıtılması, üreticiyle ilişkinin sürdürülmesi, mekânın açık tutulması, yeni gelenin karşılanması ve anlaşmazlığın yatıştırılması, hepsi hayatın yeniden üretilmesine dair işlerdir; piyasa içinde ya ücretsiz görülür ya da en düşük ücretle karşılanır. Bu nedenle bu yapılarda gözlenen tükenmenin, gönüllülüğe özgü bir motivasyon sorunu değil, toplumsal yeniden üretim emeğinin genel olarak değersizleştirilmesinin örgüt içindeki tezahürü olduğu düşünülebilir. Bu okuma, alanı yalnızca bir tedarik ya da tüketim meselesi olarak ele alan yaklaşımların neden eksik kaldığını da açıklar. Kendi başına ayrı bir kavramsal çerçeve ve ayrı bir saha çalışması gerektiren bu tartışma bu raporun kapsamını aşmaktadır; ancak alanın önündeki en üretken araştırma hatlarından biri olarak burada işaretlenmelidir.

Bakımın tasarlanması gereken ayrı bir çalışma alanı olduğu saptaması, başka bağlamlardaki uygulayıcı ağların vardığı sonuçla örtüşmektedir. Avrupa'daki topluluk destekli tarım ağları örgütsel esenliği ağın toplumsal "işletim sistemi" olarak tanımlamakta; bakım ve esenliğin iyi niyetle değil, düzenli yoklamalar ve destek mekanizmaları gibi yapılarla güvenceye alınabileceğini, yani bir altyapı olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (URGENCE, 2026a). Aynı ağların el kitabı bakımı toplantı düzeninden görev dağılımına, katılımın zaman ve mesafe maliyetinden güvenli alan anlaşmalarına uzanan somut pratiklere çevirir (URGENCE, 2026b). Karşılaştırmanın öğretici yanı, bu mekanizmaların Avrupa'da çoğunlukla tekil oluşumlar tarafından değil, koordinasyon personeli bulunan ağ örgütleri tarafından tasarlanıp yaygınlaştırılmasıdır. İstanbul'da bakım altyapısının kurulamaması bu nedenle yalnızca oluşum içi bir eksiklik olarak değil, bu altyapıyı taşıyabilecek bir üst örgütlenmenin yokluğunun sonucu olarak da okunmalıdır.

Bakım altyapısının bir bileşeni de taciz ve şiddet beyanlarını ele alacak, önceden tanımlanmış usullerdir. Saha verisinde bu usulleri yazılı etik ilkelerle tanımlamış ve uygulamış oluşumlar bulunmaktadır (Görüşme 24). Bu tür usullerin alanda ne ölçüde yaygın olduğu ise bu çalışmada sistematik olarak incelenmemiştir.

Gönüllü emeğin dağılımı mekânsal olarak da eşitsizdir: bir görüşmeci, merkezî ilçelerdeki kooperatiflerin kazandığı görünürlüğün gönüllü bulma kapasitesine doğrudan yansıdığını, kendi mahallelerinde ise aynı havuzun oluşmadığını belirtir (Görüşme 18).

Üçüncü küme, düzenleyici çerçevenin ürettiği engellerdir ve bu, Türkiye bağlamının en özgül kırılma kaynağıdır. Kooperatif tüzel kişiliği, bir ticari şirketle eşdeğer idari ve mali yükümlülük getirirken karşılığında etkin bir destek mekanizması sunmaz. Bir görüşmeci bunu doğrudan devletin yaklaşımına bağlar: "devletin yarattığı, bakış açısının oluşturduğu mevzuat ağır geliyor topluma" (Görüşme 04). Yük yalnızca idari değildir; kayıt dışı küçük üreticiden alım yapıldığında müstahsil makbuzu düzenleme sorumluluğu kooperatife geçmekte, yani üreticinin formel sisteme dâhil olmamasının maliyeti alıcı tarafından üstlenil-

mektedir (Görüşme 07). Benzer bir uyum maliyeti gıda mevzuatının etiketleme ve ambalajlama koşullarında da ortaya çıkar. Kadıköy Kooperatifi'nde katılımcı gözleme dayanan bir doktora tezinin kaydettiğine göre, küçük üreticilerin ürün etiketlerinin Gıda Kodeksi'ne uygun hâle getirilmesi gerektiğinden kimi kooperatifler etiketleme izni alarak bu yükü üstlenmiş; Kadıköy Kooperatifi bu koşulu karşılayana kadar dükkânını uzun süre hafta içi denetim saatlerinde açamamıştır (Soy-sal Al, 2020a, s. 185). Bunlara yönetim kurulu üyelerinin kişisel cezai sorumluluğu eklendiğinde, sonuç caydırıcılıktır: sorumluluk almaya istekli kişi sayısı azalır ve yönetim kademesi daralır. Bu çerçevenin öngörülebilir bir sonucu, bazı toplulukların bilinçli olarak tüzel kişilik almamayı seçmesidir; bir gıda topluluğu temsilcisi kooperatifleşmenin zorluklarını sayan diğer oluşumları dinledikten sonra vardıkları kararı “biz topluluk olarak kalsak sanki daha iyi olacak” biçiminde aktarır (Görüşme 06). Envanter bu tercihin sonuçlarını tek yönlü okumaya izin vermemektedir: enformel toplulukların faal kalma oranı kooperatiflerinkinden düşüktür, ancak bu farkın önemli bir bölümü merkeze bağlı biçimde çoğalan tek bir ağın çözülmesinden kaynaklanmaktadır (bkz. 4.3). Mevzuatın caydırıcılığı yine de kurumsallaşmanın önünde bir eşik oluşturmaktadır: tüzel kişilik almayan yapılar idari yükten kurtulurken, birikimlerini taşıyacak kurumsal bir çerçeveden ve bir arşivden de yoksun kalmaktadır. Düzenleyici çerçevenin belki de en önemli dolaylı etkisi budur.

Dördüncü küme, topluluk içi karar alma ve gerilimlerdir. Yatay örgütlenme ve konsensüs, bu yapıların kooptasyona karşı en güçlü korumasıdır; ancak operasyonel yükün arttığı koşullarda iki tür soruna yol açar. Sorunun görünen yüzü hızdır: her kararın müzakereyi gerektirmesi, gündelik işleyişin gerektirdiği tempoyla uyuşmaz. Daha az fark edileni ise enformel hiyerarşilerin görünmezleşmesidir. Resmî bir yetki dağılımı bulunmadığında, bilgiye ve zamana daha çok sahip olanlar fiilî karar merkezine dönüşür; buna karşı çıkmak için başvurulabilecek kurumsal bir mekanizma da yoktur. Saha verisinde bunun iki tezahürü görünür: sorumluluğun tek kişide toplanmasının yarattığı güvensizlik ve dedikodu mekanizmalarının çatışma çözümünün yerini alması. Bu nedenle bir görüşmecinin önerisi dikkate değerdir: kolektif yapıların en başta kurması gereken şeyin arabuluculuk ve şiddetsiz iletişim mekanizmaları olduğu yönündeki bu öneri, yatay yönetişimin kendiliğinden değil, kurumsallaştırılarak sürdürülebileceğini ima eder.

Yatay işleyişin ürettiği bir başka engel, çalıştayda katılım dili üzerinden dile getirilmiştir. Faaliyetini sonlandırmış bir kooperatifin temsilcisi, toplantılarda kullanılan kavram yoğunluğunun yeni katılımcılar için bir eşik oluşturduğunu, bu dille karşılaşan kişinin çoğunlukla ikinci ya da üçüncü toplantıya gelmediğini belirtmiş ve oluşumun canlı kalmasının ölçek ekonomisinden çok bu giriş çıkışın sürekliliğine bağlı olduğunu ileri sürmüştür (Çalıştay, 2. oturum). Aynı konuşmacı, yataylığın bir metin olarak öğrenilmesiyle bir pratik olarak edinilmesi arasındaki farkı da vurgulamış; komisyonlara devredilmiş görünen yetkinin fiilen kullanılamamasını buna örnek göstermiştir. Katılım eşliğinin ikinci bileşeni ise zamandır. Genç bir katılımcı, kira ödemek için çalışırken aynı anda okumaya devam etmenin ardından gıda topluluğunun dağıtımına katılacak zamanın kalmadığını anlatmıştır (Çalıştay, 2. oturum). Bu iki anlatı birlikte okunduğunda, gönüllü emeğin daralması yalnızca bir

motivasyon sorunu olarak değil, katılımın dil ve zaman bakımından fiilen maliyetlenmesi olarak da görünür hâle gelmektedir. Benzer bir eşik Avrupa'daki topluluk destekli tarım ağlarında da adlandırılmaktadır: bu ağlar esenliğin ilk koşulunu ortak bir dil kurmak olarak tanımlamakta ve kendi öz-değerlendirme araçlarını denerken puan ölçeklerinin, karmaşık tabloların ve teknik dilin katılımcıların bir bölümünü zorladığını kaydetmektedir (URGENCI, 2026a, 2026d).

Enformel hiyerarşinin bir başka yüzü çalıştayda doğrudan adlandırılmıştır: bir kooperatif temsilcisi, kolektif ilişkilerin kişisel konum ve fayda edinmek için kullanılmasının ve bunun yarattığı ego çatışmalarının alanda açıkça konuşulmayan bir sorun olduğunu belirtmiştir (Çalıştay, 2. oturum). Saha verisi bu soruna karşı geliştirilmiş kurumsal yanıtları da içermektedir. Bir kooperatif, önceki deneyiminden çıkardığı derslerle konsensüsü gündem, süre ve yazılı görüş bildirme usulleriyle yapılandırmış; kooperatifin olanaklarının bireysel çıkar için kullanılmasını, toplantılarda bağırma ve şiddet içeren davranışları ile kadına yönelik suçları kapsayan yazılı etik ilkeler belirlemiş ve bu ilkelere aykırılık için kolektif uyarıdan uzaklaştırmaya uzanan kademeli bir yaptırım düzeni tanımlamıştır. Kişiler hakkındaki şikâyetlerin toplantı masasına getirilmesini de bir kural hâline getirmiştir.

Bu dört kümeye, kesişimsel bir kırılğanlık olarak sınıfsal erişim boşluğunu eklemek gerekir. Adil ve iyi gıdaya erişimi bir hak olarak tanımlayan oluşumlar, pratikte bu hakkı en çok ihtiyaç duyan kesime ulaştıramamaktadır. Bir görüşmecinin aktardığı karşılaşma bu boşluğu çarpıcı biçimde gösterir: kooperatif aracılığıyla uygun fiyatlı bulduğu bir peyniri komşusuna önerdiğinde aldığı yanıt “abla, aylardır peynir almıyoruz ki biz” olmuştur (Görüşme 22). Aynı görüşme, bu karşılaşmanın “bambaşka bir gerçeklikten” geldiğini kaydeder. Bu, oluşumların ahlaki bir başarısızlığı değil, yapısal bir kısıttır: kamusal destek mekanizmalarının yokluğunda ve endüstriyel tarım-gıda sisteminin belirleyiciliği altında agroekolojik üretimin maliyeti ile kent yoksulluğunun alım gücü arasındaki fark, çoğu durumda aracıyı ortadan kaldırarak kapatılamamaktadır.

Bu kısıtın oluşumlar düzeyinde ne ölçüde yumuşatılabileceği sorusu, başka bağlamlardaki denemelerle birlikte düşünülebilir. Avrupa'daki topluluk destekli tarım ağlarında değişken üyelik bedeli ve üyelerin ekonomik olanaklarına göre değişen katkılar gibi ağ içi yeniden dağıtım araçları öne çıkan öneriler arasındadır (URGENCI, 2026b, 2026d). İstanbul'daki askıda gıda düzenekleri bu ailenin bir örneğidir. Ne var ki bu araçlar, çapraz sübvansiyonu sağlayacak üyelerin alım gücüne dayanır; orta sınıfın da alım gücü kaybettiği yüksek enflasyon koşullarında ağ içi yeniden dağıtımın kapasitesi daralır. Bu nedenle ağ içi dayanışma kamusal yeniden dağıtımın tamamlayıcısı olabilir, yerine geçemez.

Bu boşluğun bir başka boyutu, çalıştay tartışmasında oluşumların kendi gündemine girmiştir. Alternatif gıda ağlarının kentin belirli ilçelerinde kümelenmesi yalnızca bu ilçelerin örgütlenmeye elverişli olmasıyla değil, diğer mahallelerde gıda dolaşımının başka ağlar tarafından çoktan örgütlenmiş olmasıyla da ilgilidir. Bir katılımcı, mahalle ölçeğinde işleyen hemşehri derneklerini, dini cemaatleri ve tarikatları sayarak bu yapıların “üyelerini ya da çeperinde bulunanların hayatlarını kolaylaştıran, maddi ve manevi kaynakları bizden kat kat hızlı dağıtan” düze-

nekler olduğunu belirtmiş ve bunu oluşumların örgütlenme alanını fiilen sınırlayan bir etken olarak tanımlamıştır (Çalıştay, 1. oturum). Bir başka katılımcı aynı noktayı bir öz-eleştiriye bağlamıştır: tartışma boyunca sendikalardan feminist gruplara kadar birçok örgütlenme biçimi anılmışken tarikatların adının hiç geçmemesi, alanın kendi toplumsal çeperini nasıl çizdiğini göstermektedir (Çalıştay, 2. oturum). Bu okuma raporun bulgularına iki noktadan bağlanır. Envanterde saptanan mekânsal yoğunlaşma yalnızca bir kaynak dağılımı sorunu değil, aynı zamanda bir rekabet sorunudur; oluşumların ulaşamadığı mahalleler örgütsüz değil, başka biçimde örgütlüdür. Kapsayıcılık açıklığı da bu çerçevede daha kesin biçimde tarif edilebilir: sorun yalnızca agroekolojik ürünün maliyeti değil, aynı zamanda bu oluşumların dayandığı toplumsal ağın kendi çeperiyle sınırlı kalmasıdır. Avrupa'daki topluluk destekli tarım ağlarının da ağın yalnızca müttefikleriyle değil, hareketle dolaylı ilişkisi olan kesimlerle de bağ kurması gerektiğini, aksi hâlde bir içe kapanma etkisinin (*sect effect*) oluştuğunu kaydetmesi (URGENCEI, 2026a), sorunun bu bağlama özgü olmadığını göstermektedir.

5.4 Ayakta kalmanın mekanizmaları ve bedelleri

Kırılganlıkların yoğunluğu, dirençliliğin yokluğu anlamına gelmez. Saha verisi, oluşumların krizlere yanıt olarak geliştirdiği bir dizi mekanizmayı görünür kılar. Bu mekanizmaları listelemek yerine, hangi koşullarda işlediklerini ve hangi bedelleri taşıdıklarını sormak daha verimlidir; çünkü aynı mekanizma bir bağlamda koruma, başka bir bağlamda bağımlılık üretmektedir.

Mekanizmaları kavramsal çerçevede tanımlanan üçlü kapasite ayrımı üzerinden okumak, bu soruyu işlenebilir kılar. Soğurucu kapasite, şokun yapı değiştirilmeden emilmesidir; uyarlanabilir kapasite, temel kimlik korunurken işleyişin değiştirilmesidir; dönüştürücü kapasite ise mevcut yapının artık işlemediğinin kabul edilerek yeni bir örgütlenme biçimine geçilmesidir. Aşağıda altı mekanizma ayrı ayrı ele alınmakta, alt bölümün sonunda ise bunların bu üç kapasiteye dağılımı değerlendirilmektedir. Bu dağılımın kendisi, raporun temel bulgularından biridir.

■ AYAKTA KALMANIN MEKANİZMALARI

1 Kurumsal korunaklılık	2 Model esnekliği ve faaliyet çeşitlendirmesi	3 Kriz ve afet dönemlerindeki koordinasyon kapasitesi
4 Oluşumlar arası bilgi ve deneyim aktarımı	5 Yerel yönetimlerle kurulan ilişkiler	6 Tarımsal üretime yakınlık

En güçlü ve en tekrar eden mekanizma, kurumsal korunaklılıktır. Kira, personel, muhasebe veya lojistik gibi temel giderlerin sendika, işveren, üniversite ya da

meslek örgütü gibi bir üst kurum tarafından fiilen karşılandığı yapılar, piyasa dalgalanmalarına karşı belirgin bir tampona sahiptir. Bir iş yeri kooperatifinde kira ödenmemekte ve çalışan ücretleri işveren tarafından karşılanmaktadır (Görüşme 01); bir meslek örgütü kooperatifi, ana kuruluşun kullanmadığı donanımı devralmış ve kendi ürünlerini o kuruluşun sevkiyat araçlarına yükleyerek lojistik maliyetinden kurtulmuştur (Görüşme 26). Envanterde iş yeri ve meslek temelli iki kooperatifin (BÜKOOP ve Ecza Çalışanları) faaliyetini sürdürmesi bu mekanizmayla uyumludur; site temelli bir ortak mekân aidiyetine dayanan Arıköy Kooperatifi'nin 2026'da tasfiye sürecine girmesi ise korunaklılığın sürekliliği tek başına güvenceye almadığını hatırlatır. Ancak bu korunaklılığın bedeli, üst kurumun tutumuna bağımlılıktır; bir üniversite kooperatifinin yönetim değişikliğiyle mekânsal güvencesini kaybetmesi (Görüşme 08) bu bağımlılığın ne kadar hızlı bir kırılganlığa dönüşebileceğini gösterir. Nitekim bir kooperatif bu bağımlılığı ilkesel olarak reddetmekte ve “kendi gücüne dayalı” bir anlayışı benimseyerek dış destek arayışını bilinçli biçimde dışlamaktadır (Görüşme 10); aynı yapı, maliyeti düşürmek için yarıcılık ve ırgatlık yoluyla doğrudan hasada katılmayı bir strateji olarak kullanmaktadır.

İkinci mekanizma, model esnekliği ve faaliyet çeşitlendirmesidir. Sabit bir dükân modeline bağlı kalmak yerine gıda topluluğu, çevrimiçi dağıtım, dağıtım noktası ya da üretim tesisi biçimleri arasında geçiş yapabilen yapılar daha dirençli görünmektedir. Bu esnekliğin en açık ifadesi, gönüllülüğün sınırlarının kabul edilmesi ve kısmi ücretli istihdamın modele dâhil edilmesidir: bir kooperatif temsilcisi bu geçişi “gönüllülükle gidecek bir model götürmez; istihdamı da içeren bir modele geçtik” diyerek tarif eder (Görüşme 24). Melez model, gönüllü denetimini korurken operasyonel sürekliliği ücretli emekle güvenceye alır. Bu bulgu dikkatle yorumlanmalıdır: melezleşme, gönüllülük ilkesinden vazgeçmek değil, gönüllülüğü taşıyabileceği yere, yani yönetim ve denetim işlevine, yerleştirmek anlamına gelmektedir. Aynı esneklik, temkinli büyüme kararlarında da görünür; bir gıda topluluğu, mevcut emek gücünün sınırlarını bilerek faaliyet günlerini artırmamayı bilinçli bir strateji olarak benimsemiştir (Görüşme 06).

“gönüllülükle gidecek bir model götürmez; istihdamı da içeren bir modele geçtik”

Görüşme 24

Melez modelin benzer bir düzenlemesi başka bağlamlarda da görülmektedir. Freiburg'daki bir dayanışmacı tarım kooperatifinde gündelik tarımsal iş küçük bir profesyonel bahçıvan ekibi tarafından yürütülürken üyeler yılda yaklaşık beş yarım günlük gönüllü çalışmaya ve uzlaşıyla alınan kolektif kararlara katılmakta; yıllık bütçe önceden ve üyelerin ekonomik olanaklarına göre değişen katkılarla finanse edilmektedir (URGENCEI, 2026b). Örnek, gönüllülüğü operasyonel yükün taşıyıcısı olmaktan çıkarıp yönetime ve tanımlı, sınırlı bir katılım biçimine yerleştiren bir düzenlemenin kademeli katkı mekanizmasıyla birlikte kurulabileceğini

göstermektedir. Ancak söz konusu düzenleme bir üretim çiftliği etrafında örgütlenmiştir ve İstanbul'daki dükkân temelli tüketim kooperatiflerinden farklı bir maliyet yapısına sahiptir.

Üçüncü mekanizma, kriz ve afet dönemlerindeki koordinasyon kapasitesidir ve bu, oluşumların en yüksek performans gösterdikleri alandır. Pandemi döneminde askıda gıda düzenekleri örgütlenmiş (Görüşme 02); aynı uygulama, iyi gıdaya erişimin yalnızca ödeme gücü olanlarla sınırlı kalmaması tartışmasının pratik karşılığı olarak başka bir oluşumda da geliştirilmiştir (Görüşme 06). 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından ise bir kooperatif, Adıyaman ve Hatay'daki üreticileri belirleyerek yaklaşık altı tır ürünü afet bölgesinden kente taşımış ve bunu deprem dayanışması gönüllüleriyle birlikte yürütmüştür (Görüşme 04). Bu pratiklerin analitik önemi, aynı yapıların gündelik işleyişte zorlandıkları koordinasyonu kriz anında kurabilmeleridir. Bu, kapasitenin var olduğunu ancak süreklilik gerektiren rutin faaliyetlerde değil, sınırlı süreli ve açık amaçlı seferberliklerde etkinleştiğini düşündürür; bu oluşumların örgütsel karakterine ilişkin, üzerinde daha fazla durulmayı hak eden bir gözlemdir.

Bu koordinasyon kapasitesinin bir bedeli de vardır. Pandemi koşullarında kooperatiflerin düzenli toplantı, atölye ve üretici ziyaretlerinin kesintiye uğraması, satış noktalarının aynı zamanda taşıdıkları sosyalleşme ve karşılaşma işlevini yitirmesi, çevrimiçi araçların bu işlevi ikame edememesi ve gönüllülerin yaptıkları işin “sadece gıda alım-satımına indirgenmesinden” duydukları rahatsızlık, 2020 yazında İstanbul'daki tüketici kooperatifleriyle yapılan görüşmelerde zaten kayda geçmiş gözlemlerdir (Büke vd., 2021). Pandeminin etkisi ise türdeş değildir. Kimi oluşumlarda buluşma ve sosyalleşme işlevi kesintiye uğrarken, başka oluşumlar yüz yüze toplantılarını önlem olarak sürdürmüş, evinden çıkamayan yaşlılar, hastalar ve engelliler için mahalle ölçeğinde gıda tedariki örgütleyerek mahalleyle bağlarını güçlendirmiştir. Pandeminin ilk aylarında kimi kooperatiflerin ekonomik güçlük yaşayanlar için dayanışma kolileri hazırladığı yayımlanmış çalışmalarda da kayıtlıdır; bir kooperatif, kurumların ve bireysel tüketicilerin web sitesi üzerinden satın aldığı kolilerle ilk iki ayda 500 dayanışma kolisi dağıtmıştır (Soysal Al, 2020a, s. 184; 2020b). Bu karşılık, pandeminin işlev daralmasını kendiliğinden üretmediğini düşündürmektedir: daralma, dükkân rutininin gönüllü enerjisini zaten soğurduğu yapılarda derinleşmiştir. İşlev daralmasıyla anlam kaybı olarak adlandırılan örüntünün pandeminin ilk yılında saha düzeyinde tespit edilmiş olması, örüntünün belirli bir konjunktüre verilen geçici bir tepki değil, dükkân ve perakende modeline geçişle birlikte etkinleşen sürekli bir dinamik olduğunu göstermektedir; pandemi bu dinamiği her yerde değil, ona zaten açık olan yapılarda hızlandırmıştır.

Dördüncü mekanizma, oluşumlar arası bilgi ve deneyim aktarımıdır ve saha verisinde ağ kurma çabalarının en somut biçimde işleyen boyutudur. Kuruluş aşamasındaki oluşumlar deneyimli yapıların üretici listelerinden, ölçütlerinden ve işleyiş modellerinden yararlanmaktadır; bir görüşmeci bunu “biz gerçekten de diğer kooperatiflerin havuzundan faydalandık, üretici listelerimiz oradan oluştu” diyerek aktarır ve ortak ölçütlerin bir referans işlevi gördüğünü ekler (Görüşme 02). Kuruluş öncesi deneyim paylaşımı toplantıları da benzer bir işlev görmüştür (Görüşme 24). Ancak bu aktarım büyük ölçüde kişisel ilişkiler üzerinden ve ku-

rumlaşmadan yürümektedir; bir oluşum kapandığında birikimin ne kadarının aktarıldığı tesadüfe kalmaktadır.

Beşinci alan, yerel yönetimlerle kurulan ilişkilerdir ve saha verisi burada dengeli bir okuma gerektirir. Somut destek örnekleri mevcuttur: belediyeler dönem dönem araç, mekân ve lojistik desteği sağlamıştır (Görüşme 23); bir mahalle kooperatifi belediyeye ait mahalle evini etkinlikler için düzenli olarak kullanabilmiştir (Görüşme 17). Belediyenin sağladığı en az maddi destek kadar önemli bir katkı ise güvenilirliktir; bir görüşmeci bunu doğrudan adlandırır: kooperatifin arkasında bir belediyenin görünmesi, kamuoyu nezdinde “Ahmet değildir, şu belediye var” güvencesi yaratmakta ve özellikle pazar sorununu çözmektedir (Görüşme 20). Buna karşılık desteğin sınırları da açıktır. Destek çoğu kez kişisel ilişkilere ve siyasal konjonktüre bağlıdır; bir üretim kooperatifi, yerel yöneticinin girişimi kendisine rakip görmesi nedeniyle vaat edilen desteğin kesildiğini aktarmıştır (Görüşme 11). Kimi belediye projeleri ise hareketin estetiğini benimserken temel ilkelerini gözetmemiş; bir üretici pazarı uygulamasının zamanla halden ürün getiren satıcıları da barındırır hâle gelmesi, güvene dayalı doğrulama rejimini aşındırmıştır (Görüşme 05). Bu nedenle görüşmecilerin bir bölümü, kooperatiflerin yerel yönetim desteğine bel bağlamaması gerektiğini savunmakta (Görüşme 21); bir diğeri ise beklentinin gerçekçi tutulmadığını, “her şeyimizi yapsın bizim belediye” yaklaşımının sonuç vermediğini belirtmektedir (Görüşme 14). Öneriler bu ikili tablonun üzerine kurulmalıdır: belediyeler ne kurtarıcı ne de ilgisiz bir aktördür; sağladıkları destek, kurumsallaştırıldığı ölçüde anlamlıdır.

Zamanla halden ürün getiren satıcıları da barındırır hâle gelen üretici pazarı örneği, ilkelerin kimin tarafından korunduğu sorusunu da gündeme getirir. İlgili görüşmede, söz konusu pazarın ölçütünün satıcıların üretici ya da kooperatif olmasıyla sınırlı kaldığı, ilaçsız ve kimyasalsız üretime ilişkin bir ölçütün pazarın mevzuatında yer almadığı belirtilmektedir (Görüşme 05). Fransa’daki AMAP ağı ise ürün satın alıp yeniden satmaya yönelik bir üreticiden “AMAP” adını kullanmamasını yazılı olarak talep edebilmekte; AMAP’lar ortak bir şarta bağlı kolektif bir marka altında faaliyet göstermektedir (URGENCE, 2026d). İlkelerin ve adın bir ağ tarafından korunabildiği durumlarda bu tür aşınmaya karşı bir araç bulunur.

Altıncı mekanizma, tarımsal üretime yakınlıktır ve saha verisinde en az konuşulan ancak saha anlatılarında sonuçları en tutarlı görünen dayanıklılık kaynağıdır. Burada kastedilen, bir oluşumun üretim faaliyetini bizzat yürütmesi ya da üretimin yapıldığı yerle süreklilik taşıyan doğrudan bir ilişki içinde olmasıdır. Envanter bu mekanizmayı oransal olarak doğrulamaya elverişli değildir: üretimin içinde konumlanan Divriği, Bayramiç Değişim ve Ovacık kooperatifleri faaliyetini sürdürürken, üretim temelli kimi yapılar da (Kibele, Büyükkada Tarımsal Kalkınma) kapanmıştır. Mekanizma bu nedenle oransal bir genellemeden çok, saha anlatılarında tekrar eden bir örüntü olarak okunmalıdır.

Bu mekanizma üç ayrı düzeyde işler. İktisadi düzeyde, üretim koşullarının doğrudan belirlenebilmesi maliyetin oluştuğu yere müdahale edebilmek anlamına gelir. Hasat zamanının, ürün deseninin ve işleme aşamasının kooperatifin kendi planlamasına dâhil olması, hem tedarik belirsizliğini azaltır hem de lojistiğin önceden kurgulanmasına imkân verir. Bir kooperatifin zeytin bölgelerine giderek yarımcılık ve

ırgatlık yapması bunun en yalın biçimidir: emeğin doğrudan üretime katılması, ürün maliyetini düşürerek yapıyı ekonomik olarak rahatlatmaktadır (Görüşme 10). Bir başka kooperatifin kendi işleme ve paketleme tesisini kurarak ürüne katma değer eklemesi ve pazarlama yükünü üreticinin omuzlarından alması da aynı mantığın kurumsallaşmış hâlidir (Görüşme 11). Emek rejimi düzeyinde ise üretim faaliyetinin sürmesi, gönüllü emeği dükkân nöbetinden ibaret olmaktan çıkarır ve katılıma dükkânın sunamadığı bir içerik kazandırır. Üretimin yapıldığı yerde komün olarak birlikte yaşayan bir kooperatifin, bireysel krizler ve ayrılıklar karşısında dağılması, bu içeriğin bağlayıcılığını göstermektedir (Görüşme 05).

Üçüncü ve belki en az fark edilen düzey, iddianın güvenilirliğine ilişkindir. Bu oluşumların tedarik ettikleri ürünün ekolojik niteliğine ve emek süreçlerinin adilliğine dair ileri sürdükleri sav, kendileri üretimin bir parçası olduklarında bir beyan olmaktan çıkıp bir tanıklığa dönüşür. Katılımcı doğrulama rejiminin en pahalı bileşeni olan güven, bu durumda dışarıdan kurulması gereken bir şey olmaktan çıkar; oluşumun kendi pratiğinin içinden üretilir. Bu, tüketiciler ve düzenli alıcılar nezdinde yalnızca ürüne değil, oluşumun hikâyesine duyulan güveni de güçlendirmektedir. Siyasal iddianın yalnızca dağıtım aşamasında değil üretim aşamasında da sınanabilmesi, alanın kendi ilkeleri açısından da tutarlılık sağlar.

Mekanizmanın bir bedeli de vardır. Üretime yakınlık, oluşumu iklimsel risklere, hasat dalgalanmalarına ve tarımsal üretimin kendi belirsizliklerine doğrudan açık hâle getirir; dördüncü bölümde bu tipin kırılganlığının lojistik maliyetlerde ve iklimde yoğunlaştığı saptaması bunun karşılığıdır. Ayrıca kentli bir gönüllü havuzunun sahip olmadığı becerileri ve düzenli bir zaman taahhüdünü gerektirir. Bu nedenle üretime yakınlık, her oluşumun benimseyebileceği bir strateji değildir; ancak benimseyebilenlerde, hem maliyet hem anlam hem de güvenilirlik boyutlarında aynı anda çalışan ender mekanizmalardan biridir.

Dirençliliğin en zayıf kaldığı alan ise şudur: oluşumlar arası yapısal iş birliği. Ortak lojistik, ortak depo ve ortak alım gibi teknik olarak çözülebilir sorunlar defalarca gündeme gelmiş, toplantılar yapılmış, ancak kalıcı bir düzenek kurulamamıştır. Bir görüşmeci bu girişimlerin gerekçesini net biçimde ortaya koyar: “ortak lojistik, ortak depo, ortak çalışma — çünkü bu ortaklık sağlanmadığı sürece” tekeli piyasa yapılarının hayatta kalma şansı tanımadığını belirtir (Görüşme 24). Bir başka görüşmeci geriye dönüp bakarken tek bir büyük kooperatif kurulmuş olmasını dilediğini söyler (Görüşme 21). Bu başarısızlığın en yalın ifadesi ise şudur: “biz bir harekete evrilemedik. Yani lokal çabalar, birbirimizi destekliyoruz, iletişim var, ağ var; ama kendimizi döndürmek için o kadar fazla zaman ve mesai harcıyoruz ki...” (Görüşme 06). Bu ifade, ağ kuramamanın nedenini de içerir: her oluşumun kendi ayakta kalma mücadelesine harcadığı emek, ortak yapıları kurmaya ayrılabilecek emeği tüketmektedir.

Bu girişimlerden birinin somut seyri çalıştayda aktarılmıştır. Bir kooperatif temsilcisi, tüketim kooperatiflerinin yaklaşık bir yıl boyunca bir ilçe belediyesinin mekânında akşam toplantıları yaparak üst örgütlenme meselesini tartıştığını, ancak sürecin her kooperatiftan beş biner lira katkı toplanamadığı için sonuçsuz kaldığını belirtmiştir (Çalıştay, 2. oturum). Aynı konuşmacı sonucu bir kuşak değerlendirmesine bağlamış, kooperatifçilik hareketinin değil kendilerinin başarı-

sız olduğunu söylemiştir. Bu anlatı, tarif edilen kısır döngünün ölçeğini somutlaştırmaktadır: kurulamayan yapı, aşılabilir bir teknik güçlük ya da büyük bir yatırım gerektiren bir altyapı değil, oluşumların kendi aralarında toplayamadıkları görece küçük bir başlangıç bütçesidir. Engelin bu ölçekte olması, sorunun kaynak yokluğundan çok kolektif taahhüt üretememekte olduğunu düşündürmektedir.

Bu başarısızlığın tarihsel derinliğini gösteren bir kayıt, alanın kendisinden gelmektedir. 2020 yazında İstanbul'daki dört tüketici kooperatifiyle görüşen Büke ve diğerleri (2021), pandeminin yarattığı talep artışı karşısında kooperatiflerin kapasitelerinin yetersiz kaldığını; görüşmecilerin bir bölümünün ortaya çıkan bu ilginin örgütlenmesi ve yeni kooperatifler kurulması gerektiğine dikkat çektiğini; görüşmecilerin tamamının ise hem örgütsel işleyişlerini hem de tedarik ağları ile stok imkânlarını geliştirme ihtiyacı bildirdiğini kaydeder. Bu tespit, bu raporun 2025 saha verisiyle birlikte okunduğunda boylamsal bir kanıt niteliği kazanır: 2020'de alanın kendisi tarafından açıkça adlandırılan ihtiyaç, yani ortak altyapı, depolama kapasitesi ve örgütsel ölçek, beş yıl sonra hâlâ karşılanmamıştır. Dönüştürücü kapasitenin zayıflığı, dolayısıyla bir farkındalık eksikliğinden değil, farkındalığın eyleme dönüştürülebileceği zaman, kaynak ve kolektif güvenin bulunamamasından doğmaktadır. Bu, kırılabilirlik ile iş birliği kapasitesi arasındaki kısır döngünün en açık kanıtıdır: ihtiyaç doğru teşhis edilmiş, ancak teşhisi eyleme çevirecek artık kapasite her oluşumun kendi ayakta kalma mücadelesinde tükenmiştir.

KUTU 1

Üretici pazarı süreci: kamusal lojistiğin masaya geldiği an

2019 yerel seçimlerinin ardından oluşumların büyükşehir belediyesiyle ilişkisinin en somut biçimi, üretici pazarları etrafında yürütülen süreç olmuştur. Süreç bir ilçe ölçeğinde başlamıştır. Kadıköy Kent Konseyi Gıda ve Tarım Çalışma Grubu'nda organik pazar modeline benzer bir kooperatifler pazarı tartışılırken büyükşehir belediyesinin daha kapsamlı bir önerisi gündeme gelmiş, ilçe ölçeğindeki çalışma bu sürece aktarılmıştır (Görüşme 24). Görüşmecinin aktarımına göre öneri yalnızca bir satış alanını kapsamıyordu. Kentin iki yakasında birer depo, kooperatifler arası haftalık nakliye, çeper ilçelerde tarımsal üretimin canlandırılması, toprak ve su analizleri ve haftanın farklı günlerinde farklı ilçelerde kurulacak pazarlar da önerinin parçasıydı (Görüşme 24). Bu raporun kamusal bir hizmet olarak önerdiği ortak lojistik ve depolama altyapısı, böylece somut bir kamusal öneri olarak masaya gelmiştir.

Sürecin kalıcı bir yapıya dönüşmemesi tek bir nedene indirgenemez. Siyasal konjonktürün daralması etkenlerden biridir (bkz. 6.2). Görüşmeler ve katılımcı geri bildirimleri ise sürecin kendi içindeki gerilimlere de işaret etmektedir. Bunların başında doğrulama rejimi gelir: toplantıların önemli bir bölümü pazara gelecek ürünler için belediyeden laboratuvar analizi talep edilmesine odaklanmıştır. Bu talebe, katılımcı onay sistemi ve üreticiyle yüz yüze ilişki ilkesinden uzaklaşmak anlamına geleceği gerekçesiyle karşı çıkan oluşumlar azınlıkta kalmıştır (Görüşme 24). Belediyenin, oluşumların kendi aralarında uzlaşmadığı gerekçesiyle üreticilerle doğrudan görüşmeye yönelmesi, aynı görüşmede sürecin kırılma anı olarak tanımlanmaktadır. Kurulan pazar da zamanla aşınmıştır: vaat edilen toprak ve su analizleri yapılmamış, denetim yetersiz kalmış, başkasının ürününü satanlar çoğalmış ve tezgâh sayısı azalmıştır (Görüşme 05; Görüşme 24).

Bu anlatının bir bölümü sürece katılan tek bir oluşumun bakışını yansıtmaktadır. Yine de bu okumalar birlikte, oluşumların dışsal bir fırsatı taşıyabilmek için önce kendi aralarında ortak bir doğrulama ilkesi, temsil usulü ve emek paylaşımı kurmaları gerektiğini göstermektedir. Bu usuller yokken gelen kamusal destek de kalıcılaşmamıştır.

Bu altı mekanizma üçlü kapasite ayrımı üzerinden okunduğunda belirgin bir asimetri ortaya çıkmaktadır. Mekanizmaların ağırlıklı bölümü soğurucu kapasiteye aittir: kurumsal korunaklılık, maliyeti bir üst kuruma aktararak şoku emmektedir; kriz ve afet dönemlerindeki seferberlikler, sınırlı süreli ve yüksek yoğunluklu bir emek harcamasıyla olağanüstü koşulları karşılamaktadır; gündelik işleyişte ortaya çıkan açık ise büyük ölçüde gönüllü emeğin yoğunlaştırılması ve kooperatif payından feragat yoluyla kapatılmaktadır. Uyarlanabilir kapasite daha sınırlı ve eşitsiz dağılmıştır; melez emek modeline geçiş, faaliyet çeşitlendirmesi ve temkinli büyüme kararları bu kapasitenin en açık örnekleridir ve saha verisinde belirgin biçimde daha dayanıklı yapılara işaret etmektedir. Dönüştürücü kapasite ise en zayıf halkadır: oluşumların toplamını yeniden üretebilen bir yapıya geçiş, yani üst örgütlenme ve ortak altyapı, defalarca gündeme gelmiş ancak kurulamamıştır. Bu tabloda tarımsal üretime yakınlık ayrı bir yerde durmaktadır. Ağırlıklı olarak uyarlanabilir kapasiteye ait olmakla birlikte, oluşumun değer zincirindeki konumunu değiştirdiği, yani onu yalnızca dağıtan bir yapı olmaktan çıkardığı ölçüde dönüştürücü kapasiteye de temas eder. Dönüştürücü kapasitenin en zayıf halka olduğu bir tabloda, alanın bu yöndeki en somut denemesinin üst örgütlenme değil üretime yönelme olması, kendi başına dikkate değer bir bulgudur.

Bu dağılımın taşıdığı sonuç, alt bölümün başında sorulan “hangi bedelle?” sorusunun yanıtıdır. Soğurucu kapasitenin dayandığı iki kaynak da yenilenmeyen kaynaklardır: dış kurumun sübvansiyonu, o kurumun tutumu değiştiğinde kesilir; gönüllü emeğin yoğunlaştırılması ise kısa vadede bilançoda iz bırakmaz, ancak katılımcıların zamanını, enerjisini ve bağlılığını birikimli biçimde tüketir. Bu ikinci mekanizma, daha önce tarif edilen birinci çözülme örüntüsünün, yani anlam kaybıyla başlayan geri çekilmenin, iktisadi karşılığıdır: kooperatifin mali olarak batmadan önce anlam olarak tükenmesi, şokun defalarca aynı kaynaktan karşılanmasının sonucudur. Dönüştürücü kapasitenin seyrekliği ise bu döngüyü tamamlar; çünkü dönüşüm hamlesi tam da soğurucu kapasitenin tüketildiği koşullarda gündeme gelmekte, o noktada ise dönüşümü tasarlayacak zaman, enerji ve kolektif güven büyük ölçüde harcanmış olmaktadır. Bu haliyle dirençlilik, sürdürülebilirliğe dönüşmeden kendini tüketen bir kapasite olarak işlemiştir.

Bu tablo, üçüncü bölümde anılan üç eksenli çerçeve üzerinden de okunabilir. Dükkâncılaşma, iktisadi işlerliğin gündelik gereklerinin dönüştürücü iddiayı soğurmasıdır; anlam kaybıyla başlayan geri çekilme, dönüştürücü iddianın aşınmasının örgütsel esenliği çözmesidir; soğurucu kapasitenin gönüllü emeğin yoğunlaştırılmasıyla işlemesi ise iktisadi açığın esenlik ekseninden karşılanmasıdır. Buradan çıkan sonuç şudur: İstanbul’daki oluşumlarda üç eksen arasındaki gerilim bilinçli bir tercihle yönetilmemiş, örgütsel esenlik eksenini bir tampon olarak kulla-

nılarak ertelenmiştir. Bu eksen tükendiğinde, ertelenen gerilim kapanış olarak geri dönmüştür.

5.5 Başarı ve başarısızlığı yeniden düşünmek

Görüşmelerin sonunda araştırmacılar, yaşananın bir yenilgi ya da başarısızlık olarak değerlendirilip değerlendirilmediğini sordu. Yanıtlar, sorunun kendisini sorgulayan bir tutarlılık gösterdi. Görüşmecilerin hiçbiri deneyimini basitçe bir başarısızlık olarak tanımlamadı; ancak hiçbiri savunmacı bir başarı anlatısına da sığınmadı. Aşağıdaki dört ayrım, saha görüşmelerinde ve çalıştay tartışmasında başarıma ile başaramama üzerine yapılan değerlendirmelerden türetilmiştir.

Bu tartışmanın sözcük düzeyindeki karşılığı çalıştayda da ele alınmıştır. Bir katılımcı, yaşananı adlandırmak için “başarısızlık” yerine “çuvallama” sözcüğünü önermiş ve gerekçesini ölçütün nereden geldiğine bağlamıştır: başarısızlık, çoğunlukla piyasa tarafından tanımlanmış ve dışarıdan dayatılmış bir kritere göre verilen bir yargıdır; çuvallama ise ancak grubun kendi önüne koyduğu ilkelerle birlikte düşünülebilir. Aynı katılımcı, yenilgi yerine “hayal kırıklığı” kavramını önermiş ve bunu geçmişte geleceğin nasıl tasavvur edildiğinin isabetsizliğiyle yüzleşmek olarak tanımlamıştır (Çalıştay, 1. oturum). Ölçütü piyasadan almamak yeterli değildir; ölçütün alanın kendi normlarından türetilmesi, bu normların açıkça adlandırılmasını da gerektirir. Raporun kaydettiği ortak ilkeler bu işlevi görebilir; nitekim görüşmecilerin öz-değerlendirmeleri de ağırlıklı olarak bu ilkelere yaslanmaktadır.

Ölçütün alanın kendi normlarından türetilmesi fikrinin uygulamadaki bir karşılığı, Avrupa’daki topluluk destekli tarım ağlarının öz-değerlendirme aracında görülebilir. Araç, önerdiği bütün sayısal eşikleri standart değil öneri olarak tanımlamakta, her ağdan kendi değerini belirlemesini istemekte ve yanıtların ortalamasından çok katılımcılar arasındaki anlaşmazlıkların tartışılmasını değerli saymaktadır (URGENCE, 2026c). Bu yaklaşım, başarı ve başarısızlığın dışarıdan dayatılan bir ölçüte göre değil, grubun kendi önüne koyduğu ilkelere göre değerlendirilmesi gerektiği yönündeki çalıştay önerisiyle aynı yöndedir.

■ BAŞARI VE BAŞARISIZLIĞI YENİDEN DÜŞÜNMEK: DÖRT AYRIM

1	2	3	4
Sonuç ile süreç	Kolektifin akıbeti ile birikimin akıbeti	Örgütsel süreklilik ile toplumsallaşma	Faaliyetin sürmesi ile kurucu ilkelerin korunması

Birinci ayrım, sonuç ile süreç arasındadır. Kapanmış bir kooperatifin temsilcisi yenilgi hissini kabul eder, ancak hissini kaynağını yeniden tanımlar: “yenilgi hissi var, ama yenilgi hissi yaptığımız işi başaramadığımızın yenilgi hissi değil; daha fazla direnememekten dolayı” (Görüşme 23). Bu ayrım analitik olarak önemlidir: yapılan işin kendisi, yani aracısız tedarik, üreticiyle adil ilişki ve mahallede kolektif

tif bir alan kurmak, başarılmıştır; başarılamayan, bu işin belirli koşullar altında sürdürülebilmesidir. Değerlendirme ölçütü sürekliliğe indirildiğinde, üretilen değerlerin tamamı görünmez hâle gelir. Bir başka görüşmeci aynı noktayı bir kapanışın illa bir yenilgi olarak okunmaması gerektiğini söyleyerek ifade eder: oluşum “sürecini tamamlamış da olabilir” (Görüşme 02).

“yenilgi hissi var, ama yenilgi hissi yaptığımız işi başaramadığımızın yenilgi hissi değil; daha fazla direnememekten dolayı”

Görüşme 23

Bu ayrımın bir uzantısı, araştırma ekibinin çalıştaydaki sunumunda bir yorum olarak tartışmaya açılmış ve saha verisindeki bir asimetriye dayandırılmıştır. Enflasyonist koşullarda üreticinin fiyat artırması ortaklar tarafından olağan karşılanmakta, ürünü taşıyan nakliyecinin fiyat artırması da benzer biçimde sorun edilmemektedir; buna karşılık oluşumun kendi satış fiyatını ya da aidatını artırması çoğu vakada gündeme dahi gelmemektedir. Sunumda bu örüntü, ekonomiyi bilmemekten değil bilinçli bir tercihten kaynaklanan bir tutum olarak yorumlanmış; fiyatı artırmama kararının belirli bir eşikten sonra fiilen kapanma kararıyla aynı anlama geldiği ve dolayısıyla kapanışın bir performans başarısızlığı değil, sürdürülemez bulunan bir iktisadi düzene karşı alınmış bir tavır olarak okunabileceği ileri sürülmüştür. Bu okuma, raporun verisiyle kısmen desteklenmekte, kısmen sınırlanmaktadır. Destekleyen yön, kapanışların büyük bölümünde mali çöküşün nihai neden olmamasıdır. Sınırlayan yön ise, en az bir oluşumun fiyatları üretici fiyat endeksine bağlayarak düzenli ayarlama yapmayı denemiş olması ve bu ayarlamaların maliyet artışının hızına yetişememesidir (Görüşme 23). Fiyat artırmama her vakada bir tercih değildir; kimi vakada denenmiş ve yetmemiş bir araçtır. Sunumda dile getirilen okuma bu nedenle kapanışların tümünü açıklayan bir çerçeve olarak değil, bir bölümünde işleyen ve raporun kendi ölçüt tartışmasını genişleten bir yorum olarak kaydedilmektedir.

İkinci ayrım, kolektifin akıbeti ile birikimin akıbeti arasındadır. Bir oluşum kapandığında deneyim, ilişki ağı ve pratik bilgi ortadan kalkmaz; başka mecralara taşınır. Görüşmeler bu taşınmanın çeşitli biçimlerini gösterir: kapanmış bir kooperatifin gönüllüsü başka bir gıda topluluğunun içinde yer almaya devam etmekte (Görüşme 12); kapanan bir kooperatifin temsilcileri başka bir kooperatifle iletişim kurarak deneyim aktarmakta (Görüşme 24); bir kooperatifin dükkânı kapandıktan sonra mekân ve müşteri ilişkisi başka bir oluşum tarafından devralılabilmektedir (Görüşme 15). Varlı ve Maffei’nin (2025) kavramsallaştırmasıyla uyumlu biçimde, dağılma burada bir son değil, bir yeniden yapılanma eşiği olarak işlemektedir: temel değerler ve operasyonel bilgi yeni bileşimlerde varlığını sürdürmektedir. Bu gözlem bir teselli formülü olarak kullanılmamalıdır; birikimin aktarımı kurumsallaşmış bir mekanizmaya değil kişisel süreklilikler ile tesadüfe dayandığı

sürece, her kapanışta ciddi bir kayıp yaşanmaktadır. Nitekim envanterdeki kapanışların önemli bir bölümü kamuya açık bir duyuruyla değil sessizce gerçekleşmiştir; bu oluşumların birikimlerinin ne olduğu ise çoğu durumda bilinmemektedir. Örüntüyü adlandırmak, onu tesadüfi bir teselli olmaktan çıkarıp analitik bir kategoriye dönüştürür. Rapor bunun için “tohum saçma” ifadesini kullanmaktadır: bir oluşumun sona ermesiyle birlikte, o oluşumun ürettiği bilgi, ilişki ve pratik yeteneğin dağılarak başka yapılarda yeniden filizlenmesi. Kavram üç taşıyıcı üzerinden işler. Kişiler bunların en görünür olanıdır: gönüllüler, kapanan yapıdan çıkıp başka oluşumlara katılmakta ve deneyimlerini beraberinde götürmektedir. Yöntemler ikinci taşıyıcıdır; üretici formları, ziyaret düzeni, fiyatlama ölçütleri ve karar alma usulleri, kuran oluşum kapandıktan sonra da alanda dolaşımda kalır. Maddi ve ilişkisel altyapı ise üçüncüsüdür: mekân, üretici listesi ve düzenli alıcı çevresi devralınabilmektedir. Bu taşıyıcıların hiçbirisi kurumsal bir aktarım mekanizmasına bağlanmadığı için, tohum saçma etkisi güvenilir bir süreklilik biçimi değil, koşullu bir olasılıktır.

Bu üç taşıyıcıya, saha verisinin en güçlü biçimde belgelediği dördüncüsü eklenmelidir: üretici tarafındaki örgütlenme ve pazar kapasitesi. Bu taşıyıcı diğerlerinden ayrılır, çünkü kentteki oluşum kapandığında ortadan kalkmaz; başka bir yerde ve başka bir aktörde birikmiş hâlde kalır. Faaliyetini sonlandırmış bir kooperatifin temsilcisi, tasfiye sürecini değerlendirirken kapanışın hangi tarafında yenilgi hissi taşımadığını açıkça ayırır ve bu ayırım tam da üretici tarafından geçer: birlikte çalıştıkları üreticilerden bir bölümü örgütlü üretime geçmiş, bir yerde kooperatif kurulmuş, bazı bölgeler ise artık kooperatifin aracılığına ihtiyaç duymayacak duruma gelmiştir. Görüşmeci bu süreci şöyle özetler: “üreticilerimizin ayağa kalkmalarına destek vermiş olduk. Yapmadıkları ürünleri denediler. Hiç üretmedikleri şeyleri ektiler. Pazara çıkmayı öğrendiler” (Görüşme 23).

Bu anlatının analitik değeri, aracısızlık ilkesinin kendi mantıksal sonucunu göstermesindedir. Aynı görüşmeci, üreticilerin bir süre sonra “ayıp olmasın size veriyoruz ama başkasına da vereceğiz” diyerek kendilerine geldiklerini aktarır (Görüşme 23). Bu, kooperatif açısından bir ciro kaybıdır; ancak alanın kendi ilkelere açısından bir başarıdır. Üreticiyi pazara erişebilir ve pazarlık edebilir kılmayı amaçlayan bir yapı, bunu başardığı ölçüde kendi aracılık işlevini gereksizleştirir. Kooperatifin ticari sürekliliği ile üreticinin güçlenmesi arasındaki bu gerilim, süreklilik ölçütünün neden tek başına yetersiz kaldığının en somut kanıtıdır: burada kapanış, hedefe ulaşamamasının değil, hedefin bir bölümüne ulaşılmasının da sonucudur. Nitekim görüşmeci, kapanış değerlendirmesinde üretici tarafında bir yenilgi hissi taşımadıklarını açıkça belirtmektedir.

Üçüncü ayırım, örgütsel süreklilik ile toplumsallaşma arasındadır ve görüşmecilerin en özeleştirel değerlendirmeleri bu ekseninde yoğunlaşır. Uzun bir kooperatif deneyimine sahip bir görüşmeci, süreci “bire bir yenilgi olmasa da” diye niteledikten sonra asıl eksikliği şöyle adlandırır: “kooperatifçiliği toplumsallaştıramadık” (Görüşme 14). Buradaki ölçüt ne finansal sürdürülebilirlik ne de tekil kurumların ömrüdür; kooperatifçiliğin mahalle ölçeğini aşan bir toplumsal pratiğe dönüşüp dönüşmediğidir. Aynı çerçeve, “harekete evrilememe” saptamasıyla birleştiğinde, raporun temel gerilimini yeniden formüle etmeye imkân verir: tekil oluşumların kapan-

ması, kendi başına bir başarısızlık göstergesi değildir; asıl mesele, bu oluşumların toplamının kendini yeniden üretebilen bir ekosisteme dönüşmemesidir.

Dördüncü ayırım, faaliyetin sürmesi ile kurucu ilkelerin korunması arasındadır ve önceki üçünün mantıksal tamamlayıcısıdır. İlk üç ayırım, sonlanmış oluşumları başarısızlık kategorisinden çıkarmaya yarar; dördüncüsü ise aynı eleştirel bakışı devam eden oluşumlara yöneltir. Çünkü sürekliliği tek ölçüt saymamak, ancak devam etmenin de kendiliğinden bir başarı ölçütü olmadığı kabul edildiğinde tutarlı bir konumdur.

Saha verisi bu ayrımı destekleyen iki gözlem sunar. Birincisi, faaliyetini sürdüren oluşumların bir bölümünde ayakta kalmanın, alternatiflik iddiasının daralması pahasına sağlanmış olmasıdır. İlkeler ile pratik arasındaki gerilimlerden biri olarak kaydedilen “dükkanlılığa sıkışma”, bazı vakalarda çözülmenin başlangıcı olarak tarif edilmişti; ancak aynı daralma her zaman kapanışla sonuçlanmaz. Bir yapı, siyasal faaliyetini bırakarak, ürün yelpazesini piyasa talebine göre daraltarak ya da üretici ilişkisini doğrulama yükünden arındırarak faaliyetini sürdürebilir. Bu durumda kayıt edilen şey bir süreklilik, kaybedilen şey ise oluşumu alternatif kılan özelliktir. Yozlaşma tezinin İstanbul’daki karşılığı budur ve görüşmelerde bu, dışarıdan bir eleştiri olarak değil, oluşumların kendi öz-değerlendirmesi olarak dile getirilmektedir.

İkincisi ve analitik olarak daha belirleyici olanı, ilkelerden taviz vermenin sürekliliği güvenceye almadığıdır. Saha verisinde, dükkan rutinine sıkışmış, siyasal repertuarını yitirmiş ve buna rağmen faaliyetini sürdüremeyen oluşumlar da bulunmaktadır. Bu gözlem, alanda ve alan dışında sıkça dile getirilen bir değerlendirmeyi, yani “daha pragmatik davranışlardı ayakta kalırlardı” yargısını, genel bir açıklama olarak savunulamaz kılar. Piyasa koşullarına uyum, bu koşullar altında bir hayatta kalma teminatı değildir; dolayısıyla ilke ile süreklilik arasındaki ilişki bir ödünleşim olarak kurulamaz. Storey ve diğerlerinin (2014) ticari başarısızlık ile demokratik niteliğin kaybını ayırıştırma önerisi, tam da bu nedenle bu raporun verisinde karşılık bulmaktadır: iki boyut ayrı ayrı seyredebilmekte, biri diğerini telafi etmemektedir.

Bu ayırım iki koşulla kullanılmalıdır. İlkelerin korunup korunmadığı mutlak bir eşik olarak değil, oluşumun kendi değerlendirmesine göre okunan göreceli bir kayma olarak ele alınmalıdır; hiçbir oluşum ortak ilkelerin tümünü aynı yoğunlukta benimsememektedir. Ayırım ayrıca oluşumları sınıflandırmak için değil, durumlarını anlamak ve nereye doğru gittiklerini okumak için kullanılmalıdır; nitel veri, tekil vakaları kesin konumlara yerleştirmeye elverecek nitelikte değildir ve böyle bir yerleştirme, raporun baştan beri kaçındığı yargılayıcı çerçeveyi arka kapıdan geri getirir.

Bu dört ayırım, başarı ve başarısızlığı piyasa ölçütüne bağlayan yaygın değerlendirmeyi geçersiz kılmaz; ancak yetersiz kılar. Piyasada ayakta kalma, bir dayanışma ekonomisi girişiminin karşıladığı ihtiyaçların yalnızca bir bölümünü ölçer. Ölçütü tümüyle terk etmek ve her kapanışı bir dönüşüme yormak da analitik bir kaçış olur; kapanan bir kooperatifin karşıladığı somut ihtiyaç, yani o mahallede adil koşullarda gıdaya erişim, kapanışla birlikte fiilen karşılanamaz hâle gelmektedir ve bunun bir bedeli vardır.

Giriş bölümünde bir yazım tercihi olarak duyurulan ara kategoriler, yani kısmi başarı, model dönüşümü, geri çekilme, sönümlenme, yeniden örgütlenme ve birikimin başka mecralara aktarımı, bu noktada bir tercih olmaktan çıkıp verinin dayattığı bir zorunluluk hâline gelmektedir; yukarıdaki dört ayrımın her biri bu kategorilerden en az birini gerektirmektedir. Dördüncü ayrım bu listeye bir kategori daha eklemektedir: ilke aşınması pahasına sağlanan süreklilik. Bir görüşmecinin, araştırmanın kendi kavramsal tercihini bağımsız olarak dile getirmesi bu yaklaşımın sahadaki karşılığını göstermektedir: “başarısız olanları, başarısızları” gibi ifadeleri artık kullanmamaya çalıştığını söyleyerek, deneyimin bu ikilikle tarif edilemeyeceğini belirtmiştir (Görüşme 09).

Son olarak, koşulların ağırlığını kabul etmek ile faili edilgenleştirmek arasındaki dengeye dikkat edilmelidir. Bir görüşmecinin, tarım politikalarının küçük üreticiyi tasfiye ettiği bir ortamda yürüttükleri çabayı “bir şelaleye karşı kürek çekmek” olarak nitelenmesi (Görüşme 21), yapısal koşulların ölçeğini yerinde biçimde ifade eder. Ancak aynı görüşmeler, bu koşullar altında dahi anlamlı farklar yaratan tercihlerin varlığını da gösterir: melez emek modeline geçmek, temkinli büyümeyi seçmek, yerel birimleri kendi tüzel kişilikleriyle kurmak, bakım mekanizmalarını kurumsallaştırmak. Yapısal koşullar sonucu belirlemez; olasılık dağılımını değiştirir. Altıncı bölüm, yapısal koşullar ile örgütsel tercihleri birlikte değerlendirerek raporun yönlendirici sorusunu yanıtlayacaktır.

6

Sonuç ve Tartışma

- 6.1 Temel bulguların özeti
- 6.2 Yapısal gerilim mi, konjonktürel kriz mi?
- 6.3 Çıkarımlar ve öneriler
- 6.4 Araştırmanın sınırlılıkları ve gelecek araştırmalar için öneriler

“biz bir harekete evrilemedik. Yani lokal çabalar, birbirimizi destekliyoruz, iletişim var, ağ var; ama kendimizi döndürmek için o kadar fazla zaman ve mesai harcıyoruz ki...”

Görüşme 06



6.1 Temel bulguların özeti

Bu araştırma, İstanbul'da özellikle 2000 sonrası dönemde yaygınlaşan gıda topluluklarının ve tüketim kooperatiflerinin gelişme ve geri çekilme süreçlerini, kırılganlık ile dirençlilik dinamikleri üzerinden inceledi. Envanter, 2004'ten 2025'e uzanan dönemde kurulan 60 gıda topluluğu, kooperatif girişimi ve kooperatifi belgeledi; bunların 18'i Ekim 2026 itibarıyla faal, kalanlar ise dağılmış, işlemez hâle gelmiş ya da faaliyetini tamamen sonlandırmış durumdadır. Kuruluşların yarısından fazlası 2017-2020 arasında yoğunlaşırken, 2021 sonrasında yıllık yeni kuruluş sayısı ortalama sekize yakın bir düzeyden bir buçuğun altına düşmüştür. 2020 ise kapanışların kuruluşları ilk kez geride bıraktığı yıldır. Bu sayılar birlikte okunduğunda, giriş bölümünde bir gözlem olarak öne sürülen geri çekilme, olgusal bir tabloya dönüşmektedir.

Bu tablo içinde üç bulgu, tekil vaka anlatılarının ötesine geçen bir açıklayıcılık taşır. En ölçülebilir olanı, süreklilik oranlarının örgütsel biçime göre farklılaşmasıdır: kooperatiflerin yüzde otuz sekizi faal kalırken, gıda topluluklarında bu oran yüzde yirmi üçtür. Ancak bu fark büyük ölçüde tek bir ağın çözülmesinden kaynaklanmaktadır: gıda topluluklarının on üçü Yeryüzü Derneği öncülüğünde kurulmuş ve tamamı dağılmıştır; bu ağın dışındaki dokuz topluluğun beşi faaldir. Belirleyici olan, tek başına tüzel kişiliğin varlığından çok, yerel birimin özerkliği ile merkeze bağımlılığı arasındaki farktır; kayıt sayıları küçük olduğundan bu çıkarım bir eğilim olarak okunmalıdır. İkinci bulgu bu farkın ağ düzeyindeki karşılığıdır: yerel toplulukları merkeze bağlı biçimde çoğaltan ağın tamamı dağılmışken, yerel birimlerin kendi işleyişini yürüttüğü iki ağın çekirdek birimleri faaliyetini sürdürmektedir; ancak bu ağlarda da birer birim faaliyetini sonlandırmış ya da güncel izi saptanamamıştır. Üçüncüsü çözülmenin kendi mekaniğine ilişkindir: süreç çoğu vakada finansal çöküşle değil işlevin daralmasıyla başlar; kooperatif mali olarak batmadan önce anlam olarak tükenir, anlamın tükenmesiyle gönüllü katılım çekilir, katılımın çekilmesiyle iş yükü az sayıda kişide yoğunlaşır ve süreç orada kilitlenir.

Oluşumların geliştirdiği dirençlilik pratikleri ağırlıklı olarak soğurucu kapasiteye, yani şokun yapı değiştirilmeden emilmesine dayanmıştır; bu emme işlemi ise ya bir üst kurumun desteğiyle ve hamiliğiyle ya da gönüllü emeğin yoğunlaştırılmasıyla gerçekleşmiştir. Her iki kaynak da yenilenmeyen kaynaktır. Uyarlanabilir kapasite, yani melez emek modeli, faaliyet çeşitlendirmesi ve temkinli büyüme, daha sınırlı ve eşitsiz dağılmış; dönüştürücü kapasite ise büyük ölçüde kurulamamıştır. Bu haliyle dirençlilik, sürdürülebilirliğe dönüşmeden kendini tüketen bir kapasite olarak işlemiştir.

Bu dört bulguya, hareketin bütününe ilişkin beşinci bir saptama eklenmelidir. Kırılkanlık ile iş birliği kapasitesi arasındaki kısır döngü, tekil kapanışlardan daha belirleyici bir sonuç üretmiştir: İstanbul'daki gıda inisiyatifleri, bir oluşumlar toplamı olmayı sürdürmüş, kendini yeniden üretebilen bir ekosisteme dönüşememiştir.

6.2 Yapısal gerilim mi, konjonktürel kriz mi?

Araştırmanın yönlendirici sorusu şuydu: son yıllarda gözlemlenen çözümler gecici bir kriz döneminin izi midir, yoksa bu örgütlenme biçiminin kendi kuruluş koşullarında tohumlanan yapısal bir gerilimin dışavurumu mudur? Saha verisi, soruyu ikili bir tercih olarak yanıtlamaya izin vermemekte; ancak ikisi arasındaki ilişkiyi tanımlamaya imkân vermektedir.

Konjonktürel koşulların ağırlığı tartışılmazdır. Kronikleşmiş enflasyon, kira artışlarının genel fiyat artışının iki katına ulaşması, pandeminin yüz yüze bir araya gelmeyi kesintiye uğratması ve siyasal iklimin kurumsal korunakları öngörülemez kılması, bu oluşumların hepsini aynı dönemde ve aynı yönde etkilemiştir. Ne var ki analitik olarak belirleyici olan nokta tam da budur: koşullar ortak, sonuçlar değil. Aynı enflasyona, aynı pandemiye ve aynı mevzuata maruz kalan bu oluşumlardan bir bölümü ayakta kalırken, önemli bir bölümü çözüldü. Bu farkı üreten şey maruziyet düzeyi değil, oluşumların taşıdığı örgütsel özelliklerdir. Ayakta kalanlarda tekrar eden üç özellik saptanabilmektedir: bir üst kurum tarafından fiilen sübvansede edilen maliyet yapısı; gönüllü emeği ile kısmi ücretli istihdamı birleştiren melez bir emek modeli; ve yerel birimleri merkezî bir çatıya bağlamak yerine kendi tüzel kişilikleriyle kuran bir çoğalma biçimi. Bu üçü de konjonktürel değil, kuruluş anında verilmiş yapısal tercihlerdir.

Buradan çıkan yanıt şöyle formüle edilebilir: konjonktürel kriz, yapısal gerilimin nedeni değil, açığa çıkaran koşuludur. Çoklu kriz bir stres testi işlevi görmüş; hangi yapısal gerilimlerin taşıyıcı olduğunu, yani yük altında kırılanın hangisi olduğunu görünür kılmıştır. Bu gerilimler iki ayrı düzeyde bulunur. Birinci düzey örgütlenme biçiminin kendi içindedir: gönüllülüğün süresiz sürdürülebilir bir emek rejimi olarak varsayılması, yataylığın kurumsallaştırılmadan uygulanması ve dükkân modelinin siyasal iddiayı taşıyacağını varsayılması. Bu üç varsayım da kuruluş anında makul görünmüş, ancak yük arttığında taşımamıştır. İkinci düzey sistemiktir ve oluşumların denetimi dışındadır: küçük üreticiyi tasfiye eden tarım politikaları, kâr amacı gütmeyen yapıları ticari şirketle eşitleyen kooperatif mevzuatı ve kolektif ekonomik girişimlere kredi kanallarını kapatan finansal sistem. Bir görüşmecinin çabalarını “bir şelaleye karşı kürek çekmek” olarak nitelemesi, bu ikinci düzeyin ölçөгünü yerinde biçimde ifade eder.

İstanbul’un tedarik rejimlerini uzun dönemli bir perspektifle inceleyen Türkkan (2021), kentte gıda sistemini dönüştürmeye çalışan grupların eleştirilerini ağırlıklı olarak devletin yönetişimine yönelttiğini, gıdanın tedarik edildiği politik iktisadi ilişkileri ise doğrudan hedef almadığını ve bu nedenle gıda adaletsizliklerinin kök nedenlerine ulaşmadığını savunur. Bu araştırmanın bulguları bu saptamayı destekler niteliktedir. 2019 yerel seçimlerinin ardından oluşumların gündemi belirgin biçimde büyükşehir belediyesiyle kurulan ilişkiye kaymış; üretici pazarları, kooperatiflere yer tahsis ve kamusal alım olanakları etrafında yürütülen tartışmalar, oluşumlar arası ortaklaşmanın da başlıca zemini hâline gelmiştir. Bu ilişkiden beklenen sonuç büyük ölçüde alınamamıştır. Saha verisi bunu yal-

nızca siyasal konjonktürün daralmasıyla açıklamaya izin vermemektedir: üretici pazarı sürecinde oluşumlar, belediyenin ortak depo ve lojistik önerisini taşıyabilecek ortak bir doğrulama ilkesi, temsil usulü ve emek paylaşımı kuramamış; süreç kendi iç gerilimleri içinde de çözülmüştür (bkz. Kutu 1). Buradan çıkan çıkarım, yerel yönetim ilişkisinin yanlış bir tercih olduğu değildir; izleyen alt bölümde bu ilişkinin kurumsallaştırılması önerilmektedir. Çıkarım şudur: kendi ortak usullerini kurmadan dışsal bir siyasal fırsata bağlanan ortaklaşma, fırsat varken onu değerlendirmekte, fırsat daraldığında ise varlığını korumakta zorlanmaktadır. Tedarik ilişkilerinin kendisini hedef alan bir ortaklaşma zemini, yani ortak alım, ortak lojistik ve ortak depolama, bu bağımlılığı azaltacak tek yönelimdir ve tam da kurulamayan yönelim budur.

İkinci düzeye ilişkin bir ek saptama, görüşmelerdeki öz-değerlendirmenin sertliğini anlaşılır kılmaktadır. Görüşmecilerin kendilerine yönelttiği en ağır eleştiriler, yani bir harekete evrilememek, kooperatifçiliği toplumsallaştıramamak ve gıda sistemini dönüştürememek, sistemik ölçekte tanımlanmış ölçütlerdir. Oysa kısa tedarik zinciri kurmak, alternatif gıda müdahaleleri ölçeğinde bakıldığında ilk ve en mütevazı basamağı oluşturur; üretim ile tüketim arasındaki mesafenin gerçekten kapatılması, kentsel ve kırsal alanların yeniden düzenlenmesini, altyapı yatırımını, planlamayı ve güçlü bir siyasi iradeyi gerektirir. Bu ölçekteki bir dönüşümü tetikleme kapasitesi, tanımı gereği, gönüllü temelli ve mahalle ölçeğindeki bir örgütlenmenin elinde değildir.

Bu gözlem, ölçek itirazının (MacKinnon ve Derickson, 2013) saha karşılığıdır ve bir ölçek uyumsuzluğuna işaret eder: oluşumların üstlendiği normatif yük ile fiilen sahip oldukları müdahale ölçeği arasında kapanmamış bir açıklık vardır. Bu açıklık iki şeyi birden açıklar. Kırılganlığın bir bölümü kaynak yokluğundan değil, aracın taşıyabileceğinden fazla yükü yüklenmesinden doğmaktadır. Bir de şu var: birinci basamak bir müdahale sistemik dönüşüm ölçütüyle değerlendirildiğinde kaçınılmaz olarak yetersiz görüneceği için, fiilen başarılanlar, yani kurulan üretici ilişkileri, sağlanan erişim, mahallede açılan kolektif alan ve afet dönemlerinde gösterilen koordinasyon, kendi aktörleri tarafından bile hafife alınmaktadır. Sistemik dönüşüm gerektiren işlerin gönüllü örgütlenmelere havale edilmesi, bir kapasite sorunu değil, kamu politikası boşluğunun belirtisidir.

Aynı açıklık, farklı bir kurumsal bağlamda örgütlenen Avrupa'daki topluluk destekli tarım ağlarında da adlandırılmaktadır. Bu ağların ortak eğitim materyalleri, esenliğin temel sorununu hedefler ile kapasite arasındaki mesafe olarak tanımlar ve tükenmişliğin, enformel hiyerarşilerin ve çalışanlar ile gönüllüler arasındaki kopuşun bu mesafeden beslendiğini belirtir (URGENCE, 2026a). Ne var ki önerilen çözüm ağırlıklı içe dönüktür: hedeflerin gerçekçi tutulması, zamanın ve iş yükünün dengelenmesi. Bu rapor aynı mesafeyi farklı bir yere yerleştirmektedir. Hedeflerin küçültülmesi oluşumların kurucu iddiasından vazgeçmesi anlamına gelir; mesafenin öbür ucunda ise kamusal sorumluluğun boşluğu durmaktadır. Nitekim aynı materyallerin bir başka bölümü, hareketin tekil çiftliğe destekle sınırlı kalamayacağını fark ederek gıda yardımı fonlarına erişim ve arazi kullanım düzenlemeleri gibi sistemik taleplere yöneldiğini aktarır (URGENCE, 2026b). İstanbul'da bu geçiş 2019 sonrasında büyükşehir belediyesiyle kurulan ilişki üzerin-

den denenmiş, ancak yukarıda tartışıldığı gibi hem siyasal konjonktüre bağlı kaldığı hem de oluşumlar arasında ortak usuller kurulamadığı için kalıcı bir talep örgütlülüğüne dönüşmemiştir.

Bu ikinci düzeydeki koşulların önümüzdeki dönemde nasıl şekilleneceğine ilişkin bir çerçeve, kentsel gıda lojistiği yazınından ödünç alınabilir. Şener ve Tomatis (2024), pandemi sonrası kentsel gıda lojistiği sistemleri için üç olası yörünge tanımlar. Birincisinde büyük ölçekli perakendeciler kentlerin gıda lojistiğini yeniden şekillendirmede belirleyici olur ve en kârlı hatlarda rekabet ederek kentsel, çeper ve kırsal yoksul kesimleri hizmet dışında bırakır. İkincisinde kamu otoriteleri düzenleme yoluyla öncülüğü üstlenir: hızlı teslimatın çevresel maliyetinin vergilendirilmesi, kentsel konsolidasyon merkezlerinin desteklenmesi ve hizmet sağlayıcıların tanımlı ölçütlere bağlı ruhsatlandırılması bu araçlar arasındadır. Üçüncüsünde ise gıda ekosistemi aktörleri bilgi, taşıma varlıkları ve altyapıyı paylaşarak iş birliği kurar. Bu üçlü, bu raporun bulgularının politika düzeyindeki karşılığını çerçevelemek açısından yararlıdır. İstanbul'daki gıda toplulukları ve tüketim kooperatifleri, tanımlı gereği üçüncü yörüngeyi taşıyıcısı olabilecek örgütsel biçimlerdir; ancak bu yörüngeyi kendi kaynaklarıyla kuramamışlardır. Birinci yörüngeyi fiilen baskın hâle geldiği bir konjonktürde, ikinci yörüngeyi, yani kamusal düzenleme ve altyapı yatırımının yokluğu, üçüncü yörüngeyi de olanaksız kılmaktadır. Bu bağıntı, izleyen alt bölümdeki önerilerin niçin ağırlıklı olarak kamu politikası düzeyinde kurulduğunu açıklar.

Bu saptamanın sınırını açıkça belirtmek gerekir, çünkü ölçek uyumsuzluğu bir mazeret mekanizmasına dönüştürülmeye elverişlidir. Gönüllülüğün süresiz sürdürülebilir varsayılması, yataylığın kurumsallaştırılmadan uygulanması, öz sermayenin oluşturulamaması ve ortak lojistiğin kurulamaması ölçekten bağımsız olarak ele alınabilir sorunlardır ve saha verisi bunların bazı oluşumlarda fiilen çözüldüğünü göstermektedir. Kavram, yapısal düzeydeki yükü doğru yere iade etmek için kullanılmalıdır; birinci düzeydeki sorumluluğu askıya almak için değil.

Bu ayrım pratik bir sonuç taşır. Birinci düzeydeki gerilimler örgütsel tercihlerle azaltılabilir niteliktedir ve saha verisi bunun fiilen yapıldığı örnekleri göstermektedir. İkinci düzeydekiler ise örgütsel tercihle giderilemez; politika değişikliği gerektirir. Bu nedenle rapor, çözülmeyi ne yalnızca yönetim başarısızlığına ne de yalnızca dış koşullara bağlayan bir okumadan kaçınır. Yapısal koşullar sonucu belirlemez; olasılık dağılımını değiştirir. Aynı fırtınada bazı yapıların ayakta kalması, fırtınanın hafif olduğunu değil, hangi taşıyıcı öğelerin işe yaradığını gösterir.

6.3 Çıkarımlar ve öneriler

Aşağıdaki çıkarımlar, bulgulardan türetilmiştir ve genel geçer reçeteler olarak değil, İstanbul deneyiminden çıkan ve bağlama göre uyarlanması gereken yönelimler olarak sunulmaktadır. Sıralama, müdahale kapasitesine göre değil, bulgulardaki ağırlığa göre yapılmıştır.

Oluşumlar açısından dört yönelim öne çıkar. Gönüllülük, emek rejiminin tamamı olarak değil yönetim ve denetim işlevi olarak konumlandırılmalıdır; operasyonel sürekliliğin kısmi ücretli istihdamla güvenceye alındığı melez modeller saha verisinde belirgin biçimde daha dayanıklıdır. Bu, gönüllülük ilkesinden vazgeçmek değil, onu taşıyabileceği yere yerleştirmektir. İkinci yönelim bakım mekanizmalarının kurumsallaştırılmasıdır. Tükenmişlik saha verisinde bireysel bir dayanıklılık sorunu olarak değil, kolektif bir bakım rejiminin kurulamaması olarak görünmektedir; arabuluculuk, çatışma çözümü ve iş yükü paylaşımı için önceden tanımlanmış mekanizmalar, kriz anında değil kuruluş anında kurulmalıdır. Üçüncüsü, çoğalmanın yerel birimleri tek bir merkeze bağlayarak değil, her birimin kendi işleyişini ve mümkün olduğunda kendi tüzel kişiliğini kurmasına olanak tanıyarak tasarlanmasıdır; ağ düzeyindeki karşılaştırma, merkeze bağımlı modelin pandemi şoku karşısında tümüyle çözüldüğünü göstermektedir.

Dördüncüsü, çözülmenin erken göstergelerinin izlenmesidir ve bu yönelim doğrudan saha bulgusundan türemektedir. Çözülme çoğu vakada mali tablo bozulmadan önce başladığına göre, mali tablo bir erken uyarı aracı değildir. Saha verisi, kırılmanın çok daha erken okunabileceği bir dizi işaret sunmaktadır: gelir akışının tekleşmesi ve yedek kaynağın oluşturulamaması; toplantı gündeminin ilkesel tartışmalardan operasyonel işlere daralması; aynı kişilerin sürekli aynı işleri üstlenmesi ve rotasyonun fiilen işlememesi; yeni katılımın durması ve grubun yeni gelen için giriş maliyetini yükselten bir arkadaş çevresine dönüşmesi; kurucu kuşak ile faydalanıcı kuşak arasındaki yaş ve aidiyet makasının açılması. Bu işaretler tek başlarına belirleyici değildir; ancak birlikte göründüklerinde, kapanışa aylar hatta yıllar kala müdahale imkânı tanır. Bu izlemenin, örneğin yıllık bir öz-değerlendirme pratiği olarak kurumsallaştırılması teknik değil siyasal bir tercihtir: yapının kendi durumu hakkında dürüst konuşabildiği bir alan açmayı gerektirir. Bu amaçla kullanılabilecek, Avrupa'daki dayanışmacı tarım ağlarının öz-değerlendirme aracından uyarlanan ve saha bulgularıyla genişletilen bir taslak Ek-3'te sunulmaktadır; araç, yanıtların yönetim, gönüllüler ve üyeler gibi gruplarca ayrı ayrı verilip karşılaştırıldığı, yılda bir yapılan ve üç öncelikle sonuçlanan bir oturum olarak tasarlanmıştır (URGENCE, 2026c).

Bulgular, oluşum düzeyi ile yerel yönetim düzeyi arasında ayrıca ele alınması gereken bir ara katmana, oluşumlar arası ağ düzeyine de işaret etmektedir. Ortak lojistik ve depolama bu katmanın en görünür ancak en sermaye yoğun işlevidir ve kurulamamıştır. Aynı katmanın görece düşük maliyetli işlevleri de vardır: ortak ilkelerin ve adın korunması, katılımcı onay sisteminin tekil oluşum yerine ağ düzeyinde yürütülmesi, çatışma ve arabuluculuk desteği için bir akran havuzu, düzenli akran öğrenmesi toplantıları ve kapanan oluşumların birikimini kayda geçiren ortak bir arşiv. Avrupa'daki topluluk destekli tarım ağları bu işlevleri ulusal ve bölgesel ağ örgütleri eliyle yürütmektedir; ortak bir şart çerçevesinde uygulamaları gözden geçiren öz-değerlendirme araçları, destek verenlerin kendi müdahalelerini tartıştığı uygulama analizi grupları ve ağ teşhisini bölgesel gıda politikasıyla ilişkilendiren stratejik planlama bunların örnekleridir (URGENCE, 2026d). Bu örnekler iki şeyi birlikte gösterir. İş birliği altyapı yatırımını beklemeden ilişkisel işlevlerle başlatılabilir; ancak bu işlevler de düzenli koordinasyon emeği gerektirir

ve söz konusu ağlarda bu emek çoğunlukla ücretli personel tarafından karşılanmaktadır. Bu işlevlerin İstanbul'da da kısmen denendiği bilinmektedir. 2019 sonunda on üç oluşum, Kars'ta iki küçük üreticiye yerel tohumdan 1,5 ton mercimek üretirmek için ortak bir alım planlamış ve ürünü ortak bir lojistik ağıyla dağıtmıştır. Kimi kooperatifler ortak üreticilerden birlikte sipariş vermiş, ekim döneminden önce yıllık sipariş hacmini üreticiyle paylaşmış ve üretici veri tabanlarını yeni kurulan girişimlerle paylaşmıştır; ortak depolama ve lojistik altyapısı da aynı dönemde planlanmaktadır (Soysal Al, 2020a, s. 148–149, 177, 180; 2020b). Bu pratiklerin kalıcı bir ağ işlevine dönüşmemesi ve beşinci bölümde aktarılan üst örgütlenme girişiminin görece küçük bir başlangıç bütçesi toplanamadığı için sonuçsuz kalması bu açıdan okunabilir: eksik olan yalnızca kolektif taahhüt değil, koordinasyon emeğini sürekli kılacak bir kaynaktır. Ağ düzeyindeki öneri bu nedenle oluşumların zaten tükenmiş gönüllü emeğine eklenecek yeni bir yük olarak değil, yerel yönetimlerin ve üniversitelerin destekleyebileceği bir koordinasyon işlevi olarak tasarlanmalıdır.

Oluşumlar arası iş birliğinin kurulamaması kimi zaman açık bir rekabet biçiminde de yaşanmıştır. Çalıştayda bir gıda topluluğu temsilcisi, bir kooperatifin faaliyet gösterdiği mahallede başka bir kooperatifin şube açmasını anlamlandıramadığını dile getirmiştir (Çalıştay, 2. oturum). Ağ düzeyindeki ortak ilkeler bu nedenle yalnızca adın ve doğrulama ölçütlerinin korunmasını değil, yeni şube ve oluşumların mekânsal yayılımına ilişkin bir karşılıklı bilgilendirme ve uzlaşma usulünü de kapsayabilir.

Yerel yönetimler açısından bulgular hem bir potansiyeli hem bir uyarıyı içerir. Belediyelerin sağladığı en kritik katkı çoğu kez maddi destek değil, güvenilirliktir: kooperatifin arkasında bir kamu kurumunun görünmesi, kentli tüketici nezdinde güven eşiğini aşmayı kolaylaştırmaktadır. Buna karşılık destek, kişisel ilişkilere ve siyasal konjonktüre bağlı kaldığı sürece kırılmalıdır; doğrulama rejimini aşındıran denetimsiz üretici pazarları gibi, hareketin ilkelerini gözetmeyen uygulamalar desteklediklerini iddia ettikleri yapının altını oyabilmektedir. Bu nedenle önerilen yönelim, desteğin kurumsallaştırılmasıdır: süreli protokollere bağlanmış mekân tahsis, kent lokantaları ve okul yemekhaneleri gibi kamusal alımlarda kooperatiflerden tedarik için tanımlı bir kota ve ortak lojistik ile depolama altyapısının kamusal bir hizmet olarak kurulması. Bu üçüncü öneri özellikle önemlidir, çünkü saha verisi ortak lojistiğin oluşumların kendi kaynaklarıyla kurulamadığını göstermektedir; kurucu maliyeti üstlenebilecek aktör yerel yönetimdir. Bu öneri, son yıllarda kamu kurumlarının, yerel yönetimlerin ve giderek özel sektörün satın alma gücünü toplumsal fayda ölçütleriyle yönlendirmesini konu edinen sosyal satın alma yaklaşımıyla doğrudan ilişkilidir. Yaklaşımın kooperatifler açısından değeri, desteği hibe ilişkisinden çıkarıp düzenli ve öngörülebilir bir talep akışına dönüştürmesidir: hibe, alıcının takdirine bağlı ve süreli bir aktarımkken; tanımlı bir alım kotası, oluşumun kendi planlamasını yapabildiği bir gelir tabanı yaratır. Bu ayırım, saha verisindeki en yaygın belediye desteği eleştirisine, yani desteğin kişisel ilişkilere ve konjonktüre bağlı kalmasına doğrudan yanıt vermektedir. Destek, tekil oluşumlar yerine yukarıda tanımlanan ağ düzeyindeki koordinasyon işlevine yöneltildiğinde kişisel ilişkilere bağımlılık da azalabilir. Bel-

çika'daki dayanışmacı alım grupları ağının ortak teşhisini bölgesel gıda strateji-siyle ilişkilendirmesi, desteğin bir yerel gıda politikası çerçevesine bağlanmasının bir örneğidir (URGENCE, 2026d).

Bu önerilerin sıralamasına ilişkin bir not gereklidir. Ortak lojistik altyapısı, te-darik menzili uzun kaldığı sürece mevcut maliyeti paylaştırır; menzili kısaltmaz. Menzilin kısalması ise kentin çeperindeki üretim kapasitesinin durumuna bağlıdır ve bu kapasite kendiliğinden zayıflamamış, kentsel dönüşüm süreçleriyle tasfiye edilmiştir (Türkkan, 2020). Yerküre (2020) bu nedenle İstanbul gıda tedariki-nin mümkün olduğunca kent ölçeğinde ve kent çeperinden kısa tedarik sistemiyle sağlanmasını bir dönüşüm hedefi olarak önerir. Bu çerçevede kooperatiflerin çeper ilçelerdeki üreticilerle eşleştirilmesi, ortak lojistik yatırımından önce gelen ve onunla birlikte tasarlanması gereken bir adımdır. Tarımsal üretim ve koopera-tifçilik birimleri bulunan büyükşehir belediyesi, arazi koruma, girdi desteği ve ka-musal alım araçlarını birlikte kullanabilecek konumdadır. Bu önerinin sınırı da açıkça kaydedilmelidir: kent çeperindeki üretim potansiyelinin bugünkü ölçeği, ürün çeşitliliği ve agroekolojik niteliği bu araştırma kapsamında incelenmemiştir.

Bu üçüncü önerinin hem uluslararası bir emsali hem de İstanbul'da hâlihazırda var olan bir kurumsal zemini bulunmaktadır. Şener ve Tomatis (2024), pandemi döneminde bazı kentlerin mevcut kamusal gıda altyapısını yeni aktörlere açtığını; Roma'da toptancı halin e-ticaret perakendecilerini ve doğrudan üreticiden tedarik yapan kentli gıda topluluklarını kapsayacak biçimde genişletildiğini kaydeder. Aynı çalışma İstanbul'a ilişkin iki gözlem daha sunar: kentin toptancı halleri ilk ulusal kapanma sırasında yalnızca bir gün kapatılmış ve pandemi boyunca açık tutulmuştur; büyükşehir belediyesi ise tohum, fide ve gübre gibi girdilerle desteklediği yerel üreticilerden gıda satın alarak kırılğan hanelere yönelik gıda yardı-mını genişletmiştir. İkinci örnek, kamusal alımın üretici desteğiyle birlikte tasarlanabildiği bir düzeneğe işaret etmesi bakımından doğrudan bu raporun öneri-siyle örtüşmektedir. İstanbul'da halihazırda bulunan bu iki kamusal altyapı, yani toptancı haller ile belediye alım mekanizmaları, bu raporun saptadığı ortak lojis-tik boşluğunu kapatabilecek kurumsal zemini fiilen taşımaktadır. Eksik olan alt-yapının kendisi değil, kooperatiflerin bu altyapıya tanımlı, süreli ve siyasal kon-jonktürden görece bağımsız biçimde eklenmesini sağlayacak düzenlemedir.

Buna karşılık, dijital kanalın tek başına bir dirençlilik stratejisi olarak tasarlan-masına ilişkin bir uyarı da aynı kaynaktan çıkarılabilir. Pandemi döneminde gele-neksel perakendeyi çevrimiçi pazara bağlamak üzere kurulan kimi düzeneklerin, örneğin Roma'daki Daje uygulaması ile Paris Belediyesi'nin "Acheter à Paris" hiz-metinin, acil durum yanıtları olarak tasarlandıkları için kriz sona erdiğinde kade-meli olarak sönümlendiği; hızlı teslimat alanındaki girişimlerin önemli bir bölü-münün ise kârlı ve dayanıklı bir iş modeli kuramadığı kaydedilmektedir (Şener ve Tomatis, 2024). Kooperatifler açısından buradan çıkan çıkarım, çevrimiçi satışın bir kurtarma aracı değil, ancak sürdürülebilir bir emek ve maliyet yapısıyla bir-likte anlamlı olan bir kanal olduğudur; saha verisi de aynı yönü göstermektedir (Görüşme 03; Görüşme 23).

Merkezî politika düzeyinde iki düzenleme öne çıkar. Bunların ilki, kooperatif mevzuatının kâr amacı gütmeyen tüketim kooperatiflerini ticari şirketten ayıran

bir statüyle tanımlamasıdır; mevcut çerçevede yönetim kurulu üyelerinin taşıdığı kişisel cezai sorumluluk, sorumluluk almaya istekli kişi sayısını doğrudan azaltmakta ve yönetim kademesini daraltmaktadır. Diğer, kolektif ekonomik girişimlerin finansal sisteme erişiminin sağlanmasıdır; işletme sermayesi ve kredi kanallarına erişemeyen bir yapının enflasyonist bir ortamda ayakta kalması, örgütsel becerinin çözebileceği bir sorun değildir.

Son olarak, en zor çıkarımı açıkça kaydetmek gerekir. Bu oluşumların kapsayıcılık iddiası ile fiilî erişim kapasiteleri arasında kapanmamış bir açıklık vardır ve bu açıklık ahlaki bir eksiklikten değil, yapısal bir kısıttan doğar: agroekolojik üretimin maliyeti ile kent yoksulluğunun alım gücü arasındaki fark, yalnızca aracıyı ortadan kaldırarak kapatılabilecek bir farktan büyüktür. Bu farkın kapatılması, kooperatiflerin daha iyi yönetilmesiyle değil, gıdaya erişimin bir sosyal politika alanı olarak tanımlanmasıyla mümkündür. Kooperatifler bu politikanın taşıyıcısı olabilir; ancak yerine geçemez. Rapor bu tespiti bir yenilgi kabulü olarak değil, hareketin kendi sınırlarını doğru yerde çizmesine yönelik bir öneri olarak sunar.

■ ÇIKARIMLAR

Oluşum düzeyi

- Gönüllülüğü emek rejiminin tamamı değil yönetim ve denetim işlevi olarak konumlandırmak; operasyonel sürekliliği kısmi ücretli istihdamla güvenceye almak.
- Bakım ve arabuluculuk mekanizmalarını kriz anında değil kuruluş anında kurmak.
- Çoğalmayı merkezileşme yoluyla değil, her yerel birimi kendi tüzel kişiliğiyle kurarak tasarlamak.
- Çözülmenin erken göstergelerini —gelir akışının tekleşmesi, gündemin operasyonel işlere daralması, rotasyonun işlememesi, yeni katılımın durması, kuşak makasının açılması— düzenli olarak izlemek.
- Yeni gelenler için karşılama, ayrılanlar için çıkış görüşmesi rutinleri kurmak ve göstergeleri yıllık, katılımcı bir öz-değerlendirmeye izlemek (Ek-3).
- Faaliyetin askıya alınması ya da kapanış için arşivi, üretici listesi ve ölçütlerin devrini ve kapanış metnini kapsayan bir protokol hazırlamak.

Ağ düzeyi

- Ortak ilkeleri yazılı bir şarta bağlamak ve adın kullanımını korumak.
- Katılımcı onay sistemini ağ düzeyinde yürütmek.
- Arabuluculuk için bir akran havuzu ve düzenli akran öğrenmesi oturumları oluşturmak.
- Envanteri ve kapanan oluşumların birikimini ortak bir arşivde sürdürmek.
- Ortak lojistiği ilişkisel işlevlerin ardından aşamalı bir planla ele almak ve koordinasyon emeğinin nasıl finanse edileceğini açıkça tartışmak.
- Yeni şube ve oluşumların mekânsal yayılımında karşılıklı bilgilendirme ve uzlaşma usulü tanımlamak.

Yerel yönetimler

- Desteği kişisel ilişkiden çıkarıp süreli protokollere bağlamak.
- Kent lokantası ve okul yemekhanesi gibi kamusal alımlarda kooperatiflerden tedarik için tanımlı kota oluşturmak.
- Ortak lojistik ve depolama altyapısını kamusal hizmet olarak kurmak.
- Desteği tekil oluşumlardan çok ağ koordinasyonuna yöneltmek.
- Üretici pazarlarında ağın katılımcı onay ölçütlerini tanımak ve pazar ilkelerinin uygulanmasını denetlemek.

Merkezî politika

- Kâr amacı gütmeyen tüketim kooperatiflerini ticari şirketten ayıran bir statü tanımlamak ve yönetim kurulu üyelerinin kişisel cezai sorumluluğunu buna göre yeniden düzenlemek.
- Kolektif ekonomik girişimlerin işletme sermayesi ve kredi kanallarına erişimini sağlamak.

Araştırmacılar

- Dağılma süreçlerini ve üretici tarafını çalışma nesnesi olarak ele almak; üye ve kullanıcı profiline ilişkin nicel veri üretmek; kapanan oluşumların birikiminin nereye gittiğini boylamsal olarak izlemek.
- Tüketici ve üretici tarafını bağımsız bir çalışma nesnesi olarak ele almak: bu ağlarla bir kez ya da düzenli alışveriş ilişkisi kurmuş, ancak bu ilişkiyi ortaklığa, gönüllülüğe ya da sorumluluk almaya dönüştürmemiş kişilerin bunu neden tercih etmediğini araştırmak.
- Ek-3'teki öz-değerlendirme aracını oluşumlarla birlikte sınamak; üç eksenli çerçeveyi saha verisiyle karşılaştırmalı olarak test etmek; katılımın toplumsal cinsiyet boyutunu incelemek.

6.4 Araştırmanın sınırlılıkları ve gelecek araştırmalar için öneriler

Araştırmanın yöntemsel özgünlüğü ile sınırlılıkları büyük ölçüde aynı tercihlerden doğar; ikisini birlikte tartışmak bu nedenle zorunludur. Tasarımın ilk ayırt edici yanı, literatürde saptanan boşluğa doğrudan yanıt verecek biçimde, faaliyetini sonlandırmış oluşumların örneklerin kurucu bir bileşeni olarak kurgulanmasıdır. Kent ölçeğinde bir envanterin derinlemesine görüşmelerle birleştirilmesi ikinci bir fark yaratmıştır; bu birleşim, biçime göre süreklilik farkı ve ağ düzeyinde farklılaşan yörüngeler gibi, tekil vaka anlatılarının ötesine geçen oran karşılaştırmalarını mümkün kılmıştır. Kapanış metinlerinin birincil kaynak olarak kullanılması ise üçüncü tercihtir; bu metinler, başarısızlığın aktörlerin kendi diliyle nasıl çerçevelendiğini gösterdiği için araştırmacı yorumuna karşı bir denge işlevi görmüştür.

Araştırmacıların hareketin içinden gelmesi sahaya erişimi ve güven ilişkisini mümkün kılmış; buna karşılık analitik mesafenin sürekli gözetilmesini gerektirmiştir. Bu konumlanışın alandaki karşılığı çalıştayda doğrudan sınanmıştır. Bir kooperatif temsilcisi, araştırma sunumunu belirli bir yorumu savunmakla eleştirmiş; hareketin parçası olmayan araştırmacılarla çalışmama yönünde bir tutum benimsediklerini belirtmiş ve alanın akademik üretim için kullanılmasına ilişkin bir rahatsızlığı dile getirmiştir. Aynı konuşmacı, tartışmanın başarı ve başarısızlık ekseninde değil “örgütlenmenin neresindeyiz” sorusu üzerinden kurulmasını önermiştir (Çalıştay, 2. oturum). Bu itiraz, raporun kendi çerçevesine yöneltilmiş olması bakımından kaydedilmeyi hak etmektedir: alanın araştırmadan ne beklediği ile araştırmanın ürettiği çerçeve arasındaki mesafe, bulguların alana geri döndürülme biçimi üzerinde ayrıca düşünmeyi gerektirmektedir.

Bu itirazın taşıdığı “örgütlenmenin neresindeyiz” sorusu, özünde bir öz-teşhis talebidir. Bulguların alana bir yargı olarak değil, oluşumların kendi teşhis sürecine bir girdi olarak dönmesi için uygulayıcı ağların geliştirdiği biçimlerden yararlanılabilir: katılımcıların ayrı gruplar hâlinde yanıtladığı ve anlaşmazlıkların puanlardan daha değerli sayıldığı yıllık öz-değerlendirmeler (URGENCE, 2026c) ya da sorun sahibinin, çözüm önerileri tartışılırken yalnızca dinlediği, zaman sınırlı akran danışmanlığı oturumları (URGENCE, 2026d). Ek-3'teki taslak araç bu amaçla önerilmektedir.

Bu tercihlerin karşılığında dört sınırlılık kabul edilmelidir. En önemlisi, araştırmanın merkeze aldığı gruba en zor ulaşılmış olmasıdır. Envanterdeki kapanış yıllarının önemli bir bölümü kamuya yapılmış bir duyuruya değil dolaylı kaynaklara dayanmaktadır; sessizce sönümlenen oluşumlar, tam da raporun görünür kılmayı amaçladığı deneyimi taşıyanlardır ve örnekleme en zayıf temsil edilenlerdir. Envanterin kendisi de, durum ve tarih tespitlerinin dolaylı kaynaklara dayandığı ölçüde düzeltmeye açıktır (bkz. 2.2). Dağılma örüntülerine ilişkin bulgular bu nedenle, ulaşılabilir olanların, yani sürece dair bir anlatı kurabilmiş olanların perspektifinden yansımaktadır. İkinci sınırlılık verinin nereden toplandığıyla ilgilidir: görüşmeler ağırlıklı olarak kurucular, yöneticiler ve aktif gönüllülerle, yani örgütleyici perspektifinden yapılmıştır. Sıradan ortakların, düzenli alışveriş eden mahallelinin ve topluluktan ayrılmış kişilerin sesi veride yoktur. Bu, özellikle sınıfsal erişim bulgusunu doğrudan etkiler: kapsayıcılık açıklığına ilişkin tespitler örgütleyicilerin gözlemlerine dayanmakta, üye profiline ilişkin sistematik bir veriye dayanmamaktadır. Üretici tarafının araştırılmamış olması üçüncü sınırlılıktır. Aracısızlık, prefinansman ve alım taahhüdü gibi pratikler bu raporda kentli örgütleyicilerin anlatımından değerlendirilmektedir; küçük üreticinin bu ilişkiyi nasıl deneyimlediği ve bu ilişkinin geçim koşullarında gerçekte ne değiştirdiği araştırılmamıştır. Sonuncusu, çoğu oluşumun tek bir görüşmeciyile temsil edilmesidir; iç çatışma ve dağılma süreçleri çoğunlukla tek bir taraftan aktarılmakta, bu da ilgili bölümlerdeki yorumların temkinle okunmasını gerektirmektedir.

İkinci sınırlılığın bir uzantısı, raporun kendi çözümlemesinde bir asimetri üretmektedir. Alanın en sık dile getirilen özeleştirisini, yani bir harekete evrilmeme saptaması, eksikliği neredeyse tümüyle oluşumların kendi emek ve örgüt-

lenme kapasitesinde arar. Oysa aynı olgunun diğer yarısı, bu ağlarla alışveriş ilişkisi kurmuş ancak bu ilişkiyi ortaklığa, gönüllülüğe ya da sorumluluk almaya dönüştürmemiş çok daha geniş bir kesimdedir. Ürün alınmış, ancak o ürünün parçası olduğu hikâye “satın alınmamıştır”. Bu kesimin neden geri durduğu, hangi koşullarda daha bağlayıcı bir ilişkiye girebileceği ve alternatif gıda ağları yazınının merkezî iddiası olan üretici konumunun sahada gerçekte ne kadar karşılık bulduğu, bu araştırmanın veri tabanının yanıtlamayacağı sorulardır. Rapor bu nedenle katılım eksikliğine ilişkin bulgularını yalnızca örgütleyici tarafından bakılan bir kesitin bulguları olarak sunmaktadır.

Katılımcı geri bildirimleri bu asimetriye üçüncü bir boyut eklemiştir. Bir kooperatif, harekete evrilememe sorununun yalnızca oluşumların emek kapasitesiyle ya da faydalanıcıların geri duruşuyla değil, oluşumlar arasında ortak bir siyasal perspektifin ve sorunları açıkça tartışma iradesinin kurulamamasıyla da ilgili olduğunu vurgulamıştır.

Sınırlılıkların bu dökümünü kapatmadan önce, kaydedilmesi gereken bir denge vardır. Bu araştırma boyunca ölçüt olarak alınan şey oluşumların kendi koydukları büyük hedefler oldu: gıdanın müsterekleştirilmesi, gıda egemenliği, adil ve ekolojik bir tarım-gıda sisteminin kurulması, herkesin sağlıklı gıdaya aracısız ve uygun koşullarda erişebilmesi. Bu ölçüte göre alan iddiasının gerisinde kalmıştır ve rapor bunu saklamamıştır. Ne var ki aynı deneyim, bu hedeflerin hiçbirine tek başına ulaşmadan, kendi dışında ölçülebilir izler bıraktı.

İzler dört alanda toplanabilir. İlki kooperatifçilik alanının kendisidir: mahalle ölçeğinde, gönüllü emeğe dayalı ve siyasal iddia taşıyan bu deneyim, Türkiye’de yeni nesil kooperatifçilik ve sosyal kooperatifçilik tartışmalarına gıda ve mahalle tarafından somut bir katkı sundu; alternatif bir tedarik düzeninin ve farklı bir kooperatif modelinin kurulabildiğini, kâğıt üzerinde değil işleyen örnekler üzerinden gösterdi. Üretici tarafında ikinci bir iz bırakıldı: topluluk destekli tarım ve katılımcı doğrulama pratikleri, birlikte çalışılan üreticilerin bir bölümü için örgütlenmenin ve ürün çeşitlendirmenin somut avantajını görünür kıldı; bazı üreticiler bu süreçte örgütlü üretime geçti, bazıları kendi pazarına erişir hâle geldi. Üçüncü iz tüketici tarafında yaratılan farkındalıktır ve çift yönlü okunmalıdır: gıdanın nereden ve nasıl geldiğine dair oluşan talep, organize perakendenin de yerelliğini öne çıkardığı ürünlere yönelmesine ve bu alana yatırım yapmasına yol açtı (Büke vd., 2021). Bu, alanın etkisinin ölçüsü olduğu kadar, kavramsal çerçevede tanımlanan kooptasyonun da göstergesidir: yaratılan talep, onu yaratan yapılar tarafından değil, ölçek ve sermaye avantajına sahip aktörler tarafından karşılanmıştır. Sonuncusu mahalle ölçeğindedir: kurulan mekânlar, ilişkiler ve karşılaşma alışkanlıkları, gıdanın ötesine geçen başka dayanışma pratiklerine zemin sağladı. 6 Şubat 2023 depremlerinin ardından bu mekânların birkaç gün içinde yardım toplama ve dağıtım merkezine dönüşebilmesi, bu zeminin ne kadar hazır olduğunun kanıtıdır.

Bu dört iz birlikte okunduğunda, alanın ürettiği asıl şeyin bir tedarik sistemi değil bir deneme alanı olduğu görülür. Denemenin sonuçları eşitsizdir; bir bölümü tutmamış, bir bölümü tutmuş ve bir bölümü henüz değerlendirilebilecek olgunlukta değildir. Ancak bir denemenin değeri, yalnızca tuttuğu kısımla ölçül-

mez; nelerin denendiğinin ve hangi koşullarda tutmadığının kayda geçmesiyle de ölçülür.

Çalıştay tartışması, kapanış olgusunun ne ölçüde özgün sayılabileceğine ilişkin üç ayrı itiraz üretti. İtirazların ilki tarihseldir: bir katılımcı, 1980-2000 arasında Türkiye’de üretici ve tüketici kooperatifleri bakımından benzer bir yoğun kuruluş ve kapanış dalgası yaşandığını, dolayısıyla bugünkü tablonun ilk örnek olmadığını belirtmiştir. Bir başka katılımcı aynı noktayı kendi alanından örneklemiş, geçmişte kurulan yirmi yedi meslek temelli tüketim kooperatifinden bugün dördünün kaldığını aktarmıştır. İkincisi karşılaştırmalıdır: dayanışma ekonomileri alanında uluslararası ağlarda yer alan bir katılımcı, benzer zorlanma ve kapanma deneyimlerinin Latin Amerika, Afrika ve Arap ülkelerinde de yaşandığını, ancak henüz yazıya geçirilmediğini söylemiştir. Üçüncüsü kavramsaldır: bir kooperatif temsilcisi, Yunanistan ve İspanya’daki muhataplarının kapanışa bu denli anlam yüklenmesine şaşırıldıklarını, onlar için kooperatifin açılıp kapanmasının olağan bir döngü sayıldığını aktarmıştır (Çalıştay, 1. ve 2. oturum). Bu üç itiraz raporun katkı iddiasını geçersiz kılmaz; iddianın sınırını daha kesin çizer. Raporun özgünlüğü kapanış olgusunun benzersizliğinde değil, kent ölçeğinde bir envanterle birlikte sistematik olarak belgelenmesindedir.

Bu sınırlılıklar, doğrudan bir araştırma gündemi önermektedir. En acil hat, üretici tarafının çalışılmasıdır: alternatif gıda ağlarına ürün veren küçük üreticilerin geçim koşullarında bu ilişkinin ne değiştirdiği, kooperatiflerin kapanmasının üretici tarafında nasıl bir etki bıraktığı ve prefinansman gibi mekanizmaların enflasyonist ortamda üretici açısından ne ifade ettiği, bu raporun yanıtlayamadığı sorulardır. İkinci hat, üye ve kullanıcı profiline sistematik biçimde araştırılmasıdır; sınıfsal erişim boşluğu bu raporda güçlü bir örüntü olarak belirmekte, ancak nicel bir üye araştırmasıyla sınanabilecek bir iddia olarak kalmaktadır. Üçüncü hat, boylamsal takiptir: dağılan oluşumların birikiminin nereye gittiğini izlemek, “tohum saçma” etkisinin gerçekten işleyip işlemediğini gösterecektir; bu rapor bu etkiye dair ipuçları sunmakta, ancak kanıt sunmamaktadır. Dördüncü hat, bu araştırmanın kapsamı dışında kalan ancak envanterde en yüksek süreklilik oranını gösteren yapıların, yani iş yeri ve meslek örgütü temelli klasik tüketim kooperatiflerinin, incelenmesidir; bu geleneğin neden bu kadar uzun ömürlü olduğu, yeni nesil oluşumlar açısından öğretici olabilir. Beşinci hat, türetici konumunun ampirik olarak sınanmasıdır; ikinci hattaki üye araştırmasından farklı olarak burada sorulan şey, kimlerin alışveriş yaptığı değil, alışveriş ilişkisinin hangi koşullarda ortaklığa ya da sorumluluk almaya dönüştüğü, hangi koşullarda dönüşmediğidir. Altıncı hat, alandaki emeğin toplumsal yeniden üretim çerçevesinde incelenmesidir; beşinci bölümde işaret edildiği gibi bu ağlarda yürütülen işin neredeyse tamamı bakım ve yeniden üretim emeği kapsamına girmekte, bu da alanı gıda çalışmaları kadar feminist politik iktisadın da konusu hâline getirmektedir. Yedinci hat, katılımın toplumsal cinsiyet boyutudur: bakım yükünün ve zaman maliyetinin eşitsiz dağılımı, uygulayıcı ağların kendi materyallerinde katılım eşitsizliğinin kaynaklarından biri olarak anılmaktadır (URGENCE, 2026b); bu boyut bu araştırmanın veri tabanında sistematik olarak incelenmemiştir.

Araştırmanın sonraki aşamalarında üç çalışma planlanıyor. Envanter ve haritalama çalışması İstanbul dışına genişletilecek; aynı yöntemle oluşturulacak karşılaştırmalı bir Türkiye haritası, bu raporda saptanan örüntülerin İstanbul'a özgü olup olmadığını sınaıma imkânı verecek ve özellikle metropol dışı kentlerdeki farklı örgütlenme dinamiklerini görünür kılacaktır. Bulgular ayrıca yerel yönetimlere ve politika yapıcılara yönelik ayrı bir politika notuna dönüştürülecek ve belediyelerle doğrudan bir çalışma yürütülecektir; yukarıda sıralanan yönelimlerin, özellikle kamusal alım ve ortak lojistik altyapısına ilişkin olanların uygulanabilirliği ancak bu tür bir etkileşimle sınanabilir. Raporun analitik çekirdeği ise hakemli bir akademik yayına dönüştürülecektir; dağılma süreçlerinin sistematik çözümlenmesi ve ağ düzeyindeki karşılaştırma, uluslararası alan yazınındaki başarı yanlılığına doğrudan yanıt veren bir katkı sunmaktadır.

Son bir söz, raporun baştan beri koruduğu konuma ilişkindir. Bu metin, kapanan kooperatiflerin hikâyesini bir başarısızlık dökümü olarak yazmadı; çünkü sahada karşılaşılan şey bir başarısızlık dökümü değildi. Karşılaşılan şey, son derece zorlu koşullarda kurulmuş, önemli bir birikim üretmiş ve bu birikimin bir bölümünü kendi emeğiyle kayda geçirmiş, ancak önemli bir bölümünü, özellikle sessizce kapanan oluşumlarda, kayıt dışı bırakmış bir örgütlenme deneyimiydi. Bu deneyimin, oluşumların kendi arşivleriyle birlikte okunarak bir araya getirilmesi, raporun analitik katkısının yanında duran ikinci bir katkısıdır ve zamana karşı bir iştir: her sessiz kapanışla birlikte, nasıl yapıldığına dair bilgi de kaybolmaktadır. İyi ve adil gıdaya erişim ihtiyacı yakıcılığını sürdürdükçe, bu ihtiyacı piyasa dışı yollarla karşılamaya çalışan örgütlenmelerin ne öğrendiğini bilmek, yeniden denemek isteyenler için bir başlangıç noktası olacaktır; toprak yeniden uygun olduğunda, yeniden denemek isteyenlerin sıfırdan başlamak zorunda kalmaması için. Bu raporun en mütevazı ve en kalıcı iddiası budur.

Kaynakça

- Ajates, R. (2021). Reducing the risk of co-optation in alternative food networks: Multi-stakeholder cooperatives, social capital, and third spaces of cooperation. *Sustainability*, 13(20), 11219. <https://doi.org/10.3390/su132011219>
- Alaboz, M. ve Yıldız Sarı, S. E. (Ed.). (2017). Gıda Toplulukları Çalıştayı sonuç raporu (Yeryüzü Derneği Yayınları No. 6). Yeryüzü Derneği.
- Atalan-Helicke, N. ve Abiral, B. (2021). Alternative food distribution networks, resilience, and urban food security in Turkey during the COVID-19 pandemic. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 10(2), 89–104.
- Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği. (t.y.). Gıda toplulukları. <https://gidatopluluklari.org/>
- Béné, C., Newsham, A., Davies, M., Ulrichs, M. ve Godfrey-Wood, R. (2014). Review article: Resilience, poverty and development. *Journal of International Development*, 26(5), 598–623. <https://doi.org/10.1002/jid.2992>
- Beşiktaş Kooperatifi. (2022). Beşiktaş Kooperatifi kapanıyor [Kapanış metni]. Instagram hesabı: @besiktaskoop, Yayın tarihi: 12 Aralık 2023.
- Büke, A., Doğan, O. ve Tatari, M. F. (2021). COVID-19 salgını ve gıda tedariki: İstanbul yaş sebze-meyve tedarik sistemlerinden gözlemler. *MADjournal*, (3), 32–55.
- Büke, A., Tatari, M. F. ve Doğan, O. (2023). COVID-19 and the neoliberal resilience of food provision in Istanbul: Non-regulation and agility in the fruit and vegetable wholesale markets. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 29(2), 83–103. <https://doi.org/10.48416/ijisaf.v29i2.531>
- Cornforth, C. (1995). Patterns of cooperative management: Beyond the degeneration thesis. *Economic and Industrial Democracy*, 16(4), 487–523. <https://doi.org/10.1177/0143831X95164002>
- Demircan Yıldırım, P. (2024). Dayanışma ekonomilerinde topluluk destekli tarım: İlham verici bir model. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 510–527. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1416949>
- Demirkol Colosio, E. ve Colosio, V. (2024). Grassroots food initiatives at the rural-urban interface: Potential and constraints in Ankara. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 30(1), 111–126. <https://doi.org/10.48416/ijisaf.v30i1.564>
- EkoHarita. (t.y.). EkoHarita: Dünya varmış! Ekoloji temelli iletişim, bilgi ve dayanışma ağı. <https://www.ekoharita.org/>
- EkoHarita. (2018). Yeryüzü Derneği gıda toplulukları. <https://www.ekoharita.org/project/yeryuzu-dernegi-topluluk-destekli-tarim-projesi/>
- EkoTopluluk. (t.y.). EkoTopluluk [Çevrimiçi platform]. EkoHarita. <https://ekotopluluk.org/>
- Ertekin, A. ve Yıldızcan, C. (2023). Krize karşı alternatifler: Pandemi sonrasında tarım-gıda alanındaki topluluk-temelli dayanışma pratikleri. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 21(82), 148–172.
- Espelt, R., Peña-López, I. ve Rodríguez, E. (2018). ¿Economía alternativa o tecnopolítica? Activismo desde el consumo cooperativo de productos agroecológicos. *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, (93), 293–318. <https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.93.9460>
- García, F. ve Lambert, R. (2025). Building community food resilience: Tracing socio-technical infrastructures of ollas comunes in Chile's food deserts. *Urban Planning*, 10, Makale 10583. <https://doi.org/10.17645/up.10583>
- Gori, F. ve Castellini, A. (2023). Alternative food networks and short food supply chains: A systematic literature review based on a case study approach. *Sustainability*, 15(10), 8140. <https://doi.org/10.3390/su15108140>
- Hazar, D. ve Alpaykut Bayrak, S. S. (2018). Tarımsal gıda sistemlerinin dönüşümü? İzmir'de alternatif tarımsal gıda girişimlerinin keşfi. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, (3), 104–106. <https://doi.org/10.32325/iaad.2018.13>
- Kadıköy Kooperatifi. (2024). Kooperatifimizi kapatıyoruz ama biliyoruz ki hikâyemiz burada bitmiyor [Kapanış notu]. Instagram hesabı: @kadikoykooperatifi, Yayın tarihi: 27 Mayıs 2025.
- Kadimbeyoğlu, Z. ve Konya, N. (2017). Alternative food initiatives in Turkey. F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel (Ed.), *Neoliberal Turkey and its discontents: Economic policy and the environment under Erdoğan* içinde (ss. 207–230). I. B. Tauris.

- Kahiluoto, H. (2020). Food systems for resilient futures. *Food Security*, 12(4), 853–857. <https://doi.org/10.1007/s12571-020-01070-7>
- Kalav Köken, A. (2022). Gıda rejimlerinin dönüşümü ve değişimin dinamikleri: Türkiye’de alternatif gıda ağları üzerine bir çalışma [Yayımlanmamış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaya Ayalp, E. (2016). Agro food system transitions? Exploring alternative agro food initiatives in İzmir, Turkey [Yayımlanmamış doktora tezi]. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Karakaya Ayalp, E. (2021). Alternatif gıda ağları ve Türkiye’de yurttaş temelli gıda inisiyatifleri. *İdealkent*, 12(33), 965–1005. <https://doi.org/10.31198/idealkent.976618>
- Kocagöz, U. (2017, 11 Aralık). “Gıda sistemini biz değiştireceğiz”: 2. Gıda Toplulukları Çalıştayı üzerine. *Yeşil Gazete*. <https://yesilgazete.org/blog/2017/12/11/gida-sistemini-biz-degistirecegiz-2-gida-topluluklari-calistayi-uzerine-umut-kocagoz/>
- Kocagöz, U. (2020). Demokratik yurttaşlık bağlamında gıda inisiyatifleri. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, (8), 6–30. <https://doi.org/10.32325/iaad.2020.15>
- Kondo, C., Zollet, S., Kobayashi, M. ve Yamamoto, N. (2024). Fifty years of teikei: The evolution of the movement’s ten principles and its impact on alternative food initiatives in Japan. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 8, Makale 1368253. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2024.1368253>
- Koşuyolu Kooperatifi. (2022). Koşuyolu Kooperatifi dükkân deneyimi ve dersler [Kapanış notu]. Facebook hesabı: @kosuyolukoop, Yayın tarihi: 11 Aralık 2022.
- Lizarralde, G., Latorre, S., Clavijo, N., Herazo, B., Pérez, M., Gould, K., Paredes, M., Monsalve, E., Ordoñez, N., Burdiles, R., Araneda, C., Bornstein, L., Dueñez, R., López-Valencia, A. P., López-Bernal, O., Olivera, A., Martinez, P. T. ve Artze, G. (2025). The spaces in between: An actor network analysis of alternative food systems in Latin America and the Caribbean. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 9, Makale 1460343. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2025.1460343>
- MacKinnon, D. ve Derickson, K. D. (2013). From resilience to resourcefulness: A critique of resilience policy and activism. *Progress in Human Geography*, 37(2), 253–270. <https://doi.org/10.1177/0309132512454775>
- Maysels, R., Figueroa Casas, A., Otero Sarmiento, J. D. ve Zuñiga Meneses, S. M. (2023). Conceptualization of alternative food networks in Latin America: A case study of a local food system in Southwestern Colombia. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 7, Makale 1216116. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1216116>
- Motta, R. (2021). Social movements as agents of change: Fighting intersectional food inequalities, building food as webs of life. *The Sociological Review*, 69(3), 603–625. <https://doi.org/10.1177/00380261211009061>
- Oba, B. ve Özsoy, Z. (2020). Unifying nature of food: Consumer-initiated cooperatives in Istanbul. *Society and Business Review*, 15(4), 349–372. <https://doi.org/10.1108/SBR-07-2019-0100>
- Oba, B. ve Özsoy, Z. (2024). Türkiye’de gıdanın ekonomi politiği: Başka bir gıda sistemi mümkün mü? *Alternatif Politika*, 16(3), 471–503. <https://doi.org/10.53376/ap.2024.17>
- Öz, Ö. ve Aksoy, Z. (2019). Challenges of building alternatives: The experience of a consumer food co-operative in Istanbul. *Food, Culture & Society*, 22(3), 299–315. <https://doi.org/10.1080/15528014.2019.1596529>
- Öz, Ö. ve Aksoy, Z. (2024). Food co-operatives in Turkey: Building alternative food networks. Routledge.
- Özden, F. (2019). İzmir’de gıda grupları ve topluluk destekli tarım. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, (5), 93–97. <https://doi.org/10.32325/iaad.2019.7>
- Özden, F. (2020). Gıda etiği bağlamında topluluk destekli tarım modeli üzerine bir inceleme. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 7(3), 84–98.
- Pant, L. P., Wasti, S. P., Nikolaou, C. K., Pradhan, P., Hurst, G. ve Bhattarai, K. K. (2025). A global scoping review of alternative food movements calls for food justice and justice beyond individual humans. *Global Food Security*, 46, Makale 100877.
- Papadimitropoulos, V. ve Malamidis, H. (2023). Prefiguring the counter-hegemony of open cooperativism: The case of Open Food Network. *Journal of Rural Studies*, 101, Makale 103067.
- Poças Ribeiro, A., Harmsen, R., Feola, G., Rosales Carréon, J. ve Worrell, E. (2021). Organising alternative food networks (AFNs): Challenges and facilitating conditions of different AFN types in three EU countries. *Sociologia Ruralis*, 61(2), 491–517. <https://doi.org/10.1111/soru.12331>
- Qi, M. (2024). Beyond social embeddedness: Probing the power relations of alternative food networks in China. *Agriculture and Human Values*, 41, 701–713. <https://doi.org/10.1007/s10460-023-10510-x>

- Soysal Al, İ. (2020a). The nascent march of “new-generation” food initiatives in the emerging struggle for food sovereignty in Turkey [Yayımlanmamış doktora tezi]. Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve İnsani Bilimler Enstitüsü. <https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/TEZ/id/28291/rec/1>
- Soysal Al, İ. (2020b). The promising momentum and collective practices of the recently expanding network of consumer-led ecological food initiatives in Turkey. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 129–162. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0046>
- Soysal Al, İ. (2024). Yeni nesil kooperatiflerin alternatif kamusal alan açma ve gıda egemenliği ideallerinin keşişiminde son yıllardaki seyri: Kadıköy Kooperatifi örneği. *Alternatif Politika*, 16(3), 504–539. <https://doi.org/10.53376/ap.2024.18>
- Steinman, J. (2020). Consumer food co-ops in the age of grocery giants. *The American Journal of Economics and Sociology*, 79(3), 833–875. <https://doi.org/10.1111/ajes.12338>
- Storey, J., Basterretxea, I. ve Salaman, G. (2014). Managing and resisting “degeneration” in employee-owned businesses: A comparative study of two large retailers in Spain and the UK. *Organization*, 21(5), 626–644.
- Stotten, R., Brunner, A.-M., Faltmann, N. K., Fröning, P., Pixová, M. ve Plank, C. (2025). Values of “alternative food initiatives” as expressions of “embeddedness”: A comparative analysis in different national contexts. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 31(2), 167–204. <https://doi.org/10.48416/ijsaf.v31i2.677>
- Şener, B. Ş. ve Tomatis, F. (2024). Building resilience in urban food logistics systems (Directions in Investment No. 10). Gıda ve Tarım Örgütü (FAO). <https://doi.org/10.4060/cd1904en>
- Türkkan, C. (2020). Feeding the global city: Urban transformation and urban food supply chain in 21st-century Istanbul. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 13(1), 13–37. <https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1515785>
- Türkkan, C. (2021). *Feeding Istanbul: The political economy of urban provisioning*. Brill.
- URGENCEI. (2026a). Best practice guide. ViVid – Learning, coaching and training towards the 3 Vs of citizen food networks: Viability, Visibility and LiVeability (Erasmus+ Proje No. 2023-1-FR01-KA220-ADU-000165801). <https://hub.urgenci.net/vivid-self-assessment-toolkit/>
- URGENCEI. (2026b). Liveability in the networks supporting agriculture [Eğitim el kitabı]. ViVid – Learning, coaching and training towards the 3 Vs of citizen food networks: Viability, Visibility and LiVeability (Erasmus+ Proje No. 2023-1-FR01-KA220-ADU-000165801). <https://hub.urgenci.net/vivid-landing-page-2/>
- URGENCEI. (2026c). Self-assessment survey: A tool for CSA and LSPA networks to look at their own viability, visibility and liveability. ViVid – Learning, coaching and training towards the 3 Vs of citizen food networks: Viability, Visibility and LiVeability (Erasmus+ Proje No. 2023-1-FR01-KA220-ADU-000165801). <https://hub.urgenci.net/vivid-self-assessment-toolkit/>
- URGENCEI. (2026d). Training module handbook: Viability of CSA networks and LSPA [Eğitim el kitabı]. ViVid – Learning, coaching and training towards the 3 Vs of citizen food networks: Viability, Visibility and LiVeability (Erasmus+ Proje No. 2023-1-FR01-KA220-ADU-000165801). <https://hub.urgenci.net/vivid-landing-page-2/>
- Varli, C. G. ve Maffei, S. (2025). Resilient by design: The dissolution of alternative food networks. R. Mahamuni ve P. Onkar (Ed.), *ServDes 2025: Empowering diversity, nurturing lasting impact içinde* (6–10 Ekim 2025, Haydarabad, Hindistan). <https://doi.org/10.21606/servdes2025.42>
- Wahn, I.-L. (2023). The moralities of consumption and interactions among consumer cooperatives in East Asia. *Journal of Rural Studies*, 100, Makale 103018.
- Walker, B., Holling, C. S., Carpenter, S. R. ve Kinzig, A. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social–ecological systems. *Ecology and Society*, 9(2), 5. <https://doi.org/10.5751/ES-00650-090205>
- Wu, M. ve Zhang, Q. F. (2025). Producer-oriented and consumer-oriented alternative food networks and rural revitalization in China: Distinct trajectories and variegated impacts. *Habitat International*, 156, Makale 103289.
- Yalçın, A. Z. (2022). Yerel kalkınma bağlamında kooperatifler ve belediye etkileşimi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1–20.
- Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi. (2019). Türkiye’nin gıda ve tarım sistemi, İstanbul’un gıda tedarik zinciri: Eğilimler, sorunlar ve alternatifler. Greenpeace Akdeniz.
- Yerküre Yerel Çalışmalar Kooperatifi. (2020). İstanbul nasıl beslenir?: Üretici pazarları odağında alternatifler ve olanaklar. Greenpeace Akdeniz.
- Yeryüzü Derneği. (2020). 4. Gıda Toplulukları ve Kooperatifleri Çalıştay raporu. Yeryüzü Derneği.

- Yıldırım, U. D. (2023). Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye'de değişen kentsel gıda sistemleri ve kooperatifler. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 588-615.
- Zakharov, K. ve Maciejczak, M. (2018). Consumer food cooperatives as complex adaptive networks: The case of five cooperatives from Poland. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 20(3), 184-189. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.1515>
- Zhong, S., Hughes, A., Crang, M., Zeng, G. ve Hocknell, S. (2022). Fragmentary embeddedness: Challenges for alternative food networks in Guangzhou, China. *Journal of Rural Studies*, 95, 382-390.
- Zitcer, A. (2015). Food co-ops and the paradox of exclusivity. *Antipode*, 47(3), 812-828. <https://doi.org/10.1111/anti.12129>

Ek

Ekler

- Ek-1 Görüşme Rehberi
- Ek-2 Görüşmeci Listesi ve Envanter
- Ek-3 Oluşumlar İçin Öz-değerlendirme ve Erken Uyarı Aracı (Taslak)



Ek-1 Görüşme Rehberi

Rehberin yapısı ve kullanımı

Bu rehber, araştırma kapsamında yürütülen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmelerde kullanılmıştır. Soru sırası bağlayıcı değildir; görüşmenin akışına göre sıralama değiştirilmiş, görüşmecinin kendiliğinden değindiği başlıklar tekrar sorulmamış, açılan yeni izler takip edilmiştir. Metinde köşeli parantez içinde verilen **[oluşum]** ifadesi, her görüşmede ilgili topluluk ya da kooperatifin adıyla değiştirilmiştir.

Rehber **senaryo temelli** bir yapı izler. A ve B bölümlerindeki sorular tüm görüşmelerde ortaktır. Beşinci soru (oluşumun bugünkü durumu) görüşmenin izleyeceği kolu belirler: faaliyetini sürdüren oluşumlarda C bölümü, faaliyeti sonlanmış ya da askıya alınmış oluşumlarda D bölümü uygulanmıştır. E bölümü yeniden tüm görüşmelerde ortaktır. Bu tasarım, farklı yörüngelerdeki oluşumların deneyimlerini kendi özgüllüğü içinde kaydederken, alan geneline ve dirençlilik koşullarına ilişkin değerlendirmeleri karşılaştırılabilir tutmayı amaçlar.

Görüşmelerin bir bölümünde her iki kol da kısmen kullanılmıştır. Bu, özellikle dükkânını kapatmakla birlikte başka bir modelle faaliyetini sürdüren, faaliyetini askıya alan ya da kuruluş aşamasında dağılan oluşumlarda söz konusu olmuştur; söz konusu vakalarda D bölümü sorularının bir kısmı, sonlanan faaliyet biçimine uyarlanarak sorulmuştur.

İtalik yazılmış ifadeler, görüşmecinin yanıtı kısa ya da genel kaldığında kullanılan yönlendirmelerdir; her görüşmede sorulmamıştır.

A. Görüşmecinin profili ve gıdayla kurduğu ilişki

1. Bana biraz kendinizden bahsedebilir misiniz? (Yaş, meslek, öğrenim durumu.)
2. Nerede büyüdünüz?
- 2a. Sizin ya da ailenizin geçmişte veya bugün kırsalla bir bağı var mı?
- 2b. Tarımsal üretimle ya da gıda üretimiyle ilgili bir deneyiminiz oldu mu?

B. Oluşumla tanışma ve kuruluş bağlamı

3. [oluşum] kaç yılında kuruldu? Sizin [oluşum] ile yolunuz nasıl, nerede keşşti?
4. (Kuruluştan itibaren yer alan görüşmecilere) [oluşum] nasıl bir ortamda, hangi ihtiyaca cevaben ve kimler tarafından kuruldu?
5. [oluşum]'un bugünkü durumu nedir?

Bu soru, görüşmenin C ya da D kolundan hangisiyle devam edeceğini belirler.

C. Faaliyetini sürdüren oluşumlar

6. (Kuruluş amacına referansla) Bugün [oluşum]'un amacı nedir? Nasıl bir işleve sahip, nasıl bir değer üretiyor?

7. [oluşum]'un gelişiminde dönüm noktaları oldu mu? Geriye dönüp baktığınızda, oluşumun yaşam döngüsü için bir dönemselleştirme yapabilir misiniz?

8. [oluşum]'u hangi açılardan başarılı, hangi açılardan başarısız buluyorsunuz?

Sonda: Bu değerlendirmeyi hangi ölçüte göre yapıyorsunuz? “Başarı” bu bağlamda sizin için ne anlama geliyor?

9. Son dönemde oluşumu en çok zorlayan ne ya da neler oldu?

10. Bu zorluğu aşmak için neler yapıldı, neler yapılabilirdi? Bu çözüm ya da strateji nasıl geliştirildi?

Sonda: Karar nasıl alındı? Kimler dâhil oldu? Başka hangi seçenekler tartışıldı?

11. Geliştirilen çözümün hangi noktada yetersiz ya da sonuçsuz kaldığını düşünüyorsunuz?

12. Sizce ne daha iyi yapılabilirdi?

D. Faaliyeti sonlanmış ya da askıya alınmış oluşumlar

13. [oluşum]'un kapanma süreci nasıl gelişti? Bu noktaya nasıl gelindi? Kapanma kararı nasıl alındı?

Sonda: Karar hangi zeminde ve kimlerin katılımıyla alındı? Faaliyetin fiilen durduğu tarih ile kararın alındığı tarih arasında bir fark var mı?

14. [oluşum]'un devam edebilmesi için ne gerekiyordu? Süreçte neler farklı yapılabilirdi? Kapanmanın önüne ne geçebilirdi?

15. Başka bir alternatif gıda oluşumuna ortak ya da üye olmayı düşünüyor musunuz? Böyle bir yapının içinde yer alacağınızı öngörüyor musunuz?

16. Yeni bir örgütlenmeye önceki deneyiminizden neleri taşırsınız? Yeni bir yapıda neyi farklı yapmayı umarsınız?

17. Benzer bir süreç yeni bir yapıda da yaşansa ne yapardınız? Bu kez neyi farklı yapardınız?

E. Alan geneli, dirençlilik ve destek mekanizmaları

18. Gıda alanında faaliyet gösteren benzer oluşumların durumuna dair genel olarak neler söylersiniz? Bu tablonun nedenlerini neye bağlıyorsunuz?

19. Bir alternatif gıda inisiyatifinin bu tür koşullar karşısında daha dayanıklı olmasını sağlayacak en önemli husus sizce nedir?

20. Alternatif gıda inisiyatiflerinin daha dayanıklı olması için hangi aktörler neler yapabilir?

Sonda: Kamu kurumları, yerel yönetimler, oluşumların kendisi, üreticiler, üniversiteler, sendikalar ve meslek örgütleri.

21. Devletten ve yerel yönetimlerden kooperatiflere ne gibi destekler verilmeli? Sizce en çok hangi konularda desteğe ihtiyaç var?
22. Kooperatifler birbirleriyle nasıl dayanışabilir?
23. Eklemek istediğiniz ya da sormayı unuttuğumuzu düşündüğünüz bir nokta var mı?

Ek-2 Görüşmeci Listesi ve Envanter

Bu ek, araştırmanın saha aşamasında yürütülen görüşmelerin künyelerini, görüşülen oluşumları ve envanterin tamamını belgelemektedir. Görüşmelere ilişkin bilgilerin iki ayrı tablo hâlinde sunulmasının nedeni yöntemselidir: görüşme verisi anonim biçimde referanslandırılırken, araştırma kapsamında görüşülen oluşumların kamuya açık olarak listelenmesi araştırmanın şeffaflığı açısından gereklidir. Bu iki gereklilik ancak kod ile oluşum adının ayrı tablolarda tutulmasıyla birlikte karşılanabilir.

Buna göre Tablo Ek-2.1 görüşmelerin künyelerini kod sırasına göre, Tablo Ek-2.2 görüşülen oluşumları alfabetik sırayla, Tablo Ek-2.3 ise envanteri kuruluş yılına göre vermektedir. İlk iki tablo, yalnızca üç genel kategoriyle verilen örgütsel biçim dışında birbirine bağlanabilecek bir alan içermez. Kişi adları hiçbir tabloda yer almamakta, kod ile kişi eşleşmesi yayımlanmamaktadır.

Tablo Ek-2.1. Görüşme künyeleri

Kod	Tarih	Biçim	Kişi	Örgütsel biçim	Temsil ettiği oluşumun görüşme anındaki durumu
G01	31.07.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G02	02.07.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G03	28.11.2025	Çevrimiçi	1	Kooperatif	Faal
G04	11.07.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G05	09.09.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G06	12.06.2025	Yüz yüze	2	Gıda topluluğu	Faal
G07	08.05.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış
G08	21.07.2025	Çevrimiçi	2	Kooperatif	Faal
G09	23.06.2025	Çevrimiçi	1	Gıda topluluğu	Faal
G10	27.05.2025	Çevrimiçi	1	Kooperatif	Faal
G11	06.08.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G12	09.11.2025	Yüz yüze	1	Gıda topluluğu	Faaliyeti sonlanmış
G13	25.07.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G14	26.06.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G15	24.12.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış
G16	24.11.2025	Çevrimiçi	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış
G17	25.06.2025	Çevrimiçi	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış
G18	08.07.2025	Yüz yüze	2	Kooperatif girişimi	Faaliyeti sonlanmış
G19	29.07.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış
G20	03.05.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal
G21	08.07.2025	Çevrimiçi	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış

Kod	Tarih	Biçim	Kişi	Örgütsel biçim	Temsil ettiği oluşumun görüşme anındaki durumu
G22	21.07.2025	Yüz yüze	2	Kooperatif girişimi	Faaliyeti sonlanmış
G23	20.06.2025	Çevrimiçi	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış
G24	25.06.2025	Yüz yüze	2	Kooperatif	Faal
G25	23.07.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faaliyeti sonlanmış
G26	16.07.2025	Yüz yüze	1	Kooperatif	Faal

Toplam 26 görüşme, 31 katılımcı. Birden fazla kişinin katıldığı görüşmelerde kişi düzeyinde ayırım gerektiğinde metin içinde (Görüşme 08-K2) biçimi kullanılmaktadır. Görüşme biçimi olarak “yüz yüze” kaydedilen görüşmeler İstanbul’un farklı ilçelerinde, katılımcıların belirlediği mekânlarda gerçekleştirilmiştir; mekân bilgisi, oluşumla eşleşmeye imkân verdiği için tabloda yer almamaktadır.

Tablo Ek-2.2. Araştırma kapsamında görüşülen oluşumlar

Oluşum	İlçe / semt	Örgütsel biçim	Kuruluş
Anadolu Isuzu Tüketim Kooperatifi	Gebze – Çayırova (İstanbul dışı)	Kooperatif	2000
Anadolu’da Yaşam Tüketim Kooperatifi	Maltepe ve Şişli	Kooperatif	2004
Ariköy Tüketim Kooperatifi	Sarıyer – Kilyos	Kooperatif	2018
Ataşehir Tüketim Kooperatifi	Ataşehir	Kooperatif	2021
Bayramiç Değişim Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	Kadıköy – Acıbadem	Kooperatif	2020
Beşiktaş Tüketim Kooperatifi	Beşiktaş	Kooperatif	2020
Beyoğlu Gıda Topluluğu	Beyoğlu	Gıda topluluğu	2020
Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi (BÜKOOP)	Beşiktaş – Hisarüstü	Kooperatif	2009
Büyükdere Gıda Topluluğu	Sarıyer – Büyükdere	Gıda topluluğu	2019
Dayanışma Gıda ve Tüketim Kooperatifi	Avcılar	Kooperatif	2013
Direnen Üretici Tüketici Kolektifi (DÜRTÜK)	Beyoğlu	Gıda topluluğu	2015
Divriği Üretim ve Pazarlama Kooperatifi (DİVKOOP)	Şişli – Perpa	Kooperatif	2019
Eğitimciler Tüketim Kooperatifi	Bandırma (İstanbul dışı)	Kooperatif	1975
Halk için Doğal Gıda ve Sağlıklı Beslenme Tüketim Kooperatifi	Beyoğlu	Kooperatif	2018
Kadıköy Tüketim Kooperatifi	Kadıköy	Kooperatif	2016
Kibele Ekolojik Yaşam Kooperatifi	Beyoğlu	Kooperatif	2008
Koşuyolu Tüketim Kooperatifi	Kadıköy – Koşuyolu	Kooperatif	2019
Maltepe Kooperatif Girişimi	Maltepe	Kooperatif girişimi	2019
Nardugan Tüketim Kooperatifi	Kadıköy – Kızıltoprak	Kooperatif	2020

Oluşum	İlçe / semt	Örgütsel biçim	Kuruluş
Ovacık Doğal Tüketim Kooperatifi	İstanbul	Kooperatif	2018
Salkım Gıda Kooperatifi	Kadıköy – Kozyatağı	Kooperatif	2019
Şişli Kooperatifi Girişimi	Şişli	Kooperatif girişimi	2017
Temizhasat Tüketim Kooperatifi	Sarıyer ve Şişli	Kooperatif	2017
Verdeniz Sosyal İşletme ve Hizmet Kooperatifi	Kadıköy – Yeldeğirmeni	Kooperatif	2019
Yeryüzü Hizmet ve Sosyal İşletme Kooperatifi	Kadıköy – Bostancı	Kooperatif	2018
İstanbul Ecza Çalışanları Tüketim Kooperatifi	Küçükçekmece	Kooperatif	2022

Tablo Ek-2.3, araştırma kapsamında oluşturulan envanterin Ekim 2026 itibarıyla güncel hâlini kuruluş yılına göre sıralı olarak sunmaktadır. Raporun sayısal çözümlmeleri, “Tür” sütununda gıda topluluğu, kooperatif girişimi ya da kooperatif olarak sınıflandırılan 60 kayıt üzerinden yapılmıştır; konvivyum, pazar, dernek ve mutfak/kafe olarak sınıflandırılan diğer 12 kayıt alanın genel tablosunu betimlemek amacıyla listelenmiştir. “Durum” sütunu, görüşmecilerin değerlendirmeleri ve oluşumların kapanışa ilişkin açıklamaları, tüzel kişiliği olan oluşumlar için ticaret sicili kayıtları ve dijital ayak izi ile iletişim kanallarından erişilebilirlik birlikte değerlendirilerek araştırmacılar tarafından belirlenmiştir (bkz. 2.2).

“Faal”, güncel faaliyeti doğrulan; “devam etmiyor”, faaliyetini sonlandırdığı ya da tasfiye sürecine girdiği kaynaklarla teyit edilen; “aktif değil” ise faaliyeti durmuş görünen ancak kapanışı açık biçimde teyit edilemeyen ya da kaydı sürmekle birlikte alternatif gıda inisiyatifi olarak faaliyeti doğrulanamayan kayıtları ifade eder. Kooperatiflerde kuruluş yılı, tüzel kişiliğin kazanıldığı yılı gösterir. “Kapanış” sütununda “Devam” kapanışa ilişkin bir kayıt bulunmadığını, “–” ise kapanış yılının belirlenemediğini gösterir. Kayıtlar düzeltmeye açıktır.

Tablo Ek-2.3. İstanbul'da son 25 yılda faaliyet gösteren veya göstermiş alternatif gıda inisiyatifleri envanteri

Oluşum	Kuruluş	Kapanış	Konum	Tür	Durum
Anadolu'da Yaşam Tüketim Kooperatifi	2004	Devam	Okmeydanı	Kooperatif	Faal
Bir Umut Derneği – Doğal Ürün Çalışma Grubu	2005	–	Beyoğlu	Dernek	Aktif değil
Buğday Derneği – %100 Ekolojik Pazar	2006	Devam	Şişli	Pazar	Faal
Slow Food – Fikir Sahibi Damaklar Konviviümü	2006	2011	İstanbul	Konviviümü	Aktif değil
Slow Food – Yağmur Böreği Konviviümü	2007	Devam	İstanbul	Konviviümü	Aktif değil
Kibele Ekolojik Yaşam Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi	2008	2014	Beyoğlu	Kooperatif	Devam etmiyor
BÜKOOP – Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi	2009	Devam	Beşiktaş	Kooperatif	Faal
Koza Tüketim Kooperatifi	2011	–	Çekmeköy	Kooperatif	Aktif değil

Oluşum	Kuruluş	Kapanış	Konum	Tür	Durum
Slow Food – Balkon Bahçeleri Konviviümü	2011	Devam	İstanbul	Konviviüm	Aktif değil
Yeşil Tabak Projesi	2011	2012	İstanbul	Gıda topluluğu	Aktif değil
Yeryüzü – Küçükalyalı Gıda Topluluğu	2012	2020	Maltepe – Küçükalyalı	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Bombalara Karşı Sofralar Derneği	2013	2021	Beyoğlu – Kadıköy	Dernek	Aktif değil
Dayanışma Gıda Tüketim Kooperatifi	2013	Devam	Avcılar	Kooperatif	Faal
Komşu Kafe Kolektifi	2013	2019	Kadıköy – Yel değirmeni	Mutfak/kafe	Devam etmiyor
Yaşam Dostu Gıda Dayanışma Üretim Paylaşım	2013	Devam	Şişli	Gıda topluluğu	Faal
Slow Food Şile Palamut Topluluğu – Şile Yeryüzü Pazarı	2014	Devam	Şile	Konviviüm	Faal
Yeryüzü – Kadıköy Gıda Topluluğu	2014	2020	Kadıköy	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
BİRARADA – Yeşil Gıda Topluluğu	2015	2020	Kadıköy	Gıda topluluğu	Aktif değil
DÜRTÜK (Direnen Üretici Tüketici Kolektifi)	2015	2018	Beyoğlu	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Halkın Esnafları Tüketim Kooperatifi	2015	2016	Sultangazi	Kooperatif	Aktif değil
Kadın Kadına Mülteci Mutfağı – Okmeydanı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği	2015	2021	Şişli – Okmeydanı	Mutfak/kafe	Aktif değil
Neda Doğal Yaşam ve Tüketim Kooperatifi	2015	–	Bakırköy	Kooperatif	Aktif değil
Yeryüzü – Merter Gıda Topluluğu	2015	2018	Bahçelievler – Merter	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Yeryüzü – Suadiye Gıda Topluluğu	2015	2020	Kadıköy – Suadiye	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Yeryüzü – Ulus Gıda Topluluğu	2015	2020	Beşiktaş	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Kadıköy Tüketim Kooperatifi	2016	2025	Kadıköy	Kooperatif	Devam etmiyor
Permakamp Riva Tüketim Kooperatifi	2016	2020	Beykoz	Kooperatif	Aktif değil
Yeryüzü – Kuzguncuk Gıda Topluluğu	2016	2020	Üsküdar – Kuzguncuk	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Yeryüzü – Momo Anaokulu Gıda Topluluğu	2016	2020	Kadıköy – Göztepe	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Yeryüzü – Petekler Gıda Topluluğu	2016	2018	Beşiktaş – 4.Levent	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Yeryüzü – Taksim Gıda Topluluğu	2016	2020	Beyoğlu	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Büyükada Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	2017	2022	Adalar – Büyükada	Kooperatif	Devam etmiyor

Oluşum	Kuruluş	Kapanış	Konum	Tür	Durum
Çekirdek Türetici Gıda Topluluğu	2017	Devam	Fatih – Suriçi	Gıda topluluğu	Faal
Çorbada Tuzun Olsun Derneği	2017	Devam	Beyoğlu	Dernek	Faal
Koç Okulları Gıda Topluluğu Girişimi	2017	2020	Tuzla	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Şişli Tüketim Kooperatifi Girişimi	2017	2019	Şişli – Maçka	Kooperatif girişimi	Devam etmiyor
Temiz Hasat Tüketim Kooperatifi	2017	2025	Sarıyer / Şişli	Kooperatif	Devam etmiyor
Yeryüzü – Kartal Gıda Topluluğu	2017	2020	Kartal	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Arıköy Tüketim Kooperatifi	2018	2026	Sarıyer – Arıköy	Kooperatif	Devam etmiyor
Bostan'dan Tatavla'ya Gıda Topluluğu	2018	2022	Şişli	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Göçmen Dayanışma Mutfağı	2018	2021	Beyoğlu – Tarlabası	Mutfak/kafe	Aktif değil
HALK-BES-KOOP Tüketim Kooperatifi	2018	Devam	Beyoğlu	Kooperatif	Faal
İmece Halk Tüketim Kooperatifi	2018	2020	Ataşehir – Küçükbakkalköy	Kooperatif	Devam etmiyor
Kuşe Yemek Kolektifi	2018	2020	Beyoğlu	Mutfak/kafe	Devam etmiyor
Ovacık Doğal Tohum Tüketim Kooperatifi	2018	Devam	Sultangazi	Kooperatif	Faal
Silivri Gıda Topluluğu	2018	2020	Silivri	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Yerli, Doğal Yöresel Gıdalar Üretim ve Tüketim Kooperatifi	2018	–	Beylikdüzü	Kooperatif	Aktif değil
Yeryüzü Hizmet ve Sosyal İşletme Kooperatifi	2018	2025	Kadıköy – Bostancı	Kooperatif	Devam etmiyor
Yeryüzü – Bahçeşehir Gıda Topluluğu	2018	2020	Kadıköy	Gıda topluluğu	Devam etmiyor
Büyükdere Gıda Topluluğu	2019	Devam	Sarıyer – Büyükdere	Gıda topluluğu	Faal
Divriği Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	2019	Devam	Şişli – Perpa	Kooperatif	Faal
Göztepe Kooperatifi – Yerdeniz	2019	Devam	Kadıköy – Göztepe	Kooperatif girişimi	Faal
Koşuyolu Tüketim Kooperatifi	2019	2023	Kadıköy – Koşuyolu	Kooperatif	Devam etmiyor
Maltepe Kooperatif Girişimi	2019	2021	Maltepe	Kooperatif girişimi	Devam etmiyor
Salkım Kooperatifi	2019	2023	Kadıköy – Kozyatağı	Kooperatif	Devam etmiyor
Usmer Tüketim Kooperatifi	2019	2019	Beyoğlu	Kooperatif	Devam etmiyor

Oluşum	Kuruluş	Kapanış	Konum	Tür	Durum
Yerdeniz Sosyal İşletme ve Hizmet Kooperatifi	2019	Devam	Kadıköy – Yel değirmeni	Kooperatif	Faal
Ataşehir Kooperatifi – ATA KOOP	2020	2022	Ataşehir – İçerenköy	Kooperatif girişimi	Devam etmiyor
Bayramiç Değişim Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	2020	Devam	Kadıköy	Kooperatif	Faal
Beşiktaş Tüketim Kooperatifi	2020	2023	Beşiktaş	Kooperatif	Devam etmiyor
Beyoğlu Gıda Topluluğu	2020	Devam	Beyoğlu	Gıda topluluğu	Faal
Komşu Dayanışma Gıda ve İşletme Kooperatifi	2020	Devam	Şişli	Kooperatif	Faal
Kuzguncuk Kooperatifi – Yerdeniz	2020	2026	Üsküdar – Kuzguncuk	Kooperatif girişimi	Devam etmiyor
Küfe Tüketim Kooperatifi	2020	2021	Şişli	Kooperatif	Aktif değil
Nardugan Tüketim Kooperatifi	2020	2022	Kadıköy – Kızıltoprak	Kooperatif	Devam etmiyor
Ataşehir Tüketim Kooperatifi	2021	Devam	Ataşehir	Kooperatif	Faal
Güvenli Gıda Dayanışma Kooperatifi	2021	–	Kartal	Kooperatif girişimi	Aktif değil
Ecza Çalışanları Tüketim Kooperatifi	2022	Devam	Küçükçekmece	Kooperatif	Faal
Adil Gıda Topluluğu	2023	Devam	Beyoğlu	Gıda topluluğu	Faal
Trn Tüketim Kooperatifi	2023	–	Kadıköy – Hasanpaşa	Kooperatif	Aktif değil
Esenyurt Tüketim Kooperatifi	2024	–	Esenyurt	Kooperatif	Aktif değil
İkiyaka Kooperatifi	2025	–	Kadıköy	Kooperatif	Faal

Ek-3 Oluşumlar İçin Öz-değerlendirme ve Erken Uyarı Aracı (Taslak)

Bu ek, altıncı bölümde önerilen yıllık öz-değerlendirme pratiği için bir başlangıç aracı sunmaktadır. Önergeler, Avrupa'daki topluluk destekli tarım ağlarının ViVid projesi kapsamında geliştirdiği öz-değerlendirme aracından (URGENCEI, 2026c) seçilmiş ve bu araştırmanın bulgularına dayanan eklerle genişletilmiştir. Araç bir taslaktır ve oluşumlarla birlikte sınanmadan kullanılmamalıdır. ViVid ekibinin pilot deneyimine uygun olarak puan ölçeği yerine üç renkli bir ölçek önerilir: yeşil (sağlam), turuncu (kabul edilebilir ancak kırılgan) ve kırmızı (gerilim ya da iyileştirme ihtiyacı). Her renk somut bir örnekle gerekçelendirilir; değerlendirilenin sonunda üç öncelik, her biri için bir sorumlu ve bir tarih belirlenir (URGENCEI, 2026c, 2026d).

Tablo Ek-3.1. Önerilen önermeler

Eksen	Önerme	 Sağlam	 Kırılgan	 Gerilim
Dönüştürücü iddia	Kuruluş ilkeleri yazılıdır, üyelerce bilinir ve son bir yılda en az bir kez birlikte tartışılmıştır.	☐	☐	☐
Dönüştürücü iddia	Toplantı gündemini operasyonel işler tümüyle doldurmaz; ilkesel ve siyasal konulara düzenli olarak zaman ayrılır.	☐	☐	☐
Dönüştürücü iddia	Üretici ölçütleri ve doğrulama usulü yazılıdır; bir ihlal durumunda izlenecek yol önceden tanımlıdır.	☐	☐	☐
İktisadi işlerlik	Gelirler kira, emek, lojistik ve üreticiye adil fiyatı birlikte karşılar.	☐	☐	☐
İktisadi işlerlik	Fiyatlar enflasyona karşı belirli aralıklarla ve ortakların onayıyla gözden geçirilir.	☐	☐	☐
İktisadi işlerlik	Oluşum tek bir gelir, destek ya da mekân sağlayıcısına bağımlı değildir.	☐	☐	☐
İktisadi işlerlik	Birkaç aylık işletme gideri kadar yedek vardır; kira ve sabit giderlerin ciroya oranı izlenir.	☐	☐	☐
İktisadi işlerlik	Yönetim sorumluluğu üstlenenler hukuki ve mali yükümlülükleri bilir ve gerektiğinde destek alabilir.	☐	☐	☐
Örgütsel esenlik	Görevler dönüşümlüdür; aynı kişiler sürekli aynı işleri üstlenmez; görev devri planlıdır.	☐	☐	☐
Örgütsel esenlik	Yeni katılanlar için bir karşılama rutini vardır; yeni gelenlerin sonraki toplantılara dönüp dönmediği izlenir.	☐	☐	☐
Örgütsel esenlik	Ayrılanlarla çıkış görüşmesi yapılır ve geri bildirim birlikte değerlendirilir.	☐	☐	☐
Örgütsel esenlik	Yazılı bir çatışma çözümü ve arabuluculuk yolu vardır ve uygulanır.	☐	☐	☐
Örgütsel esenlik	İş yükünün ve bakım ihtiyaçlarının konuşulduğu düzenli bir alan vardır.	☐	☐	☐
Kamusallık	Genel kurul dışında, ortakların ve düzenli alışveriş yapanların katılımına açık bir buluşma (forum, danışma toplantısı) yapılır. Buradan çıkan öneriler karar organlarına taşınır.	☐	☐	☐

Eksen	Önerme	 Sağlam	 Kırılgan	 Gerilim
Kamusallık	Bir üretici zor durumda kaldığında (hasat kaybı, afet, yer değiştirme) izlenecek usul tanımlıdır: toplantıya kim çağırır ve hangi destekler (iş gücü, lojistik, bağış, ön ödeme) seferber edilir.	☐	☐	☐
Kamusallık	Oluşum, mahalledeki en az bir kurumla (muhtarlık, okul-aile birliği, dernek, sendika şubesi, belediye birimi) süreklilik taşıyan bir iş birliği yürütür.	☐	☐	☐
Kamusallık	Oluşumun ortak kimliğini kutlayan bir etkinlik (şenlik, hasat ya da yılbaşı buluşması) düzenlenir.	☐	☐	☐
Örgütlenme ve dayanışma	Oluşum en az bir başka oluşumla yılda en az iki kez deneyim ve bilgi paylaşımı yapar. Üretici bilgileri, ölçütler ve temel belgeler paylaşılabılır biçimde tutulur.	☐	☐	☐
Örgütlenme ve dayanışma	Oluşum bir ağ ya da üst örgütlenme çalışmasına düzenli temsilci gönderir. Görev dönüşümlüdür ve temsilcinin emek zamanı iş yükü hesabında görünür.	☐	☐	☐
Örgütlenme ve dayanışma	Zor durumdaki bir oluşuma verilebilecek karşılıklı destek biçimleri (ödeme esnekliği, mekân ya da araç paylaşımı, gönüllü desteği, müşteri ilişkisinin devralınması) önceden konuşulmuştur.	☐	☐	☐
Süreklilik ve birikim	Düzenli alışveriş yapanların ortaklığa, gönüllülüğe ya da sorumluluk almaya geçebileceği düşük eşikli yollar (tek seferlik görev, deneme nöbeti) tanımlıdır.	☐	☐	☐
Süreklilik ve birikim	İşleyiş bilgisi (üretici listesi, ölçütler, muhasebe, karar usulleri) yazılıdır ve devredilebilir.	☐	☐	☐
Süreklilik ve birikim	Faaliyetin askıya alınması ya da kapanış hâlinde izlenecek bir protokol vardır: arşiv, devir ve kapanış metni.	☐	☐	☐



ARAşTIRMANIN YÖNLENDİRİCİ SORUSU

Son yıllarda gözlemlenen çözümler geçici bir kriz döneminin izi midir, yoksa bu örgütlenme biçiminin kendi kuruluş koşullarında tohumlanan yapısal bir gerilimin dışavurumu mudur?

Rapor, konjonktürel krizin yapısal gerilimin nedeni değil onu açığa çıkaran koşul olduğunu savunmakta; dirençliliği bir erdem olarak değil, bedeli olan ve sürdürülebilirliğe dönüşemediğinde kendini tüketen bir kapasite olarak kavramsallaştırmaktadır.